

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

Kristian Bertović

**PISMENOST U OKRILJU VELIKAŠKOG
RODA: PRIMJER FRANKAPANA U
SREDNJEM VIJEKU**

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Tomislav Galović

Zagreb, rujan 2018.

Sadržaj

1. Uvod.....	3
1.1 Prostorni i vremenski okvir rada, ciljevi i metodologija.....	3
1.2. Biti pismen u srednjem vijeku	4
1.3. Kratki pregled povijesti obitelji	21
2. Višejezičnost i sfere pismenosti	30
2.1. Jezik politike.....	31
2.2. Administrativni i pravni jezik	40
Crkva i jezik.....	48
3. Zaključak.....	58
4. Sažetak	60
5. Summary	61
6. Bibliografija.....	61

1.Uvod

Frankapani, baš kao i ostala aristokracija svoga vremena, žive i djeluju kao nadnacionalna i multijezična društvena skupina koja nije ograničena nacionalnim granicama u današnjem smislu već živi i djeluje u širem europskom krugu. Dovoljno je spomenuti kako su tijekom stoljeća postojanja Frankapani djelovali kao magnati, diplomati, upravitelji, vojnici, biskupi, mecene i književnici, gospodareći pri tome posjedima u današnjem Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Sloveniji, Mađarskoj, Austriji, Italiji i Švedskoj. No u isto vrijeme, Krčki knezovi, kasnije Frankapani, još uvijek zauzimaju istaknuto mjesto u hrvatskoj kolektivnoj memoriji. Posljedica je to magnatske urote ugarskog i hrvatskog plemstva protiv habsburške vlasti u drugoj polovici sedamnaestog stoljeća (1664. – 1671.), kod nas poznatije i kao zrinsko-frankopanska urota. Upravo su njene kasnije interpretacije i političke eksploatacije s jedne strane, te borbe s Osmanlijama s druge strane, pridonijele tkanju narativa i legende o Frankapanima kao junacima iz neke daleke, ali ipak bliske prošlosti. Usprkos načelnoj samorazumljivosti mjesta kojeg Frankapani zauzimaju u panteonu hrvatskog kolektivnog sjećanja, široj javnosti i dalje izmiče odgovor na pitanje tko su Krčki knezovi Frankapani zapravo bili te koja je i kolika bila njihova uloga u političkoj, gospodarskoj, administrativnoj, kulturnoj i duhovnoj povijesti i razvoju hrvatskih povijesnih prostora. Cilj ovoga rada je osvijetliti jedan od tih aspekata – onaj jezični.

1.1 Prostorni i vremenski okvir rada, ciljevi i metodologija

Prostorni okvir rada obuhvaća, ugrubo rečeno, osnovu državine Krčkih knezova. Pod osnovom smatram one prostore koje obitelj drži u trajnom posjedu tijekom više generacija te koji predstavljaju trajne i osnovne izvore njihove političke i ekonomske moći. Pod takvu definiciju spadaju otok Krk i krčko kneštvo kao ishodište obitelji, Vinodol, Senj i Modruš koji čine osnovicu moći obitelji, poglavito u kasnijim periodima, te dijelove današnje Like između Brinja i Otočca koji su zatvarali kompaktnu cjelinu državine. Naravno, ovakva podjela je načelna i fluidna te nikako ne isključuje komparaciju s drugim obiteljskim posjedima, ako za to bude potrebe. Također, ona je odabrana iz praktičnih razloga, kako bi se rad moglo što bolje zaokružiti te ne odgovara nužno onodobnim organizacijskim, administrativnim i političkim podjelama.

Vremenski okvir rada, ponovno ugrubo, počinje s pojavom obitelji u izvorima i na povijesnoj sceni 1118. godine (što, usput rečeno, 2018. čini devetstotom obljetnicom pojave

obitelji) pa do u prva desetljeća šesnaestog stoljeća i borbe za opstanak. No kako rad ne prati dijakronijski sijek već je baziran na promatranju određenih aspekata pismenosti kroz prizmu relativno nezavisnih studija slučaja, vremenski okvir nije ujednačen te njegov fokus zavisi od odabranih slučajeva.

Kao što sam upravo spomenuo, cilj rada je sagledati različite aspekte pismenosti - političke, administrativno-pravne i crkvene – pod okriljem Krčkim knezova, kasnije Frankapana. S obzirom na limite diplomskog rada, odlučio sam ih sagledati kroz prizmu nekoliko reprezentativnih primjera unutar svakog aspekta pismenosti, umjesto pokušaja stvaranja sveobuhvatnog pregleda. Iako je svaki od ovih primjera relativno neovisan sam za sebe (npr. uloga Krčkih knezova u kodifikaciji običajnog prava ili jezični aspekti patronata nad pavlinima), stavljeni jedan kraj drugoga u komparaciju, oni će pružiti uvide u osnovne zadatosti, uzorke i utjecaje iz kojih pismenost Krčkih knezova proizlazi, način na koji ju transformira te kako te zadatosti i transformacije utječu ne samo na Krčke knezove veći i širu pismenu zajednicu unutar njihove državine.

Samim time, ovaj rad ima za cilj odgovoriti na pitanja koje su bile jezičine zadatosti prostora na kojem se pojavljuju Krčki knezovi? Kako njihova pozicija elitnih članova mletačke, ugarske, ali i europske politike i kulture utječe na jezične promjene unutar njihove matične državine? Na koji način i u kom obujmu prihvaćaju i koriste pisanu riječ te na koji način utječu na daljnju transformaciju svojih posjeda iz ne-pismenih prema pismenim društvima. Koji su razlozi kodifikacije običajnih prava i statuta općina i komuna pod njihovom upravom. Na koji način i u kojoj mjeri koriste latinitet, odnosno glagoljicu i hrvatski jezik u svojoj duhovnosti.

U konačnici valja napomenuti kako su, s obzirom na strukturu rada, glavni izvori i literatura navođeni uz ključna poglavlja umjesto u zasebnom poglavlju. Također sam i svjestan brojnih propusta i nedostataka rada¹ no što zbog osobnih, što zbog praktičnih limitacija rada, odlučio sam se fokusirati na pojedine aspekte i primjere pismenosti.

1.2. Biti pismen u srednjem vijeku

U vremenu kada je sveobuhvatna pismenost i prožetost informacijama svakodnevnica, a sam pojam pismenosti obuhvaća sve šire značenje (glazbena pismenost, informatička pismenost, financijska pismenost, itd.), promišljanje o srednjovjekovnom značenju i vidovima

¹ Tiskarska djelatnost na prijelazu stoljeća, fascinantni aspekti pismenosti Bernardina Frankapana koji variraju od Modruškog urbara do govora *Oratio pro Croatia* pred njemačkim staležima u Nürnbergu 1522. godine, djelatnosti notarijata i vjerodostojnih mjesta, itd.

pismenosti vrlo lako zastrani u anakronizam. Naime, prezasićenost, uronjenost i prožetost današnjeg društva pojmom „pismenosti“ dovodi do toga da na površnoj razini ona postaje travnijom – „čitati i pisati“ - lišenom svakog iole ozbiljnijeg promišljanja, a time i sadržaja. Ovaj nesrazmjer u poimanju pismenosti otežava pojedincu njeno sagledavanje i definiranje. Također, ono uzrokuje i problem nemogućnosti „izranjanja" iz vlastite svijesti pismenosti i shodno tome uzrokuje olako precrtavanje njenih obrazaca na prošlost.

Ovo nije nov problem te se njegov razvoj može pratiti paralelno s razvojem historiografije. Uzevši u obzir devetnaestostoljetnu historiografiju (zapadno)europskog srednjovjekovlja vezanu uz razvoj pismenosti, u najkraćim crtama se može zaključiti da je tijekom srednjega vijeka biti pismenim značilo biti u mogućnosti čitati i pisati latinskim jezikom.² Iako se uloga latinskog jezika ne može (niti uostalom treba) zaniijekati niti umanjiti, već samim pogledom na sadržaj nekih od važnijih radova vezanih uz pitanje srednjovjekovne pismenosti³ postaje jasno kako je latinska pismenost tek jedan od aspekata srednjovjekovne europske pismenosti. Samim time se ranije navedena konstatacija može smatrati valjanom tek u ograničenom broju slučajeva na ograničenom području u ograničenom vremenskom periodu. Uz to, ovaj smjer diskusije gubi iz vida jedno vrlo značajno pitanje – koja je bila uloga pismenosti u srednjovjekovnom društvu?⁴

Prilikom pokušaja praćenja „nastanka“, razvoja i širenja srednjovjekovne pismenosti te njene uloge u različitim sferama društva, valja imati na umu kako pisana riječ, kao jedan od oblika pamćenja, nije nastala ni iz čega već se je postepeno razvijala i zamijenila druge, ne-pismene oblike pamćenja. Također, koegzistirala je s njima dobar dio vremena, a određeni obrasci ne-pismenog pamćenja preneseni su u pisanu riječ te su postali njenim sastavnim dijelom. Tako se u dvanaestostoljetnoj Engleskoj, kada se govori o bilježenju, još uvijek prvenstveno misli na usmeno svjedočenje vezano uz konkretan događaj, transakciju i sl.⁵ Situacije u kojima usmeno svjedočenje ima prednost pred pisanim dokumentom nipošto nisu ograničene samo na britansko otočje. Slične primjere „suživota“ pismene i oralne tradicije pamćenja moguće je pronaći diljem Europe. Tako su u Poljskoj tijekom dvanaestog stoljeća isprave često donošene i čitane prilikom javnih okupljanja kako bi se stvorio što veći krug

² Franz H. Bäuml, "Varieties and Consequences of Medieval Literacy and Illiteracy," *Speculum* Vol. 55, No. 2 (1980), 237-238. Dalje: Bäuml, „Varieties and Consequences of Medieval Literacy and Illiteracy.“

³ Npr. u slučaju hrvatskog srednjovjekovlja: Radoslav Katičić, *Litterarum Studia – Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, (Zagreb: Matica hrvatska, 2007.). Dalje: Katičić, *Litterarum Studia*; u slučaju Engleske M.T. Clanchy, *From Memory to Written Record – England 1066-1307*, drugo izdanje, (Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell, 1993.) Dalje: Clanchy, *From Memory to Written Record*.

⁴ Bäuml, „Varieties and Consequences of Medieval Literacy and Illiteracy, 239.

⁵ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 77.

potencijalnih svjedoka.⁶ Dva stoljeća kasnije, točnije 1345., ugarska plemićka obitelj Nagymihályi potvrđuje pred kraljem svoja prava na određene posjede prvenstveno pozivanjem svjedoka, iako su imali nekoliko isprava koje im potvrđuju pravo vlasništva.⁷ Slični fenomeni zabilježeni su i u kasnosrednjovjekovnoj Austriji gdje su često kao svjedoci u određenim parnicama pozivani časni i stari stanovnici za koje se smatralo (ili su pak sami tvrdili) da se sjećaju ili da su osobno prisustvovali određenim događajima. Njihova svjedočanstva su mogla nadopuniti, potvrditi ili pak osporiti dokumente korištene u datom sporu.⁸

Sve ovo daje naslutiti kako je oralna tradicija bila jednako prirodna i prihvatljiva srednjovjekovnom društvu te da pisana riječ čini samo jedan dio srednjovjekovnih obrazaca pamćenja. Samim time vraćamo se ponovno na ulogu pismenosti u srednjem vijeku. Današnje poimanje percipira pismenost kao jedan od ključnih indikatora napretka.⁹ Računanje postotka pismenosti stanovništva, (te iz toga izvedeni omjeri npr. stanovništva sa osnovnom, srednjom ili visokom stručnom spremom), te shodno tome rangiranje mjerenih gradova, regija ili država na provizornim ljestvicama pismenosti, jasno ukazuje na to. No postavlja se pitanje možemo li na isti način tretirati pismenost u srednjem vijeku? Valja li jednostavno pokušati kvantificirati pismenost i na temelju toga donositi zaključke ili pak valja sagledati kako se pismenost koristi u pojedinoj srednjovjekovnoj zajednici? To jest, umjesto da se na pisanu riječ gleda na napredak kao takav ili pak kao mjeru nečije integracije u društvo, valjalo bi na nju gledati kao na tehnologiju koja se može, ali i ne mora primijeniti te koja u određenim slučajevima zaista dovodi na „napretka“.¹⁰

Izidor Seviljski (c. 556. – 636.) svrhom pisanja smatra komunikaciju i sjećanje.¹¹ Iako se pisanju zasigurno mogu pridodati i druge uloge, upravo se iz komunikacije i sjećanja može iščitati kako se pisana riječ nadovezuje na već postojeću oralnu tradiciju. Stoga ne čudi što Radoslav Katičić zaključuje kako su neki od dijelova Porfirogenetovog *De Administrando*

⁶ Anna Adamska, “From Memory to Written Record“ in the Periphery of Medieval Latinitas: The Case of Poland in the Eleventh and Twelfth Centuries“, 95-96, u: Karl Heidecker, ur, *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society – Utrecht Studies in Medieval Literacy 5*, (Turnhout: Brepols, 2000.). Dalje: Adamska, “From Memory to Written Record“ in the Periphery of Medieval Latinitas.“

⁷ Erik Fügedi, „Verba volant: Oral culture and literacy among the medieval Hungarian nobility“, 9. Preveo na eng. János Bak. U: János Bak, ed, *Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary*, (London: Variorum Reprints, 1986). Dalje: Fügedi, Verba volant.

⁸ Herwig Weigl, „What to write in Court: Literacy and Lawsuits in Late Medieval Austria“, 69. U: Karl Heidecker, ed, *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society – Utrecht Studies in Medieval Literacy 5*, (Turnhout: Brepols, 2000.). Dalje: Weigl, „What to write in Court.“

⁹ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 7-8.

¹⁰ Ma što pojedinac smatrao pod napretkom.

¹¹ Marco Mostert. „Forgery and Trust“, 45. U: Petra Schulte, Marco Mostert, i Irene van Renswoude, ed. *Strategies of Writing: Studies on Text and Trust in the Middle Ages – Utrecht Studies in Medieval Literacy 13*, (Turnhout: Brepols, 2008.). Dalje: Mostert, Forgery and Trust.

Imperio-a (npr. legende o osnutku i padu Salone, hrvatski *origo gentis*)¹² ili pak dijelovi Tomine *Historia Salonitana* (osnutak Zadra)¹³ preuzeti i zapisani iz oralne tradicije. Slične se analogije mogu pronaći diljem Europe. Usprkos stabilnom rastu korištenja dokumenata tijekom europskog srednjeg vijeka, neki od elemenata oralne pismenosti se i dalje zadržavaju. Jedan od istaknutijih primjera jest čitanje na glas.¹⁴ Ono je povezano s antičkim poimanjem čitanja kao produžetka oralne misli. Određeni tekst je bilo nužno čitati od početka do kraja na isti način kao što bi se taj tekst i izgovorio pred auditorijem. M. Mostert to naziva čitanjem ušima.¹⁵

Usprkos svojim prednostima poput fleksibilnosti i lakoće korištenja, usmena predaja posjeduje i stanovite nedostatke. Kao sredstvo komunikacije prostorno je i vremenski ograničena.¹⁶ Iskaz svjedoka smatran je u potpunosti vjerodostojnim. Kao svjedoci u transakcijama (poput kupoprodajnih ugovora) vrlo su često korištena djeca koja su ponekad batinjana ili čak bacana u bunar kako bi kroz traumu što bolje zapamtili događaj kojem su svjedočili.¹⁷ Kler je također igrao bitnu ulogu u stvaranju oralne memorije. Od njega se je očekivalo da pamti bitne događaje vezane uz župu ili lokalnu sredinu u kojoj djeluju.¹⁸ Ipak, ljudi imaju svoj životni vijek i nakon dovoljno vremena će i najmlađi svjedoci određenog događaja nestati. Ovakve situacije predstavljale su sivu zonu koja je otvarala put nesuglasicama. Procjenjuje se kako je za Ugarsku dvanaestog stoljeća sjećanje izvornih svjedoka moglo dosezati sedamdesetak godina u prošlost.¹⁹ Uz ovu biološku determiniranost pamćenja javlja se i pitanje (ne)povjerenja u usmenu tradiciju, posebice u nestabilnim vremenima. Tako Clanchy upravo u nepovjerenju koje je vladalo nakon normanskog osvajanja (druga polovica jedanaestog stoljeća) vidi jedan od uzroka početku stvaranja pisane građe u srednjovjekovnoj Engleskoj.²⁰ Ipak, i prema pisanoj riječi se je vrlo često gledalo s nepovjerenjem. Tražiti od poštene osobe više od njene riječi (tj. tražiti ju pismeno svjedočenje) smatralo se nepotrebnim pa i nečasnim.²¹ Stoga nije čudno što je upravo sotona često prikazivan kao pisar koji na pergameni bilježi ljudske grijeha. Pisanoj je riječi bio potreban određeni

¹² Katičić, *Litterarum Studia*, 289-302.

¹³ Isto, 297-298.

¹⁴ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 2.

¹⁵ Marco Mostert, „What happened to literacy in the Middle Ages? Scriptural evidence for the history of the western literate mentality,” *Tijdschrift voor Geschiedenis* 108 (1995), 328. Dalje: Mostert: What happened to literacy in the Middle Ages.

¹⁶ Marco Mostert, „New Approaches to Medieval Communication?,” 22. U: Marco Mostert, ed. *New Approaches to Medieval Communication – Utrecht Studies in Medieval Literacy 1*, (Turhout: Brepols, 1999). Dalje: Mostert, *New Approaches to Medieval Communication*.

¹⁷ Mostert, „Forgery and Trust, 51.

¹⁸ Fügedi, *Verba volant*, 4.

¹⁹ Isto, 2.

²⁰ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 6.

²¹ Isto, 193.

vremenski period kako bi se ustabilila u korištenju te stekla povjerenje kroz razvoj obrazaca, ali i institucija zaduženih za njenu autentikaciju.

Kako bi se moglo dalje diskutirati o prihvaćanju, razvoju, korištenju i čuvanju srednjovjekovne pisane građe valja se pozabaviti pitanjem shvaćanja što je uopće značilo biti pismenim u pojedinim trenucima europskog srednjovjekovlja. Kao što je već spomenuto, devetnaestostoljetna historiografija govori o pismenosti kao o umijeću čitanja i pisanja latinskog jezika. Ako za trenutak ostavimo po strani već dotaknuto diskutabilno pitanje latinskog jezika kao jedinog faktora (poglavito na trojezičnim i tropismenim teritorijima poput srednjovjekovnih hrvatskih krajeva), već sama konstatacija o „čitanju i pisanju“ ostavlja dovoljno prostora za diskusiju. Naime, povezivanje čitanja i pisanja u neraskidivu logičku cjelinu te njihovo izjednačavanje s pismenošću u korištenom jeziku nije univerzalna norma već plod moderne europske kulture.²² Samim time u pitanju je anakronizam duboko urođen u svakoga od nas rođenog, školovanog i odraslog u europskom kulturnom krugu. Očekivanje kako tijekom cijelog vijeka trajanja srednjeg vijeka (poglavito tijekom ranog i razvijenog) čitanje i pisanje uvjetuje pismenost izvire upravo iz navedenih anakronističkih temelja. Tvrdnju kako na čitanje i pisanje valja gledati kao na dva različita i odvojena umijeća može se potkrijepiti s nekoliko argumenata. Prvi od njih je praktične naravi – pisanje perom na pergameni iziskuje poprilično prakse, umijeća i vremena. Ova vještina zahtjeva i određena ulaganja; što financijska u materijal potreban za vježbu, što vremenska u praksu, ali i samo pisanje. Samim time ona je smatrana posebnom vještinom te je ostala izvan dohvata dobrom dijelu populacije.²³ Nije teško zamisliti kako je, umjesto značajnih financijskih i vremenskih ulaganja u vještinu pisanja, bilo jednostavnije i isplativije naprosto unajmiti pisara kako bi obavio određeni posao. S druge strane umijeće i mogućnost čitanja, usko povezano i nadovezano na čvrstu oralnu tradiciju (npr. ranije spomenuto čitanje na glas), potrebnije je i lakše savladivo te time i raširenije među društvenim slojevima.²⁴ Ne čudi stoga što ponekad niti najobrazovaniji ljudi u svojim sredinama nisu pisali ili pak nisu pridavali preveliku pozornost pisanju već su se fokusirali na usavršavanje diktiranja.²⁵

Uzevši sve navedeno u obzir postaje jasno kako današnja podjela pismen-nepismen te uvjeti koji svrstavaju određenu osobu u bilo koju od navedenih kategorija nisu primjenjivi na srednjovjekovno društvo. Nekolicina autora je razvila vlastite predloške društvenog

²² Harvey J. Graff, *The Legacies of Literacy: Continuities and Contradictions in Western Culture and Society*, (Bloomington: Indiana University Press, 1987), 373. Dalje: Graff, *The Legacies of Literacy*.

²³ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 115, 232.

²⁴ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 232.

²⁵ Isto, 8.

raslojavanja temeljene na pismenosti. Franz Bäuml među prvima sustavno ukazuje na potrebu za dokidanjem krute podjele pismen – nepismen. Umjesto toga predlaže razlaganje ove podjele na više međustupnjeva pismenosti i nepismenosti s vrlo fleksibilnim i pomičnim granicama između njih.²⁶ Iako se njegova podjela i dalje bazira na pisanoj riječi, autor joj prilazi sa socijalnog aspekta. Naime, društvenu pismenost ne definira i skalira samo kroz mogućnost aktivnog korištenja (ili pak stvaranja) pisane riječi, već uzima u obzir i njenu ulogu i utjecaj na život pojedinca. Drugim riječima, pismenima ne smatra samo one koji su u mogućnosti aktivno koristiti pisanu riječ već i one koji su imali pristup pismenosti te čiji je svakodnevni život i poslovanje zavisilo od socio-političke funkcije pisane riječi.²⁷ Za tu društvenu skupinu Bäuml je skovao termin „kvazi-pismeni.“²⁸ Uzevši u obzir implikacije koje proizlaze iz ovakvog proširenog pojma pismenosti jasno je kako udio populacije koji se smatra pismenim ili kvazi-pismenim uvelike raste. Dovoljno je kao primjer ovoga navesti korištenje i zavisnost spram Biblije unutar srednjovjekovne europske populacije. Naime, kršćansko društvo samo po sebi ne možemo smatrati u potpunosti “nepismenim” jer je već samim pristajanjem uz kršćanstvo prihvatilo pisanu Božju riječ te napravilo odmak od potpunog oslanjanja na oralnu tradiciju.²⁹ Stoga ne čudi što je s vremenom došlo do pomicanja „granice“ aktivne pismenosti i do nižih društvenih slojeva. S druge se pak strane nalaze nepismeni koji nisu vezani uz pisanu riječ te njihov svakodnevni život počiva isključivo na oralnoj tradiciji.³⁰ Ukratko, iako su sve društvene skupine dobro upoznate te koriste oralnu tradiciju, pismeni i kvazi-pismeni funkcionalno zavise od pisane riječi.

Marco Mostert proširuje ovaj koncept uvođenjem dodatnih međukategorija te njihovim jasnijim definiranjem. Tako njegova podjela obuhvaća nepismene, polunepismene, polupismene i pismene društvene skupine.³¹ Ovakva podjela registrira suptilnije podjele unutar društva, ali dopušta i preklapanje određenih kategorija.³² Iako ovakva podjela čini stanovit odmak od početne opreke pismen – nepismen te omogućuje lakše uočavanje ponavljajućih

²⁶ Bäuml, *Varieties and Consequences of Medieval Literacy and Illiteracy*, 239.

²⁷ Isto, 246.

²⁸ U originalu „quasi-literate.“ Isto, 246.

²⁹ Rosamond McKitterick, *The Carolingians and the Written Word*, (Cambridge: University Press, 1989), 1, 272. Dalje McKitterick, *The Carolingians and the Written Word*.

³⁰ Isto, 247.

³¹ Mostert, „Forgery and Trust, 40.

³² Tako nepismenima smatra one koji ne znaju što je pisanje te nisu svjesni kako je pisanje vizualno prikazivanje jezika. U polunepismenu kategoriju spada stanovništvo koje je funkcionalno nepismeno, ali shvaćaju što je pisanje i na koji se način razlikuje od govora. U polupismenu skupinu spadaju oni koji znaju čitati (i eventualno pisati), ali to čine na nekakvoj bazičnoj razini te nisu svjesni slojevitosti pisane riječi. Konačno postoji i u potpunosti pismena skupina stanovništva, svjesna svih mogućnosti pisane riječi koja aktivno sudjeluje u njenoj produkciji te zna na koji ju način najbolje iskoristiti. Mostert, „Forgery and Trust, 40-41.

uzoraka i njihovo kategoriziranje, ona ipak ostaje misaonim konstruktom moderne znanosti. Teško da možemo zamisliti kako je prosječni žitelj srednjovjekovne zajednice razmišljao o svojim sumještanima ili sebi samom u ovakvim kategorijama pismenosti. Stoga se na ovakve podjele možda treba više gledati kao na indikatore razlika i promjena unutar srednjovjekovne pismenosti nego kao na monolitne, čvrsto usađene kategorije.³³ Još jedan bitan Mostertov doprinos leži u prihvaćanju i korištenju antropoloških istraživanja vezanih uz suvremenu (ne)pismenost.³⁴

Kao što je već napomenuto, prihvaćanje, razvoj i korištenje pisane riječi nipošto se nije dogodilo „preko noći“ već je za to zaslužan čitav niz postepenih i polaganih društvenih promjena. Društvena i politička nesigurnost, funkcionalni nedostaci oralnog prenošenja informacija, ekonomski i društveni razvoj, porast vjerodostojnosti isprava - samo su neki od njih. Općenito gledajući, dva su kriterija morala biti nužno zadovoljena kako bi isprave postale dominantnim i validnim oblikom komunikacije. Forma isprava se morala ustaliti te su trebale nastajati i biti čuvane na vjerodostojnim mjestima.³⁵ Ipak, svoj začetak i napredak u srednjem vijeku pisana riječ duguje nekolicini faktora. Kao što je već spomenuto, stvaranje bilješki i zapisa je prvotno produkt društvenog nepovjerenja i nemogućnosti efektivnog i pouzdanog oralnog prenošenja informacija tijekom nestabilnih vremena.³⁶ Također, razvoj pisane riječi te njeno omasovljenje ne treba tražiti u književnosti ili želji za obrazovanjem obrazovanja radi, već ponajviše u njenom praktičnoj birokratskoj primjeni.³⁷ Uz birokraciju, drugi uzrok porasta pismenosti unutar svih slojeva društva leži u osobnoj molitvi. Naime Clanchy smatra kako je upravo u osobnoj molitvi ležao uzrok ranog učenja čitanja.³⁸ To je naravno otvaralo mogućnost kasnije primjene novostečene vještine u znatno širem kontekstu od prvotno namijenjenog. Ipak, prvotna dinamika pismenosti ostaje religiozna. Zapravo sve do devetnaestog stoljeća i uvođenja obvezatnog osnovnoškolskog obrazovanja, osobna molitva ostaje u temeljima europske pismenosti.³⁹

U ranijim periodima europskog srednjovjekovlja većina isprava ne zadovoljava ranije spomenute kriterije koje uvjetuju njihovo šire društveno prihvaćanje. Kako bi one zadobile legitimnost čuvanja i prenošenja informacija često su kombinirane s usmenim svjedočanstvima.

³³ Isto, 41.

³⁴ Isto, 48-49.

³⁵ Isto, 56.

³⁶ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 6.

³⁷ Isto, 19.

³⁸ Isto, 13.

³⁹ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 13.

Kao što je to Mostert lijepo formulirao: „Svjedoka koji se zakleo na bibliju moguće je optužiti za laž samo ako se i Bogu ospori njegov autoritet.“⁴⁰

Presudnu ulogu u širenju pisane riječi odigrali su crkveni redovi. Upravo je Crkva bila ta koja je prva shvatila važnost te potencijalnu moć i sigurnost koja leži u zapisivanju primljenih donacija.⁴¹ Ekspanzija samostana diljem Europe, u kombinaciji s ovakvim viđenjem pismenosti, potencijalno je najveći pojedinačni uzrok porasta broja dokumenata do 1200. godine.⁴² Ova tvrdnja se dobro očituje na poljskom primjeru gdje je velika većina sačuvanih isprava do polovice dvanaestog stoljeća izdana od strane crkvenih institucija te pogoduje crkvenim institucijama.⁴³ Naravno, ovo vrlo lako može biti uzrokovano činjenicom kako je upravo Crkva prva shvatila važnost zapisivanja i čuvanja isprava koje joj financijski ili kako drugačije pogoduju. Uzevši u obzir relativnu stabilnost pojedinih crkvenih institucija tijekom dužeg vijeka trajanja (poput samostana), jasno je kako postoji veća vjerojatnost da se sačuvaju upravo crkvene isprave. Ipak, to ne umanje činjenicu kako su crkvene institucije, poglavito samostani, uvelike doprinijeli prihvaćanju i širenju isprava kao prihvatljivih i vjerodostojnih oblika pamćenja i komunikacije. Preko samostana i interakcije s njihovim patronima svijest o ulozi i prednostima pisane riječi širi se i na druge društvene slojeve, poglavito plemstvo i aristokraciju. Tako su u Poljskoj dvanaestog stoljeća gotovo sve kneževske isprave vezane uz nove crkvene redove poput Cistercita, Ivanovaca ili reda Svetog Groba.⁴⁴ Sličan uzorak moguće je uočiti i u dvanaestostoljetnoj Engleskoj gdje aristokracija počinje povremeno koristiti isprave prilikom donacija samostanima, ponajviše na zahtjev samih redovnika.⁴⁵ Drugi važan čimbenik koji je pridonio etabliranju samostana kao nosioca rane srednjovjekovne pismenosti je i činjenica kako su redovnici vrlo često dolazili iz imućnih i aristokratskih krugova te su svojim obiteljskim i društvenim vezama aktivno utjecali na dvostranu disperziju pismenosti.⁴⁶ Ono što kraljevska vlast nije mogla nametnuti samo po sebi⁴⁷ postepeno je počelo ulaziti u širu društvenu primjenu, dobrim dijelom kroz samostane.

⁴⁰ Mostert, „Forgery and Trust, 50.

⁴¹ Naravno Crkva nije bila jedini faktor zaslužan za prihvaćanje i širenje pismenosti. Tako McKitterick smatra kako je, barem u franačkom slučaju, uz Crkvu drugi bitan faktor bila rimska tradicija. Ona je Francima ukazala na potencijal i svestranost pisane riječi koji nadilazi strogo sakralni karakter – napose onaj prave i administrativne tradicije. McKitterick, *The Carolingians and the Written Word*, 272-273.

⁴² Clanchy, *From Memory to Written Record*, 60.

⁴³ “From Memory to Written Record“ in the Periphery of Medieval Latinitas,“ 87-88.

⁴⁴ Isto, 91.

⁴⁵ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 53.

⁴⁶ McKitterick, *The Carolingians and the Written Word*, 167.

⁴⁷ Pisane obrasce komunikacije i pamćenja jednostavno nije bilo moguće usaditi u šire društvene slojeve kraljevskim dekretom. Opetovani pokušaji poput „Domesday Book“ ili pak „*Quo warranto*“ svjedoče o tome. Vidi Clanchy, *From Memory to Written Record*, 26.

Ipak, ono što kraljevska vlast nije mogla nametnuti dekretom donekle je uspjela postići svojim primjerom, tj. samim korištenjem isprava. Naime isprave, osim što imaju svoj sadržaj te služe kao sredstvo komunikacije te svjedočenja i pamćenja, mogu biti tumačene i kao vizualni simbol. Čak i mimo poznavanja njihova sadržaja one su predstavljale lik osobe ili institucije koja stoji iza njih te koje su kroz njih iskazivali svoju moć. Samim time se na isprave može gledati kao na potencijalni simbol vlasti, moći i autoriteta.⁴⁸ Stoga nije čudo što viši društveni slojevi, bilo crkveni (prelati) bilo svjetovni (aristokracija), često emuliraju i prate kraljevsku vlast kada su u pitanju korištenje, tehnike i razvoj pisane riječi.⁴⁹ Primjera radi, Clanchy uspostavlja ovakav vremenski slijed proliferacije dokumenata unutar engleskog društva – počevši od kraljevske vlasti korištenje dokumenata se spušta „niže“ na socijalnoj ljestvici, zahvativši većinu baruna do 1200., vitezova do 1250. te seljaka do 1300. godine.⁵⁰ Naravno da je ovakva slika širenja uporabe pisane riječi poprilično pojednostavljena te svakako ograničena na područje srednjovjekovne Engleske. Ipak, ona pruža okviran uvid u smjer i brzinu širenja pisane riječi unutar pojedinog srednjovjekovnog društva. Zašto do toga dolazi postaje donekle jasnije vratimo li se na ranije spomenutu ideju o raslojavanju prvotne podjele pismen-nepismen. Naime, funkcionalna zavisnost polupismenog ili kvazi-pismenog stanovništva o pisanoj riječi naprosto uvjetuje da se ona s vremenom počinje „spuštati“ među niže slojeve stanovništva.

Jedno od pitanja koje zasigurno donekle uvjetuje prihvaćanje i širenje pismenosti jest i pitanje jezika. Kao što je već pokazano, gledajući na razini srednjovjekovne Europe, fokus ranije historiografije obično je ležao u latinskom jeziku. Ipak, međuprožetost latinskog i „lokalnih“ jezika možda je konstrukt bliži povijesnoj zbilji. Jedan austrijski slučaj dobro ocrtava ovu konstataciju. Do druge polovice trinaestog stoljeća većina isprava s područja kasnosrednjovjekovne Austrije je pisana latinskim jezikom. Nagli zaokret se događa tijekom 1270-tih te latinske isprave postaju manjina nauštrb onih pisanih njemačkim jezikom.⁵¹ Ipak, u tom prijelaznom razdoblju (a zasigurno i kasnije) višejezičnost ostaje svakodnevnicom i nuždom. Tako je isprava kojom je riješen spor između biskupa Freisinga i nekog nižeg plemića 1293. godine izdana na dva jezika – latinskom za biskupa te njemačkom za plemića.⁵² Sve moguće nesuglasice proizašle iz možebitnih različitih tumačenja prijevoda su već u samoj

⁴⁸ Mostert, *Forgery and Trust*, 46.

⁴⁹ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 56.

⁵⁰ Isto, 76.

⁵¹ Weigl, „What to write in Court”, 73.

⁵² *Ibid.*, 73.

ispravi unaprijed razriješene u korist biskupa.⁵³ Osim što je iz ove isprave očit suživot latinskog i njemačkog jezika krajem trinaestog stoljeća, može se konstatirati i kako je svaki od jezika preferirao određeni segment (sfera) društva, tj. određena društvena skupina. Lako je zamisliti kako se u ovom slučaju radilo čisto o praktičnim razlozima – plemić najvjerojatnije naprosto nije znao latinski jezik te je sigurnost isprave potražio u njemu za to prihvatljivom jeziku. Činjenicu kako ova isprava unaprijed sadržava klauzulu vezanu uz razrješavanje sporova vezanih uz jezične dileme moguće je vidjeti u svjetlu pretpostavke kako ovo nije bio samo pojedinačni ili sporadični slučaj izdavanja dvojezičnih isprava već da se je radilo o svakodnevnoj praksi koja je očito s vremena na vrijeme uzrokovala nesporazume i sporove među strankama. Čini se kako nepoznavanje latinskog jezika nije bilo ograničeno samo na svjetovne strukture društva. Primjer Pavlina gvozdanske vikarije pokazuje kako je latinski mogao stvarati probleme, barem na regionalnoj razini, i jednoj crkvenoj instituciji kao što je crkveni red. Ne samo što su dotični Pavlini preferirali korištenje glagoljice i hrvatskog jezika već su i ponekad imali problema s korištenjem latinskog jezika, što prepoznaje i papa Julije II. koji ih u svojoj buli naziva “*fratres sub lingua sclava.*”⁵⁴ Valja naglasiti kako je multijezičnost bila jedna od konstanti koja se može pratiti tijekom čitavog srednjeg vijeka. Tako analizirajući karolinški odnos spram pismenosti McKitterick zaključuje kako se na područjima pod vlašću ili utjecajem Franka teško može govoriti o jednojezičnosti, osim u rijetkim slučajevima manjih izoliranih društvenih skupina. Umjesto toga, o populaciji pod franačkom vlašću valja razmišljati kao o bilingvalnim ili multilingvalnim društvima, barem kada je u pitanju govorni jezik i oralna tradicija.⁵⁵

Jasno je kako pisanje na materinjem jeziku proizlazi iz usmene tradicije pojedinog jezika. Analizom engleskog primjera postaje jasno kako postoji značajna razlika između govornog, svakodnevnog jezika te jezika isprava.⁵⁶ Samim time kada i dolazi do njegovog zapisivanja javlja se značajna razlika između latinske pismenosti i pismenosti na lokalnim jezicima. Stoga ne čudi što su pojedinci koji su ga koristili u početnim fazama njegova razvoja vrlo često i dalje smatrani nepismenima.⁵⁷ Razlike se javljaju i unutar pisanog i govornog latinskog jezika. U karolinškom slučaju tako dolazi do pojave dva različita registra jezika

⁵³ Ibid., 73.

⁵⁴ Kristian Bertović, „Between the Cross and the Sword: Frankapan Patronage over the Order of St. Paul the First Hermit“. Diplomski rad, Budimpešta: Central European University, 2014, 19. Dalje: Bertović, *Between the Cross and the Sword*.

⁵⁵ McKitterick, *The Carolingians and the Written Word*, 7-8.

⁵⁶ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 223.

⁵⁷ Isto, 27.

međusobno leksički, morfološki i sintaktički različita.⁵⁸ Ipak, Bäuml smatra kako je upravo porast korištenja lokalnih, materinjih jezika kao pisanih jezika, do kojeg dolazi od druge polovice dvanaestog stoljeća, doveo do slamanja čvrste veze između poimanja pismenosti i latinskog jezika.⁵⁹ U prilog tezi o isprepletenosti jezika ide i činjenica kako su tijekom dvanaestog i trinaestog stoljeća u Engleskoj latinski, engleski i francuski jezik pokrivali i izvršavali različite društvene, socijalne i intelektualne funkcije.⁶⁰ Također zabilježeni su i česti slučajevi (npr. kod sudskih procesa) gdje se kao govorni jezik koriste engleski ili francuski dok se cijeli slučaj bilježi na latinskom jeziku.⁶¹ Kao što je već spomenuto, “multijezičnost” nije bila strana niti na hrvatskim povijesnim prostorima, poglavito među velikašim obiteljima koje su koristile pojedine jezike (i pisma) kao različita sredstva komunikacije spram različitih društvenih i političkih entiteta i grupacija. Upravo vidovi frankapanske pismenosti će biti jednim od ključnih elemenata ovog rada.

Kao što je već ranije spomenuto, na pismenost je moguće gledati kao na tehnologiju. Kao i svaka druga tehnologija pisanje i pismenost tijekom vijeka postojanja prolaze svoj razvojni put i transformaciju. Stoga je paralelno s prihvaćanjem i širenjem pismenosti u europskim srednjovjekovnim društvima moguće pratiti i njen fizički razvitak te ulogu koju je on imao na širenje pismenosti (ali i obratno). Kako je pitanje tehnološkog razvoja pismenosti poprilično široka tema fokusirat ću se na nekoliko bitnih promjena i pojava.

Kao što je poznato, temelj srednjovjekovnog pisanja, poglavito u ranijim periodima, leži u pergameni. Njen proizvodni proces može biti poprilično dug i zahtjevan, poglavito kada su u pitanju skupocjenije varijante pergamene.⁶² Također, mimo vremena i troškova potrebnih za proizvodnju pergamene valja uzeti u obzir i ostale troškove vezane uz pisanje poput pisaćeg pribora, vremena koje će pisar utrošiti, tinte, eventualnih troškova ukoričavanja itd.⁶³ Stoga nije teško zamisliti kako je prije uporabe pergamene valjalo razmisliti što i kada vrijedi zabilježiti, a kada se je i bilježilo valjalo je dobrano vagnuti na koji način nešto zabilježiti. Isprave i dokumenti nastali na pergameni često su nakon „isteka vijeka trajanja“, tj. u situacijama kada su postajali zastarjeli ili irelevantni bili brisani i ponovno korišteni⁶⁴; tzv. palimpsesti.⁶⁵ Ne čudi

⁵⁸ McKitterick, *The Carolingians and the Written Word*, 20-21.

⁵⁹ Bäuml, *Varieties and Consequences of Medieval Literacy and Illiteracy*, 244.

⁶⁰ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 200.

⁶¹ Isto, 209.

⁶² Clanchy, *From Memory to Written Record*, 121. Za detalje oko pojave, korištenja, proizvodnje i ostalih karakteristika pergamene vidi Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, treće (II. dopunjeno izdanje), (Zagreb: Školska knjiga, 1991.), 14-17. Dalje Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*.

⁶³ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 121.

⁶⁴ Valja napomenuti kako svijest o potrebi čuvanja dokumenata nije bila logična i jasna sama po sebi već je trebalo doći do njenog razvoja. Ovime ću se detaljnije pozabaviti u nastavku ovog poglavlja.

⁶⁵ Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 16..

stoga što se tijekom čitavog srednjeg vijeka, a poglavito ranog knjiga smatrala luksuznim predmetom. Ova se tvrdnja može potkrijepiti s nekoliko argumenata. Na karolinškom su području zabilježeni slučajevi vikinških otimačina knjiga te njihove naknadne poprilično unose preprodaje.⁶⁶ Sama mogućnost stvaranja, ali i način, materijali te opremljenost⁶⁷ pojedinih knjiga mnogo je govorila o bogatstvu i ugledu određenog samostana, ali i njegovih patrona. Veza knjiga i društvenog ugleda nastavlja se i u kasni srednji vijek kada posjedovanje i sakupljanje knjiga također postaje jednom od manifestacija statusa i bogatstva.⁶⁸ Do pojednostavljenja i smanjenja troškova pisanja dolazi postepenim prodorom papira u Europu. Papir dolazi u Europu s arapskim prodorima, ponajviše preko Španjolske i Sicilije. Najstariji europski dokument na papiru datira s početka dvanaestog stoljeća.⁶⁹ Rečenim smanjenjem troškova proizvodnje pisaće podloge, u ovome slučaju papira, automatski se stvaraju šire i raznovrsnije mogućnosti uporabe pisanja, poglavito u trgovačke i birokratske svrhe. Pojava i prihvaćanje papira ne znači, naravno, i izbacivanje pergamene iz uporabe.

S porastom korištenja i potražnje za dokumentima dolazi i do postepenih modifikacija tehnologije i tehnike pisanja u novonastalim uvjetima. Jedna od bitnijih inovacija je kurzivno pisanje. Valja napomenuti kako kurziva kao takva nije srednjovjekovni izum. Poznata je još od antike te je aktivno korištena sve do pojave karolinške minuskule.⁷⁰ Ipak, postoje značajne razlike između ove antičke kurzive i kurzive koja se ponovno pojavljuje tijekom dvanaestog stoljeća. Glavna inovacija u kurzivi je svakako razdvajanje riječi. Ona je potekla od irskih i anglo-saksonskih redovnika i njihovog nepoznavanja latinskog jezika te potrebe za što lakšim i jednostavnijim načinom raspoznavanja riječi Svetoga pisma.⁷¹ Kao i velika većina drugih inovacija, sama kurziva ne nastaje iz puke želje za inovacijom već je plod potrebe. Povećanjem obujma posla pisarima kurziva postaje efektivnim načinom ubrzavanja rada, samim time povećanja opsega rada kojeg mogu obaviti u određenom vremenu te u konačnici i smanjenja cijene pisanja i izdavanja dokumenta. Na neki način stvara se krug u kojem nužda i potražnja, uz pomoć pisarskih inovacija, dovode do pada cijena i vremena potrebnog za stvaranje

⁶⁶ McKitterick, *The Carolingians and the Written Word*, 136-137, 159, 174.

⁶⁷ Npr specifični uvezi ili pak korištenje rijetkih i skupocjenih boja. Vidi McKitterick, *The Carolingians and the Written Word*, 141-148.

⁶⁸ McKitterick, *The Carolingians and the Written Word*, 149, 157.

⁶⁹ Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 18.

⁷⁰ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 130. Naravno, ne samo kurziva već i razvoj novih pisama predstavlja značajnu tehnološku inovaciju u odnosu na prethodna razdoblja i načine uporabe. Tako upravo karolinška minuskula zamjenjuje niz ostalih minuskula te do sredine devetog stoljeća postaje dominantnim pismom diljem zapadne Europe. Vidi Rosamond McKitterick, "Carolingian Book Production: Some Problems", 2. U Rosamond McKitterick, *Books, Scribes and Learning in the Frankish Kingdoms, 6th-9th Centuries*, (Aldershot: Variorum Reprints, 1994). Dalje McKitterick, "Carolingian Book Production."

⁷¹ Isto, 130.

dokumenta, što pak dodatno širi broj potencijalnih korisnika te samim time stvara dodatnu potražnju za notarskim uslugama.

Kombinacijom nekoliko ranije spomenutih čimbenika poput stvaranja povjerenja u pisanu riječ, pojeftinjenja usluge izdavanja dokumenata i pisanja općenito, te generalno šireg prodora pisane riječi u srednjovjekovne zajednice, njeni krajnji, fizički oblici – svitci, knjige, itd – također prolaze kroz postepeni razvoj i transformaciju. Jedna od značajnijih promjena zasigurno leži u smanjivanju knjiga. Ovakva tendencija osobito jača od druge polovice trinaestog stoljeća.⁷² Smanjivanje knjiga pruža uvid u promjenu njihove društvene funkcije. Dok su u prethodnim desetljećima i stoljećima knjige većih dimenzija bile jasno namijenjene fiksnoj upotrebi na jednom mjestu (npr. u samostanima) te čitanju na glas, smanjenjem knjige zadobivaju prijeko potrebnu mobilnost. Tako sada knjiga iz sfere javnog prostora i čitanja na glas počinje zadirati u privatne prostore i živote pojedinaca, bilo da se radi o obrazovanju, osobnoj kontemplaciji ili molitvi. Naravno, iako značajna, ova promjena ne znači da knjige većih dimenzija iščezavaju te prestaju biti stvarane ili korištene. Clanchy pak ide korak dalje te smatra kako upravo u molitvenicima i domestikaciji liturgijskih knjiga leže temelji začetka korištenja i posjedovanja knjiga među laicima, ali i porasta pismenosti u kasnome srednjem vijeku općenito.⁷³

Usprkos porastu korištenja i zavisnosti spram pisane riječi, čuvanje građe te stvaranje arhiva prvotno nije bilo logično samo po sebi. Teško je govoriti o direktnim, brzim i jednoznačnim uzrocima nastanka prvih arhiva. Stoga bi možda bilo bolje arhive i čuvanje dokumenata općenito (poglavito onih koji korisniku u datom trenutku više nisu bili od presudne važnosti) sagledati kao produkt prožimanja nekoliko čimbenika ključnih za prihvaćanje, razvoj i prevlast pisane riječi u europskim srednjovjekovnim društvima. Kao što je već spomenuto, povjerenje korisnika u pisanu riječ bio je jedan od nužnih preduvjeta za njeno prihvaćanje. Kako bi pisani ugovor između dvoje subjekata bio više od mrtvog slova na papiru valjalo je stvoriti i razviti institucije i mjesta specijalizirana za izdavanje takvih dokumenata (ali i čuvanje njihovih kopija) te usustaviti njihovu formu. Jedan od razloga zbog čega je ovo bilo nužno su i krivotvorine ili falsifikati. Krivotvorine i njihova detekcija, analiza i raščlamba duboko zaokupljaju pažnju povjesničara. Iako su krivotvorine i njihova narav bile donekle poznate (i korištene također) srednjovjekovnim pisarima i korisnicima isprava, način na koji se danas gleda na njih, poglavito prilikom stvaranja čvrstih opreka original-krivotvorina, zasigurno je naš vlastiti anakronistički konstrukt. Ukoliko želimo dodatno relativizirati, moguće

⁷² Isto, 135.

⁷³ Isto, 111-112.

je ustvrditi kako je zapravo svaki dokument kulturni i društveni konstrukt te je samim time na neki način i krivotvorina.⁷⁴ Ipak, u stalnoj potrazi za „istinom“ i pokušajima (re)konstrukcije minulih vremena opreka autentičan-falsificiran i njeno razlučivanje igra značajnu ulogu. Striktno gledajući, značajan dio ranih isprava su krivotvorine.⁷⁵ Uzevši u obzir da tijekom jedanaestog ili dvanaestog stoljeća još uvijek ne postoji raširen i standardiziran način izdavanja isprava, to ne treba čuditi. Prema Mostertu broj i udio krivotvorina značajno raste tijekom dvanaestog stoljeća kad i dostiže svoj vrhunac. On se zatim postepeno počeo smanjivati od trinaestog stoljeća nadalje.⁷⁶ Također, od trinaestog stoljeća se korištenje krivotvorina počinje i ozbiljnije kažnjavati. Tako već 1201. godine papa Inocent III. uvodi značajne promjene i postrožuje kanonsko pravo vezano uz krivotvorenje papinskih bula.⁷⁷ To, naravno, ne znači kako su krivotvorine naprosto nestale nakon ovih promjena. Tako se značajan broj krivotvorina nastalih u Poljskoj u trinaestom stoljeću odnosi na isprave jedanaestostoljetnih vladara. One su na neki način popunjavale prazninu jedanaestog stoljeća koja je, nakon konačnog prihvaćanja i korištenja pisane riječi, postala očita i zjapeća u svijesti pismenih ljudi trinaestog stoljeća.⁷⁸ Ovim činom su krivotvoritelji rekreirali prošlost u njima tada prihvatljivoj pisanoj formi.⁷⁹ Iako se danas na krivotvorine gleda kao na nešto apriori negativno i manje vrijedno, moguće je da su upravo one pripomogle sve većem korištenju isprava generalno.⁸⁰

Kako god, potpuno shvaćanje naravni srednjovjekovne krivotvorine zasad ostaje izvan domašaja modernog istraživača. Ono što je jasno jest činjenica kako ranije spomenuta opreka autentičan-krivotvoren naprosto ne može obuhvatiti svu životnost jednog dokumenta. Za razliku od modernog tiska, niti jedan manuskript nije identičan niti jednoj drugoj kopiji. Njegov nastanak zavisi od obrazovanja, vještine, vremena i volje pisara koji ga stvara. Također, pisari prilikom prepisivanja određenog dokumenta nisu uvijek pridavali pažnju točnom praćenju riječi izvornika.⁸¹ Samim time su neki od tekstova, poput npr. antičkih klasika bili često i neumorno prekražani i prepravljani sa svakim novim prepisivanjem, do mjere da su prvotno značenje i prvotna jezična konstrukcija postepeno postali nedokučivima.⁸² Dovoljno je reći kako je i sama biblija prošla jednak put te je sve do dvanaestog stoljeća korišteno mnoštvo različitih

⁷⁴ Karl Heidecker, „Introduction“, 11. U: Karl Heidecker, ed, *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society – Utrecht Studies in Medieval Literacy 5*, (Turnhout: Brepols, 2000.). Dalje: Heidecker, Uvod.

⁷⁵ Mostert, *Forgery and Trust*, 38.

⁷⁶ Isto, 39.

⁷⁷ Isto, 58.

⁷⁸ Adamska, *From Memory to Written Record* in the Periphery of Medieval Latinitas, 92.

⁷⁹ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 319.

⁸⁰ Mostert, *Forgery and Trust*, 39.

⁸¹ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 265.

⁸² Mostert, *Forgery and Trust*, 55.

manuskripta, a samim time i različitih verzija teksta. Tek nakon mnogo truda je tijekom dvanaestog stoljeća donekle usustavljeno korištenje i prepisivanje jedne inačice, odnosno jednog manuskripta.⁸³ Dodatni opseg ovoj diskusiji daju i česti slučajevi isprava koje su u načelu krivotvorine, ali su nastale na temelju nekog ranijeg autentičnog dokumenta (ili oralne tradicije) ili pak u slučajevima isprava koje su krivotvorina, ali sadrže vjerodostojnu povijesnu jezgru. Ovakvi slučajevi su karakteristični, kako za srednjovjekovnu Europu⁸⁴ tako i za srednjovjekovnu Hrvatsku. Dobar primjer predstavlja fundacijska listina pavlinskog samostana Svete Marije u Crikvenici. Iako je utvrđeno kako je sama isprava nedvojbeno krivotvorina, detaljnom analizom njenog sadržaja autori dolaze do jasnog zaključka kako je povijesna jezgra listine vjerodostojna.⁸⁵ U konačnici, iako je bitno paleografski i historijski raščlaniti vjerodostojnost pojedine isprave, ključno pitanje nije je li isprava original već što nam ona govori o srednjovjekovnom društvu.⁸⁶

Paralelno sa sve većom uporabom i prodorom pisane riječi u svakodnevni život srednjovjekovnog europskog društva te samim time i nastanka, razvitka i porasta broja krivotvorina kao načina za popunjavanje prethodnih praznina, javlja se i potreba za ujednačavanjem forme izdavanja dokumenata te stvaranjem vjerodostojnih mjesta za njihovo izdavanje i čuvanje. Ukratko, transformacija i razvoj kroz koji prolazi pismenost europskog srednjovjekovlja može se svesti na tri glavna koraka: nastanak dokumenta → čuvanje → ponovno korištenje.⁸⁷ Ono što svakako valja napomenuti jest činjenica kako pisani dokumenti ne postaju sami po sebi i arhivska građa. Također, iako su notari bili svjesni prolaznosti vremena i potrebe pismenog prenošenja informacija za buduće naraštaje (posebice kada su u pitanju ugovori poput donacija i sl),⁸⁸ njihove vještine i tradiciju nije bilo moguće odjednom pretvoriti u usklađeni birokratski aparat.⁸⁹ Stoga ne čudi što se pergamenta zadržala u upotrebi i nakon prodora papira u europsku civilizaciju; dokument zapisan na pergameni je ciljano stvoren kako bi trajao. Zanimljivo je napomenuti kako su notari bili primorani notarske akte zapisivati isključivo na pergameni, za što su i polagali zakletvu.⁹⁰ Kao što je već napomenuto, generalno gledajući prva institucija koja je shvatila važnost i ulogu pismenosti, posebice

⁸³ Isto, 55-56.

⁸⁴ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 318.

⁸⁵ Mirjana Matijević Sokol i Tomislav Galović, *Privilegia foundationis monasterii sanctae Mariae Czriqueniczae*, (Crikvenica: Grad Crikvenica, 2008). Dalje: Matijević Sokol – Galović, *Privilegia foundationis*.

⁸⁶ Heidecker, Uvod, 1.

⁸⁷ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 168.

⁸⁸ Sredinom trinaestog stoljeća jedan engleski odvjetnik to sažima na ovaj način: "Gifts are sometime made in writings, that is in charters, for perpetual remembrance, because the life of man is but brief and in order that the gift may be more easily proved." Clanchy, *From Memory to Written Record*, 146.

⁸⁹ Isto, 150.

⁹⁰ Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 156.

čuvanja dokumenata, bila je Crkva. Ono što je svakako pridonijelo čuvanju te svrsishodnijem ponovnom korištenju bila je pojava registara. Jednostavno rečeno, registar je bio sažetak dokumenata određene kancelarije, institucije ili čak pojedinca stvoren za kasnije lakše snalaženje i korištenje pojedinih dokumenata.⁹¹ Tako engleski biskupi počinju stvarati svoje registre, a s njima postepeno i arhive nakon četvrtog lateranskog koncila 1215. godine.⁹²

Posebnost Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva leži u vjerodostojnim mjestima (lat. *locus credibilis*). To je crkvena institucija, najčešće samostan te katedralni ili zborni kaptol, koja obavlja dužnosti slične onima javnog notara, odnosno „*posjeduje društveno prihvaćeno i verificirano pravo svjedočenja u različitim javnim i privatnim pravnim i poslovnim transakcijama i predstavlja jasno iskazanu posebnost pravnog razvoja Ugarske, kasnije prenesenu i u Hrvatsku.*“⁹³ Ovakva vjerodostojna mjesta se pojavljuju u Ugarskoj tijekom 12. stoljeća, a u prvoj polovici 13. stoljeća se šire i na srednjovjekovnu Slavoniju (npr. Zagreb, Čazma, Požega, Đakovo).⁹⁴ Kroz njih se ubrzo očituje i kraljevska vlast.

Iako vrlo bitna, vjerodostojna mjesta nisu sama po sebi bila dovoljna za automatsku autentikaciju i standardizaciju izdavanja dokumenata. Tako se paralelno s njihovom pojavom i širenjem razvijaju i metode autentikacije kao oruđa kojima su se koristili i koja su jamčila vjerodostojnost dokumenata. Jedna od osnovnih metoda, koja se zadržala do današnjeg dana, je svakako potpis. Notarev potpis jamčio je korisnicima valjanost i autentičnost datog dokumenta, za što je on jamčio svojim imenom, a shodno tome i svojim ugledom. No više od toga, njegov potpis ili pak direktno navođenje tko i gdje je stvorio ispravu naznačuje kako je notar često smatran aktivnim sudionikom, odnosno svjedokom, sklapanja određenog dogovora, donacije ili testamenta, a ne samo pasivnim pružateljem usluga. Ovakav se stav u kojem pisar ujedno biva i aktivnim svjedokom ponovno može staviti u kontekst međusobne prožetosti i zavisnosti pisane riječi (samo stvaranje isprave) i oralne tradicije (potreba za “korištenjem” živih svjedoka). U konačnici, pisarov potpis ili notarski znak (lat. *Signum notarile* ili *signum tabellionis, signum tabellionatus*)⁹⁵ lako se mogu vidjeti kao način samopromocije i prepoznatljivosti među potencijalnim klijentima. Notar nije bio jedina osoba koja je svojim potpisom jamčila valjanost isprave. Tu su dužnost vrlo često imale i stranke zastupljene u njoj. Kao što je već pokazano, pisanje, a samim tim i potpisivanje nije bilo nužnim preduvjetom

⁹¹ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 74-76.

⁹² Isto, 74.

⁹³ Mladen Ančić, „Splitski i zadarski kaptol kao 'vjerodostojna mjesta'“, *Fontes: Izvori za hrvatsku povijest* No. 11 (2005.), 15. Dalje Ančić, Splitski i zadarski kaptol.

⁹⁴ Isto, 15.

⁹⁵ Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 156.

funkcionalne pismenosti pa su sudionici isprava često umjesto imena stavljali znak križa kao simbola kršćanske istine.⁹⁶ Tek sekularizacijom europskog društva nakon reformacije ovaj simbol počinje označavati nepismenost pojedinca.⁹⁷ Blisko povezan sa znakom križa je i monogram, grafički znak kojega čine slova auktora isprave postavljena u obliku križa.⁹⁸

Izuzev znaka križa i monograma, postojao je još jedan način osobnog autenticiranja dokumenta – korištenje pečata. Pojava i uporaba pečata prethodila je korištenju potpisa, ali se njihov razvoj i korištenje može pratiti paralelno.⁹⁹ Posjedovanje pečata s vlastitim imenom označavalo je mogućnost raspoznavanja vlastitog imena te je samim time bilo istovjetno s potpisom.¹⁰⁰ Ipak, pečat kao vizualni element služi široj svrsi od same autentikacije dokumenata pa tako iskazuje društveni prestiž svojeg nositelja. Također, kao i monogram, pečat predstavlja most između pismene i oralne kulture, prepoznatljiv i razumljiv u oba konteksta.¹⁰¹

Posljednji element na koji ću se ukratko osvrnuti jest datacija dokumenata. Možemo reći kako datiranje (te s njom blisko određivanje mjesta nastanka dokumenta) imaju ulogu prostornog i vremenskog kontekstualiziranja dokumenata i njihovih subjekata. Ono je također bilo nužnim preduvjetom razvijanja ideje njihovog čuvanja i ponovnog korištenja te samim time i stvaranja prvih srednjovjekovnih arhiva. Europsko srednjovjekovlje svjedoči mnoštvu različitih načina datiranja te njihovoj primjeni u autentikaciji dokumenata, poput npr. indikcija.¹⁰² Ono što svakako valja imati na umu jest činjenica kako datiranje određene isprave zavisi od niza čimbenika poput pitanja kome je dokument upućen, gdje je nastao, koja je njegova svrha, očekuje li se njegovo pohranjivanje ili je namijenjen kratkotrajnom korištenju, itd. Način datiranja nam donekle otkriva i pogled i stav ondašnjih ljudi (ili barem pojedinaca involviranih u datirani dokument) spram njihovog mjesta u svijetu te određenih referentnih točaka koje su širem krugu ljudi bile zajedničke (npr. period vladavine kralja, pontifikata pape ili pak biskupovanja biskupa). Ono nam vrlo često pokazuje svijest i shvaćanje stvaratelja isprava o važnosti prenošenja i čuvanja informacija za buduća pokoljenja.

⁹⁶ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 8.

⁹⁷ Isto, 8.

⁹⁸ Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 156.

⁹⁹ Clanchy, *From Memory to Written Record*, 259.

¹⁰⁰ Isto, 51.

¹⁰¹ Za osnovni pregled pojave, razvoja, tipova i korištenja pečata te dodatnu literaturu pogledati Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 156-58.

¹⁰² Cjelokupno pitanje datiranja te brojenja prolaznosti vremena općenito pokriveno je djelovanjem kronologije – povijesne pomoćne znanosti. Kako ne bih opterećivao tekst parafraziranjem već dobro poznatog materijala, upućujem radoznalog štioaca na već citirano djelo profesora Jakova Stipišića koje pokriva (među ostalim) sve aspekte kronologije vezane uz hrvatske srednjovjekovne zemlje. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, KRONOLOGIJA, 185-206.

U konačnici, srednjovjekovna pismenost je produkt međudjelovanja čitavog niza kompleksnih faktora te je daleko od simplificirane i vrlo često anakrone predodžbe pismenosti koju gaji današnje društvo spram prošlih vremena. Temelji pismenosti europskog kulturnog kruga¹⁰³ leže u dva ključna, a opet blisko povezana suživota – prožimanju oralne i pisane tradicije te suživotu latinskog i lokalnih, odnosno materinjih jezika. Do konačne prevlasti pisane riječi dolazi zbog praktičnih potreba društva za njom, a ne zbog pismenosti kao takve. Zamašnjak njenom daljnjem razvoju svakako daje i Crkva koja među prvima shvaća dugoročne prednosti koje leže u zapisivanju, čuvanju i prenošenju informacija, čime trasira put razvoja cjelokupne europske srednjovjekovne civilizacije.

1.3. Kratki pregled povijesti obitelji

Frankapani, odnosno Krčki knezovi, čine jedan od najvećih i najvažnijih velikaških rodova hrvatskog srednjovjekovlja, ali i plemstva općenito. Tijekom stoljeća djelovanja i života roda gospodarili su posjedima koji su se nalazili na prostorima današnje Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Slovenije, Mađarske, Austrije, Italije i Švedske.¹⁰⁴ Kao što je vidljivo iz njihova prvotnog naziva, Krčki knezovi pojavljuju se po prvi puta u izvorima kao krčka vlastela tijekom kraja jedanaestog i početka dvanaestog stoljeća.¹⁰⁵ Njihovu pojavu i uspon na periferiji

¹⁰³ Pod terminom «europski kulturni krug» zapravo govorim o prostoru obuhvaćenom zapadnim kršćanstvom odnosno katoličkom, a kasnije i protestantskom Crkvom.

¹⁰⁴ Trpimir Macan, ur. *Hrvatski bibliografski leksikon*, (Zagreb: Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, 1998), S.V. “FRANKAPAN”, 388. Dalje *HBL*.

¹⁰⁵ Pitanjem njihovog porijekla bave se kroničari, genealozi i povjesničari već od šesnaestog stoljeća, a konačnog odgovora nemamo niti danas. Dvije glavne struje prevladavaju. Prva, “rimska” struja, smatra kako su krčki knezovi potomci rimskih patricija Frangepana te su na Krk stigli iz Venecije. Porijeklo same ideje, naravno, leži u činjenici kako su sami Krčki knezovi već tijekom druge polovice četrnaestog stoljeća koristili naziv Frankapan, za što su dobili i konačnu potvrdu 1430. godine papinskom bulom. Ovu tezu su već tijekom šesnaestog stoljeća zastupali europski genealozi poput Onuphriusa Panviniusa, Aronlda Wiona i Johana Seyfridta. U novije vrijeme akademik Petar Strčić zastupa rimsko porijeklo Frankapana. Druga, “domicilna” struja potječe od najstarijeg autora koji je pisao o krčkim knezovima – prvog mletačkog providura na Krku, Antonija Vinciguerra. Vinciguerra, po preuzimanju dužnosti nakon mletačkog zauzimanja Krka 1480. godine, piše izvještaj o povijesti otoka i njegovih prethodnih gospodara pod nazivom “*Giurisdizione antica di Veglia, 1481. Relazione di Antonio Vinciguerra*,” u kome Krčke knezove Frankapane označava kao domicilno krčko plemstvo, a možda i hrvatsko plemstvo. Ovu je tezu već 1901. poprilično detaljno i jasno historiografski obradio Vjekoslav Klaić, a dodatnu snagu dobila je radom Nade Klaić “*Knezovi Frankapani kao krčka vlastela*.” Osobno smatram kako je pretpostavka o domicilnom porijeklu krčkih knezova vjerodostojnija, bolje potkrijepljena izvorima, bolje argumentirana te samim time i vjerodostojnija. Naravno, to ne znači kako je ona ujedno i točna ili konačna. Za detalje o ranim razmatranjima porijekla krčkih knezova te argumentaciju Vjekoslava Klaića vidi Vjekoslav Klaić, *Krčki knezovi Frankapani – knjiga prva*, (Zagreb: Izdanje Matice Hrvatske, 1901.), 3-30. Dalje Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*. Za argumente Nade Klaić u korist domicilne teze vidi Nada Klaić, “Knezovi Frankapani kao krčka vlastela,” *Krčki zbornik* 1 (1970), 125-80. Dalje Klaić, “Knezovi Frankapani kao krčka vlastela.” Za Strčićevu argumentaciju rimskog porijekla vidi Petar Strčić, “Prilog o porijeklu Frankopana/Frankapana,” *Rijeka* 1 (2001), 49-103. Dalje Strčić, “Prilog o porijeklu Frankopana.” Za pregled diskusija o porijeklu Krčkih knezova vidi Kristian Bertović, “Krčki knezovi – pojava, uspon i stvaranje državnine,” u *Putevima Frankopana*, 1-7. Napomena - kako je monografija još

političkih zbivanja hrvatskih zemalja karakterizira specifična situacija u kojoj su se nalazili kao dvostruki vazali Mletačke Republike i ugarsko – hrvatskoga kralja. U stvarnosti, balansiranjem između obje strane, tj. proizvoljnim ispunjavanjem prihvaćenih obveza i dužnosti te, češće, zanemarivanjem istih,¹⁰⁶ Krčki su knezovi često uspijevali ostati u dobrim odnosima s obje strane, pridobiti beneficije koje su proizlazile iz toga te voditi donekle autonomnu politiku unutar svoje državine.¹⁰⁷ Jačanjem odnosa s ugarsko-hrvatskim kraljevima njihova se vlast postepeno širi na kopno i unutrašnjost stvarajući pri tome temelje njihove kasnije državine koja je svoje uporište imala upravo u otoku Krku, Senju i Vinodolu¹⁰⁸, Modrušu i nešto kasnije Brinjama. Dvostrukim vazalima ostaju sve do Zadarskoga mira 1358. godine kada nominalno prestaju biti mletačkim podložnicima.¹⁰⁹ Ipak, i dalje ostaju blisko povezani s gradom u laguni gospodarskim, političkim i bračnim vezama, ali i kao građani Mletačke Republike.¹¹⁰ Sredinom trinaestog stoljeća (1261. godine) obitelj se dijeli u dvije loze – Škinelinu i Vidovu.¹¹¹ Škinelina loza upravljala je polovinom otoka Krka te je shodno tome bila samo mletački vazal, dok je Vidova upravljala drugom polovinom otoka te obiteljskim kopnenim posjedima – Senjom i Vinodolom – što ih je činilo dvostrukim vazalima.¹¹² Dvije cjeline na koje je Krk bio podijeljen činili su grad Krk s distriktom, uključujući otočić Plavnik (*civitatis et districtus Vegle*) te zajednica otočkih kaštela Omišlja, Dobrinja, Vrbnika i Baške, uključujući i otočiće Prvić i Omiš (*universitatum castrorum insule Vegle*). Svaka je loza upravljala jednom polovinom pola godine nakon čega je dolazilo do zamjene.¹¹³ Ovakva je situacija potrajala sve do sredine četrnaestog stoljeća kada Škinelina loza počinje slabiti te s vremenom izumire, ostavivši

uvijek u fazi pripreme za tisak, paginacija je naznačena prema vlastitom manuskriptu. Dalje Bertović, “Krčki knezovi – pojava, uspon i stvaranje državine.”

¹⁰⁶ Posebno kada su u pitanju davanja i obveze prema Mletačkoj Republici. Klaić jasno pokazuje kako tijekom čitavog perioda službene podložnosti krčkih knezova *Serenissimi* oni svoje obveze poput plaćanja regalija, posjedovanja nekretnina u Veneciji ili polaganja zaklete duždu nevoljko ispunjavaju, mahom uz velika odugovlačenja i natezanja s duždom i *signorim*. Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 97-98, 111, 119, 125-126, 131, 138, 143, 145-150. Za cjelovit i jasan pregled obveza (i njihovog neizvršavanja) krčkih knezova spram Mletačke Republike vidi Ozren Kosanović, “Državina krčkih knezova – Vinodol, Senj i Krk od početka 14. stoljeća do 1420. godine,” doktorska disertacija (Zagreb: Filozofski fakultet, 2012), 103-111. Dalje Kosanović, “Državina krčkih knezova.”

¹⁰⁷ Politiku suprotnu ovome balansiranju moguće je djelomično uočiti u ostatku hrvatskog plemstva. Tako Šubići i Nelipići provode dobar dio četrnaestoga stoljeća u razmiricama i sukobima s ugarskog – hrvatskim kraljevima, iscrpljujući pri tome vlastite resurse i snagu. Vidi Kosanović, *Državina krčkih knezova*, 1.

¹⁰⁸ Valja imati na umu kako srednjovjekovni Vinodol obuhvaća znatno šire područje od današnjeg Vinodola te se proteže sve do Trsata. Kosanović, “Državina krčkih knezova”, 8.

¹⁰⁹ HBL, S.V. “Frankapan”, 390; Kosanović, “Državina krčkih knezova”, 106.

¹¹⁰ Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 107.

¹¹¹ Isto, 99-100.

¹¹² Kosanović, “Državina krčkih knezova”, 200.

¹¹³ Isto, 102, 200.

ponovno cjelokupnu državinu Krčkih knezova u jednim rukama – onima kneza Bartola VIII. (†1361) te kasnije njegovih sinova Stjepana I. (†1390) i Ivana-Anža V. (†1393).¹¹⁴

Jedna od karakteristika koja se često veže u krčke knezove je i njihova blagonaklonost spram katoličke Crkve. Njihov patronat na Crkvom plod je kompleksnog prožimanja duhovnih, političkih, ekonomskih i administrativnih čimbenika.¹¹⁵ Pravna osnovica za njega, barem kada su u pitanju senjska i krbavska biskupija, proizlazi iz patronatskog prava koje je krčkim knezovima dodijelio kralj Ladislav IV.¹¹⁶ Do koje je mjere njihov patronat sezao te koliko je bio ekskluzivan nije sa sigurnošću utvrđeno, ali se određeni uzorci ipak mogu utvrditi. Izgledno je kako nisu posjedovali ekskluzivno pravo patronata već su i ostali pojedinci ili obitelji (mahom bogati Senjani i niže plemstvo), u skladu sa svojim mogućnostima imali pravo potpomagati lokalnu Crkvu, na što ukazuje slučaj crkve Svete Jelene, a nešto kasnije i istoimenog pavlinskog samostana¹¹⁷ ili pak Franjevaca u Senju¹¹⁸ te crkve Sv. Križa u senjskoj uvali.¹¹⁹ Oko pitanja jesu li imali pravo postavljati ili barem utjecati na izbor biskupa u navedenim biskupija također nema konsenzusa, iako se čini kako takvu mogućnost generalno nisu imali.¹²⁰ No to nipošto ne znači kako toj opciji nisu težili ili je povremeno ostvarivali, poglavito tijekom sredine i druge polovice petnaestog stoljeća. Tome u prilog svakako govori i premještanje sjedišta Krbavske biskupije iz Krbave u Modruš 1460. godine te značajan utjecaj koji su Frankapani imali u nadolazećim godinama na odluke biskupa, ali i popunjavanje

¹¹⁴ Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 165.

¹¹⁵ Svakako se najbitnijim faktorom doima onaj duhovni – spasenje vlastite duše, ali duša svoje obitelji i predaka nije uzimano olako, o čemu svjedoči sadržaj velikog broja sačuvanih darovnica, mahom crkvenim redovima. Ipak, u obzir valja uzeti i ostale faktore poput dobivanja političkih bodova podupiranjem određenih crkvenih institucija ili redova, ekonomskim koristima koje su pojedini crkveni redovi donosili kroz vlastiti “know-how” i efikasnije korištenje datih resursa, te administrativnog učvršćivanja vlasti kroz određenu kontrolu Crkvenih institucija i hijerarhije. Za primjer patronata nad Pavlinima vidi Kristian Bertović, “Between the Cross and the Sword: Frankapan Patronage over the Order of St. Paul the First Hermit” (Budimpešta: Central European University, 2014). Dalje Bertović, *Between the Cross and the Sword*.

¹¹⁶ Kosanović, “Državina krčkih knezova”, 94. Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 115. Za sam sadržaj isprave vidi Mihovil Bolonić, “Crkveni patronat na području senjsko-modruške biskupije”, *Senjski zbornik* 5 (1973), 234-4. Dalje Bolonić, Crkveni patronat na području senjsko-modruške biskupije.

¹¹⁷ Naime, crkvu Svete Jelene podiže stanoviti Luka, a njegov sin Radovan je 1390. godine, uz biskupsko posredstvo, daruje pavlinima. Stjepan Gunjača, ur, *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1981), dok. 182, 253-4. Dalje CD; Kosanović, Državina krčkih knezova, 95. Detaljnije o pavlinskom samostanu Svete Jelene vidi Bertović, *Between the Cross and the Sword*, 44-52; neobjavljeni rad Kamila Dočkala koji se čuva u arhivu HAZU-a pod signaturom Dočkal, XVI 29a (11).

¹¹⁸ Bolonić, “Crkveni patronat na području senjsko-modruške biskupije,” 254-5; Fila Bekavac-Lokmer i Juraj Lokmer, “Tri inkunabule iz Senja u knjižnici franjevačkog samostana Trsat (prilog povijesti franjevaca u Senju)”, *Senjski zbornik* 40 (2013), 366. Dalje Bekavac-Lokmer i Lokmer, “Tri inkunabule iz Senja.”

¹¹⁹ Lujko Margetić, “Senjski statut iz godine 1388,” *Senjski zbornik* 34, izd. 1 (2007.): 77. Dalje Margetić, *Senjski statut*.

¹²⁰ Kosanović, “Državina krčkih knezova”, 20, 94; Mile Bogović, “Crkvene prilike u vrijeme Bernardina Frankopana (1453.–1529.),” *Modruški zbornik* 3 (2009), 31-32. Dalje Bogović, Crkvene prilike; Bolonić, Crkveni patronat na području senjsko-modruške biskupije, 234-6.

upražnjenih biskupskih stolica¹²¹ te kasnije Bernandinovo postavljanje, koliko god kratkoročno (1501-1508.), svoga sina Ferdinanda na modrušku stolicu.¹²² Iako su za to dobili službenu potvrdu tek početkom petnaestog stoljeća,¹²³ čini se kako su stvarnosti patronatsko pravo polagali i provodili nad otokom Krkom i Krčkom biskupijom znatno ranije.¹²⁴ Uza tri navedene, svakako možemo pretpostaviti kako je obitelj polagala patronatsko pravo i na otočku biskupiju, osnovanu upravo na poticaj Žigmunda Frankapana 1460. godine, najvjerojatnije kao protuteža i odgovor na trzavice između različitih grana obitelji.¹²⁵ Čini se kako je, barem inicijalno, upravo Žigmund kao patron biskupije izabrao prvog biskupa, dominikanca Blaža iz Dubrovnika.¹²⁶

1365. godine Stjepan I. (†1390.)¹²⁷ i Ivan Anž V. (†1393.)¹²⁸, kao glave obitelji dijele obiteljske posjede među sobom. Prema Klaiću Senjom su braća nastavila zajednički vladati dok je svaki dobio polovicu otoka Krka. Nadalje Stjepan preuzima Modruš s Tržanom te dio Vinodola (Trsat, Bakar i Bribir) dok Ivana zapada ostatak Vindola, Gatanska županija s Otočcem i Brinjama te vjerojatno i županija Drežnik sa Slunjem.¹²⁹ Tijekom perioda u kojemu su braća na čelu obitelji Krčki knezovi postaju blisko povezani i angažirani u kraljevsku politiku. Tako Ivan sudjeluje u više diplomatskim misija za kralja Ludovika I. (1326. – 1382.)¹³⁰, a obojica sudjeluju, što vojno što financijski, u ratu Ludovika I.¹³¹, koji se kao

¹²¹ Za pregled povijesti biskupije s posebnim osvrtom na prijenos biskupskog sjajla iz Krbave u Modruš te djelovanje biskupa pod "frankapanskom paskom" vidi Mile Bogović, "Pomicanje sjedišta krbavske biskupije od Mateja Marute do Šimuna Kožičića Benje (pregled povijesti krbavske ili modruške biskupije)," 41-69. U: Mile Bogović, ur. *Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, (Rijeka-Zagreb: Visoka bogoslovna škola u Rijeci i Kršćanska sadašnjost, 1988.). Dalje Bogović, Pomicanje sjedišta krbavske biskupije. Također pretiskano u Mile Bogović, *Modruška ili Krbavska biskupija*, (Gospić: Gospičko-senjska biskupija, 2010). Dalje Bogović, *Modruška ili Krbavska biskupija*.

¹²² Bogović, "Crkvene prilike," 32; Bogović, *Modruška ili Krbavska biskupija*, 52.

¹²³ 1412. Žigmund Luksemburški dodjeljuje Nikoli IV. patronatsko pravo nad otokom. Kosanović, "Državina krčkih knezova", 178.

¹²⁴ Bolonić, Crkveni patronat na području senjsko-modruške biskupije, 234-5.

¹²⁵ Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 247-8; Bolonić, Crkveni patronat na području senjsko-modruške biskupije, 249-50. Za osnovni pregled senjske, krbavske (modruške) i otočke biskupije vidi isto, 224-8.; Ivan Črnčić, *Najstarija poviest Krčkoj, Osorskoj, Rabskoj, Senjskoj, i Krbavskoj biskupiji*, (Rim: A slova vjeroplođničina u ruku viteza Petra Marietta, 1867.); Maniolo Sladović, *Povesti Biskupijah Senjske i Modruske ili Krbavske*, (Trst: Lloyd, 1856.); Petar Runje, "Otočac, srednjovjekovna biskupija i kulturni centar", *Senjski zbornik* 33 (2006.): 51–62.

¹²⁶ Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 247.

¹²⁷ Vidi HBL, S.V. "FRANKAPAN, Stjepan II (I)" - <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6306> (posljednji put pristupljeno 23.8.2017.).

¹²⁸ Vidi HBL, S.V. "FRANKAPAN, Ivan V" - <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6294> (posljednji put pristupljeno 23.8.2017.).

¹²⁹ Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 168.

¹³⁰ HBL, S.V. "FRANKAPAN, Ivan V".

¹³¹ Za Ludovikovu biografiju vidi HBL, S.V. "Anžuvinci" - <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=787> (posljednji put pristupljeno 23.8.2017.).

denoveški saveznik ponovo sukobljava s Venecijom između 1378. i 1381.¹³² U dinastičkim borbama nakon Ludovikove smrti Stjepan podupire Karla II. Dračkog (1345. – 1386.)¹³³ dok Ivan podupire Ludovikovu kćer Mariju (1370. – 1395.) i njezinog supruga kralja Žigmunda Luksemburškog (1368. – 1437.)¹³⁴ te sudjeluje i u kraljičinom oslobađanju iz zatočeništva u Novigradu 1387. godine,¹³⁵ a da bi pred kraj života (1392.) zaradio u bansku titulu.¹³⁶ No i u tom periodu Krčki knezovi ostaju u dobrim odnosima s Venecijom što pogoduje i njihovim podložnicima pa tako npr. senjski trgovci zadržavaju povlašteni položaj u Veneciji, kao i mletački trgovci u Senju.¹³⁷

Vrhunac moći obitelji dostiže pod vodstvom Ivanova sina - kneza Nikole IV (†1432).¹³⁸ Već za vrijeme njegova oca dolazi, uz veće ili manje trzavice s udovom njegova brata Stjepana, do ponovnog ujedinjenja državine Krčkih knezova u rukama jedne osobe.¹³⁹ No Nikola ne nasljeđuje samo cjelokupnu državinu nego i niz kompleksnih rodbinskih odnosa s vrlo moćnim obiteljima poput Kurjakovića, Zrinskih, Babonića, Goričkim grofovima, Celjskih, Oretnburga u Koruškoj i Stubenberga u Štajerskoj.¹⁴⁰ Upravo je brak, odnosno njegov dramatičan kraj, između Elizabete (†1422.), Stjepanove kćeri te Fridriha Celjskog (†1454.)¹⁴¹ doveo obitelji u ozbiljan sukob koji je potrajao više od deset godina.¹⁴²

Tijekom gotovo trideset godina na čelu obitelji Nikola je aktivno radio na širenju posjeda, jačanju političke uloge i ugleda obitelji. Nizom kupovina i zaloga, mahom Žigmundu, Nikola dolazi u posjed Ribnika, Ozlja, Cetina, Klokoča, Ostrovice, Bihaća, Vrlike, Skradina,

¹³² Pri čemu izvlače “kraći kraj” te cijenu plaćaju 1380. godine Senj, Krk i Baška kada ih pustoši mletačka flota. Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 172-3.

¹³³ Kanije ipak prelazi u Žigmundov tabor. Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 174-176. Za osnovne podatke o Karlu II. Dračkom vidi HBL, S.V. “Anžuvinci” - <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=787> (posljednji put pristupljeno 23.8.2017.).

¹³⁴ Za kratku Žigmundovu biografiju vidi *Opća i nacionalna enciklopedija u 20 knjiga*, XVIII. knjiga (Zagreb: Proleksis i Večernji list, 2007.), S.V. “Sigismund (Žigmund) Luksemburški”, 98-9. Dalje *Opća i nacionalna enciklopedija*.

¹³⁵ Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 173-7. Za generalni pregled Ludovikove vladavine te dinastičkih borbi nakon njegove smrti vidi Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, (Zagreb: Školska Knjiga, 1976.), 610-61. Dalje Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*; Neven Budak i Tomislav Raukar, *Hrvatska Povijest Srednjeg Vijeka*, (Zagreb: Školska knjiga, 2006.), 190-204. Dalje Budak i Raukar, *Hrvatska Povijest Srednjeg Vijeka*.

¹³⁶ Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 184-5.

¹³⁷ Kosanović, *Državina krčkih knezova*, 1.

¹³⁸ Za osnovne podatke o Nikoli IV Frankapanu vidi HBL, S.V. “FRANKAPAN, Nikola IV” – <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6302> (posljednji put pristupljeno 23.8.2017.).

¹³⁹ Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 182.

¹⁴⁰ Isto, 188. Detaljnije o frankapanskim ženidbenim, političkim i vojnim prekograničnim vezama vidi Janez Mlinar, “Tipologija prekograničnih odnosa u kasnom srednjem vijeku. Primjer knezova Frankapana“, *Historijski zbornik* 62, izd. 1. (2009.): 29–45. Dalje Mlinar, Tipologija prekograničnih odnosa.

¹⁴¹ Za biografiju i osnovnu literaturu o Fridrihu II. Celjskom vidi HBL, S.V. “CELJSKI, Fridrik II” - <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3470> (posljednji put pristupljeno 23.8.2017.).

¹⁴² Mlinar, Tipologija prekograničnih odnosa, 35-6; Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 209-13.

Poljica itd¹⁴³, a nakon Elizabetine smrti (ili ubojstva) preuzima natrag i posjede dane u miraz Celjskima – polovicu otoka Krka, Trsat Bakar i Bribir.¹⁴⁴ 1395. godine rapska ga općina izabire za kneza grada Raba što se 1404. pretvara u doživotni izbor.¹⁴⁵ Većinu političkog života provodi blizak Žigmundu kojega, kao što je već spomenuto, financira brojnim zalozima, ali i direktno sudjeluje u njegovim ratovima s Venecijom i Ladislavom Napuljskim (1377. – 1414.)¹⁴⁶ te mu, uz manje izlete na Ladislavovu “stranu” početkom petnaestog stoljeća¹⁴⁷, ostaje vjeran do kraja života. To mu 1426. godine donosi i bansku titulu te dodatne posjede čime zasigurno postaje najmoćnijim hrvatskim velikašem svojeg vremena.¹⁴⁸ Tu poziciju postepeno izgrađuje i dodatno utvrđuje povezivanjem s drugim velikašima i dinastijama u regiji – 1406. sklapa savez s knezom Ivanišem Nelipčićem o međusobnoj suradnji u vlastitu korist i korist kralja Žigmunda,¹⁴⁹ što je dodatno osnaženo i brakom.¹⁵⁰ 1418. ulazi u savez i s Habsburgovcima koji kasnije biva produžen za dodatnih deset godina.¹⁵¹

Niti po pitanju crkvene politike, razvoja i duhovnosti Nikola nije pasivni promatrač već pokušava biti njihov aktivni sukreator, ali i dionik. Ovo se najbolje očituje kroz njegov direktan sukob s papom Bonifacijem IX.(1389. – 1404.) oko upražnjene senjske biskupske stolice. Nikola, kao nositelj vrhovnog patronatskog prava u biskupiji, osporava te izravno ometa uvođenje u čast imolskog biskupa Nikole, na što Bonifacije odgovara prijetnjama ekskomunikacijom te razrješavanjem podanika zakletve vjernosti.¹⁵² Kao i njegovi prethodnici i nasljednici,¹⁵³ aktivno je uključen u život lokalnih redovničkih zajednica,¹⁵⁴ zajedno sa ženom

¹⁴³ Za potpunu listu vidi HBL, S.V. “FRANKAPAN, Nikola IV”.

¹⁴⁴ Klaić, Krčki knezovi Frankapani, 189, 191, 193, 210-1; HBL, S.V. “FRANKAPAN, Nikola IV”.

¹⁴⁵ Isto, 190, 194.

¹⁴⁶ O Ladislavu Napuljskom vidi HBL, S.V. “Anžuvinci” - <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=787> (posljednji put pristupljeno 23.8.2017.).

¹⁴⁷ Klaić, Krčki knezovi Frankapani, 192-3.

¹⁴⁸ Nakon što postaje banom Nikola pozajmljuje Žigmundu pozamašnih 28000 zlatnih forinti, a za što mu kralj zalaže, kako kaže Klaić, “gotovo čitavu Hrvatsku” – Bihać, Sokol, Ripač, Rmanj, Knin, Lab, Vrliku, Ostrovicu, Skradin, županiju Luku te Poljice i “sve kraljevske Vlahe u Hrvatskoj.” Klaić, Krčki knezovi Frankapani, 213.

¹⁴⁹ Isto, 196.

¹⁵⁰ Isto, 207.

¹⁵¹ Isto, 207.

¹⁵² Isto, 192-3.

¹⁵³ Mile Bogović, “Crkvene prilike u vrijeme Bernardina Frankopana (1453.–1529.)“, *Modruški zbornik* 3, izd. 3 (2009.): 29–40, dalje Bogović, Crkvene prilike; Mihovil Bolonić, “Crkveni patronat na području senjsko-modruške biskupije“, *Senjski zbornik* 5 (1973.): 219–318, dalje Bolonić, Crkveni patronat; Milko Brković, “Odnosi između krčkih knezova Frankopana i franjevnaca na otoku Krku u 14. i 15. stoljeću“, *Croatica Christiana Periodica* 6, izd. 10 (1982.): 27–36, dalje Brković, Odnosi između krčkih knezova Frankopana I franjevnaca; Bertović, *Between the Cross and the Sword*.

¹⁵⁴ U obiteljskom duhu gaji bliske odnose s malom braćom pa kao osobnog ispovjednika ima franjevca, a bio je i aktivan patron pavlinskog samostana Svete Marije u Crikvenici. Iako mu je starija historiografija pripisivala i osnutak samostana (npr Klaić, Krčki knezovi Frankapani, 205.; Nikola Maslač, “Hrvatski knezovi Frankapani prema Katoličkoj Crkvi“, *Obnovljeni život* 11, izd. 4 (1930.), 180., dalje Maslač, Hrvatski knezovi Frankapani), analiza prijepisa fundacijske listine pokazuje kako je riječ o diplomatskom falsifikatu te kako, iako blisko povezan s Krčkim knezovima koji su mu i vjerojatni osnivači, samostan vrlo vjerojatno nije osnovao Nikola

Doroteom bio je članom bratovštine Sv. Duha u Baškoj na Krku,¹⁵⁵ a hodočastio je i u Jeruzalem.¹⁵⁶ 1430. godine posjetio je i Rim, ali je razlog ovog putovanja bio drugačije naravi. Naime prilikom tog posjeta papa Martin V. (1417-1431.) mu službeno potvrđuje srodstvo s rimskom obitelji Frangepan, koji su pak svoje podrijetlo vezivali uz antički rod Anicija.¹⁵⁷ Pri tome mu potvrđuje i novi obiteljski grb – dva lava koji lome kruh.¹⁵⁸

Osim na političkom, Nikola IV. je bio produktivan i na obiteljskom planu – ženio se tri puta, među ostalima i Dorotejom Gorjanskom¹⁵⁹, te je u trenutku svoje smrti 1432. godine ostavio za sobom čak devetoricu sinova - Ivana VI. (†1436), Nikolu V. (†1456), Stjepana II. (†1484), Bartola IX. (†1458), Žigmunda (†1465), Martina IV. (†1479), Dujma IV. (†1487), Andriju (†1439) i Ivana VII (†1486).¹⁶⁰ Čini se kako Nikola nije ostavio jasnog nasljednika ili upute sinovima kako vladati ogromnom državinom koju je stvorio, stoga braća prvih godina nakon očeve smrti zajednički upravljaju patrimonijem. Bansku titulu nasljeđuju najstariji sin Ivan VI. te Stjepan II., osoba od povjerenja kralja Sigismunda koja ga je pratila i na krunidbu za cara u Rim i na crkveni sabor u Baselu 1431. godine.¹⁶¹ U godinama pred njima zaredale su razmirice s ostalim velikašima (Celjski, Zrinski, sukobi oko baštine Ivana Nelipića), prijepori oko Sigismundovog nasljednika, stalni toplo-hladni odnosi s Mletačkom Republikom, sve izraženija otomanska prijetnja te u konačnici i razmirice među samom braćom.¹⁶² Daljnje pogoršanje odnosa i nemogućnost dugoročnog zajedničkog upravljanja cjelokupnom obiteljskom državinom dovelo je 1449. do sastanka u Modrušu sve živuće braće i njihovih

IV. osobno. Za osnovnu analizu, prijepis i prijevod fundacijske listine vidi Matijević-Sokol, Galović, Botica – Fundacijske isprave. Za analizu osnutka samostana svete Marije te potencijalnih osnivača vidi Bertović, *Between the Cross and the Sword*, 52-7; Kristian Bertović, “The Pauline Pattern of Monastery Site Selection in Medieval Croatia under Frankapan Patronage“, *Annual of Medieval Studies at CEU* 21 (2015.): 271-3, dalje Bertović, *The Pauline Pattern of Monastery Site Selection*.

¹⁵⁵ Maslač, *Hrvatski knezovi Frankapani*, 181.

¹⁵⁶ Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 201.

¹⁵⁷ Isto, 217-8. Ovo je bilo “tek” službeno potvrđivanje novog imena i porijekla obitelji; Nikola ga je u nekoliko navrata koristio i prije papinske potvrde. U ovome Krčki knezovi prate trendove zapadnoeuropske aristokracije u stvaranju kolektivnog obiteljskog identiteta te traženju porijekla u dalekoj, često mitskoj prošlosti, često upravo u antičkim rimskim patricijskim obiteljima. Martin Aurell, “The Western Nobility in the Late Middle Ages: A Survey of the Historiography and Some Prospects for New Research“, u *Nobles and Nobility in Medieval Europe: Concepts, Origins, Transformations*, ur. Anne Duggan, 263–73, (Woodbridge: The Boydell Press, 2000.), 265-7. Dalje Aurell, *The Western Nobility in the Late Middle Ages*. O značaju i ulozi “povijesti” za aristokraciju, kako ideološkoj tako i onoj fizičkoj kroz kontinuitet korištenja prostora vidi Martin Hansson, *Aristocratic Landscape - the Spatial Ideology of the Medieval Aristocracy*, *Lund Studies in Historical Archaeology* 2, (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 2006.), 11-24, 87-104. Dalje Hansson, *Aristocratic Landscape*.

¹⁵⁸ Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 218.

¹⁵⁹ Ona je prema Klaiću i bila majka svih Nikolinih sinova. Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 219.

¹⁶⁰ Isto, 219.

¹⁶¹ Za osnovne informacije o koncilu u Baselu vidi Heribert Müller, ur. *Die Konzilien von Pisa (1409), Konstanz (1414-1418) und Basel (1431-1449): Institution und Personen*, (Jan Thorbecke, 2007.); Joachim W. Stieber, *Pope Eugenius IV, the Council of Basel and the Secular and Ecclesiastical Authorities in the Empire: The Conflict Over Supreme Authority and Power in the Church*, (Leiden: Brill, 1978.).

¹⁶² Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 222-33.

nasljednika. Konačno je dogovorena podjela patrimonija na osam dijelova (među sedmoricom braće i njihovim nećakom Jurjom I., sinom najstarijeg brata Ivana VI. i Katarine Nelipić), izuzev Krka i Senja, kojima su nastavili vladati zajednički.¹⁶³ Tako je smrću Nikole IV. i podjelom patrimonija obitelj Frankapan prešla svoj zenit i ušla u period međusobnih sukoba, gubitka moći te u konačnici grčevite borbe za sam opstanak.

I nakon podjele razmirice ne staju, što zbog nezadovoljstva podjelom patrimonija (Modruš s Tržanom je bio jednim od najvećih kamena spoticanja), što zbog razilaženja po pitanju potpore pretendentima na ugarsko prijestolje - Fridrihu III. i Matijašu Korvinu.¹⁶⁴ Tako se Stjepan II. i Martin IV., dvije najistaknutije glave novonastalih grana frankapanske obitelji, ističu prvo kao Fridrihovi zagovornici,¹⁶⁵ da bi kasnije korigirali vlastite stavove, dolazeći pri tome u sukob i s Korvinom i nećacima i Venecijom i Osmanlijama i među sobom. Od Korvinovog stupanja na prijestolje kreće i politika postepenih pritisaka i popuštanja, odnosno mrkve i batine, prema aristokraciji općenito, a poglavito prema Frankapanima kao de facto samostalnim vladarima velikog i krucijalnog područja za kontrolu i povezivanje kraljevstva i jadranske obale - poglavito kroz Senj kao glavnu luku - čemu je Korvin svakako težio.¹⁶⁶ Izuzev izlaska kraljevstva na Jadran, gospodarski benefiti proizašli iz kontrole Senja te strah od Fridrihovog posizanja za njim također su uvelike utjecali na Korvinovu politiku spram

¹⁶³ Tako Nikola V. dobiva Ozalj, Ribnik i Grižane; Stjepan II. Modruš s Tržanom, Vitunj, Grobnik i Dubovac; Bartol IX.. Brinje, Jelovik, Sokol, Tržac i Bihać; Dujam IV. Ostrovica (u Lici), Novigrad (u Lici), Slunj i Ledenice; Martin Okić, Starigrad (na moru), Novi, Bribir, Kotor, Bakar i Trsat; Žigmund Otočac, Prozor, Vrhovine i Dabar; Ivan VII. Bužane i Hreljin; Juraj I. Cetin, Rmanj, Lapac, Bašku i Ribnik. Klaić, Krčki knezovi Frankapani, 234-6.

¹⁶⁴ Isto, 243.

¹⁶⁵ Stjepanov odnos s obojicom tendenata je kompleksan i fleksibilan te nekoliko puta mijenja stranu, zavisno od trenutne političke situacije. To mu u konačnici omogućuje da zadrži vodeći položaj među braćom i nećacima te uspije, u poprilično teškim vremenima, ne samo zadržati već i proširiti posjede te ojačati poziciju koju će naslijediti njegov sin Bernardin. Martin pak provodi većinu života u latentnom ili izravnom sukobu s Matijašem te se tek pred kraj života rezignirano podvrgava njegovoj vlasti. Za više o Stjepanu II. Frankapanu vidi HBL, S.V. "FRANKAPAN, Stjepan III (II) Modruški" - <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6307> (posljednji put pristupljeno 4.9.2017.); Za više o Martinu IV. "pobožnom" vidi HBL, S.V. "FRANKAPAN, Martin IV" - <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6301> (posljednji put pristupljeno 4.9.2017.).

¹⁶⁶ Osnovne podatke o ulozi modruškog i brinjskog kraja te Vinodola u povezivanju srednjovjekovne Slavonije, a time i Ugarske s Jadranom vidi Lovorka Čoralić, *Put, putnici, putovanja: ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama* (Zagreb: AGM, 1997), 114, karta 4 – Sjeverozapadna Hrvatska, Rijeka i Istra. Dalje Čoralić, *Put, putnici, putovanja. Matijaševim vremenom u srednjovjekovnoj Hrvatskoj te odnosom spram velikaša, a poglavito Frankapana se je opetovano i detaljno bavio Borislav Grgin. Vidi Borislav Grgin, "Senj i Vinodol između kralja Matijaša Korvina, Frankapana i Venecije (1465-1471)", Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 28 (1995), 61-70., dalje Grgin, Senj i Vinodol; Borislav Grgin, "Hrvatski velikaši u desetljećima pred krbavsku bitku", u *Krbavska bitka i njezine posljedice*, ur. Dragutin Pavličević, 36-47, (Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 1997.), dalje Grgin, Hrvatski velikaši pred krbavsku bitku; Borislav Grgin, *Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*, (Zagreb: Ibis grafika, 2002.), dalje Grgin, *Počeci rasapa*; Borislav Grgin, "The Croatian Nobility and King Matthias Corvinus - Between Cooperation and Confrontation," *Transylvanian Review*, Vol. XVIII, No. 3 (2009), 52-61., dalje Grgin, *The Croatian Nobility and King Matthias Corvinus*.*

Frankapana i Senja.¹⁶⁷ Daljnji problemi s internim sukobima¹⁶⁸ i sukobima s ostalim velikašima¹⁶⁹, Korvinov pritisak i direktni vojni angažmani protiv Frankapana te stalni i sve teži otomanski pritisak dovode do u drugoj polovici petnaestog stoljeća do teških gubitaka – onih Senja, Gacke, Brinja, Krka i Vinodola – od kojih se obitelj u cjelini nije nikada oporavila. Usprkos kratkoročnom prestanku međusobnih sukoba te ujedinjenu cijele obitelji (čak i Ivana VII.) u pokušaju diplomatskog i vojnog suprotstavljanja Matijašu, Senj ostaje u kraljevskim rukama,¹⁷⁰ a nekoliko desetljeća kasnije, u vještom mletačkom manevru, gube i svoje izvorište – otok Krk.¹⁷¹ U godinama koje slijede moć obitelji znatno opada te su, izuzev povremene mletačke potpore¹⁷² osuđeni sami na sebe i grčevitu borbu za opstanak koja je kulminirala porazom u krbavskoj bitci te paljenjem Modruša. Kao što je već spomenuto, jedinu iznimku čine Stjepan II. i njegov sin Bernardin koji su, uz određene otklone, ostali u dobrim političkim i obiteljskim vezama s dvorom te su uspjeli zadržati i donekle proširiti vlastite posjede. U šesnaesto stoljeće obitelj ulazi rascjepkana i s ostacima ostataka nekadašnjih posjeda. Bernardin je preuzeo Stjepanovo kormilo te je jedini istaknuti pojedinac koji još uvijek ima koliku toliku ulogu i moć. Za svojega života pokušava gospodarski,¹⁷³ politički i vojno¹⁷⁴ konsolidirati preostale posjede i pripremiti ih za posljednju crtu obrane, a ujedno lobira, moli i prijeti po europskim dvorovima i saborima za financijsku, političku i vojnu pomoć.¹⁷⁵ Ipak, niti

¹⁶⁷ Grgin, Počeci rasapa, 99-100.

¹⁶⁸ Izuzev najočitijeg sukoba Stjepana i Martina, stalni sukobi su bili i između nečaka i stričeva, mahom Stjepana i njegovog polaganja prava na Modruš. Također valja spomenuti i odvajanje Ivana VII. od ostatka braće te dogovor kojim on dobiva čitav od Krk, pod uvjetom da se odrekne svih kopnenih posjeda. Dugoročno se pokazalo kako je ova odluka dovela do gubitka otoka Krka. Grgin, Počeci rasapa, 104.

¹⁶⁹ npr. s Kurjakovićima oko premještanja sjedišta Krbavske biskupije u Modruš.

¹⁷⁰ Klaić, Krčki knezovi Frankapani, 263-4.

¹⁷¹ U kolopletu sukoba između Venecije, Korvina i Ivana VII. Frankapana oko otoka Krka, *Serenissima* još jednom demonstrira umješnost u diplomaciji, brzini reakcije i “protuobavještajnom radu” te surovu nadmoć svoje mornarice nad takmacima. Za detaljnu i jasnu predodžbu o odnosima između Mletačke Republike, Matijaša Korvina i prostora srednjovjekovne Hrvatske te razloge i posljedice mletačkog zauzimanja Krka vidi Grgin, Počeci rasapa, 128-51.

¹⁷² Grgin, Počeci rasapa, 95.

¹⁷³ Najbolji primjer toga je Modruški urbar iz 1486. godine. Nastao na temelju ranijeg spisa – kladerne – ovaj “Bernardinov” urbar ukazuje na njegove pokušaje organizacije i sistematizacije određivanja i ubiranja prihoda s modruškog vlastelinstva. Urbar, opetovano se pozivajući na kladernu, pokazuje i razmjere depopulacije i osiromašenja modruške gospoštine uslijed stalnih otomanskih napada. Za više o Modruškom urbaru vidi Lopašićevo izdanje i priloge Eduarda Hercigonje (“Modruški urbar u okviru društvenih i gospodarskih odnosa hrvatskoga glagoljaštva”) i Ivana Tironija (“Pet stotina ljeta «Modruškog urbara»”) u Radoslav Lopašić, ur, *Urbar modruški od godine 1486*, (Ogulin: Ogranak Matice hrvatske Ogulin, 1997.), dalje Lopašić, *Urbar modruški*.

¹⁷⁴ Zorislav Horvat, “Fortifikacijska djelatnost Bernardina Frankopana“. *Modruški zbornik 3* (2009.): 237–86. Dalje Horvat, *Fortifikacijska djelatnost Bernardina Frankopana*.

¹⁷⁵ U posljednjih desetak godina određene aspekte lika i djela Bernardina Frankapana detaljnije je sagledalo nekoliko autora, a posvećeno mu je i treće izdanje Modruškog zbornika iz 2009. godine. Izbor iz bibliografije o Bernardinu Frankapanu: Ivan Jurković, “Turska opasnost i hrvatski velikaši - knez Bernardin Frankopan i njegovo doba“. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 17* (2000.): 61–83.; Zorislav Horvat, “Pregled sačuvanih nadgrobnih ploča krčkih knezova Frankopana“. *Senjski zbornik 32*, izd. 1 (2005.): 25–56.; Petar Stričić, “Bernardin Frankopan i njegovo doba - Prilog za sintezu povijesti o vrhuncu srednjovjekovnoga razvoja i početka borbe za opstanak Frankopana i

Bernardinova energija nije bila neiscrpna te njegovom smrću¹⁷⁶ odlazi s pozornice posljednji veliki Frankapan hrvatskog srednjovjekovlja. Iako značajno oslabljena, obitelj uspijeva preživjeti i nastaviti borbu sve do 1671. godine i stratiša u Bečkom Novom Mjestu nakon neuspjele magnatske urote.

2. Višejezičnost i sfere pismenosti

Kao što je spomenuto u uvodnim razmatranjima, pitanje jezika i pismenosti danas je usko vezano uz koncept nacionalnog identiteta. Ipak, hrvatski se povijesni prostori tijekom čitavog srednjeg vijeka odlikuju kulturom jezičnog pluraliteta, odnosno kako je to Hercigonja poznato sročio – “tropismenom i trojezičnom kulturom hrvatskoga srednjovjekovlja.”¹⁷⁷ Stoga pismenost i ulogu Krčkih knezova u njenom razvoju i nije moguće sagledati u drugačijem kontekstu. Samom svojom pojavom u ovim krajevima oni su povijesno, kulturno i prostorno determinirani i usmjereni ka jezičnom pluralizmu – i kao pripadnici srednjovjekovne elite i kao produkt podneblja u kojem su živjeli. Odnosno, njihova se pismenost oblikuje kroz interakciju između konteksta prostora iz kojeg dolaze i jezičnih potreba i normi šireg društva u kojem aktivno djeluju i čijom elitom s vremenom postaju. Ova se tvrdnja može vrlo dobro argumentirati već od najranijih poznatih vijesti o obitelji.

Iako se jasno porijeklo obitelji ne može biti sa sigurnošću utvrditi, kontekst njihove pojave u povijesnim izvorima (1118. godine) je nešto jasniji. Dolaskom pod mletačku upravu početkom dvanaestog stoljeća kvarnerski otoci mijenjaju administrativni okvir te postaju mletačkim kneštvima. Upravo tom promjenom na periferiji političkih zbivanja hrvatskih zemalja, na povijesnu scenu stupa obitelj koja će uskoro biti znana kako knezovi Krčki. Na njoj se pojavljuju kao mletački vazali i upravitelji krčkog kneštva. Otok Krk, kao uostalom i ostatak bizantske Dalmacije, već je od desetog stoljeća prostorom na kojem su slavenska liturgija i

hrvatskoga naroda“, *Modruški zbornik* 3, (2009.): 3–27.; Bogović, Crkvene prilike; Borislav Grgin, “Modruš između kneževa Frankapana, Osmanlija i kraljevskih vlasti, 1458–1526.“ *Modruški zbornik* 3, (2009.): 41–51.; Hrvoje Kekez, “Bernardin Frankapan i Krbavska bitka: je li spasio sebe i malobrojne ili je pobjegao iz boja?“ *Modruški zbornik* 3, (2009.): 65–101.; Ivan Jurković, “Originalni primjerci i kritička izdanja Govora za Hrvatsku kneza Bernardina Frankapana“. *Modruški zbornik* 3 (2009.): 143–63.; Violeta Moretti, “Oratio pro Croatia Bernardina Frankapana“, *Modruški zbornik* 3 (2009.): 165–86.; Milan Kruhek, “Bernardin Frankopan krčki, senjski i modruški knez — posljednji modruški Europejac hrvatskoga srednjovjekovlja, 1453.–1529.“ *Modruški zbornik* 3 (2009.): 187–235. Dalje Kruhek, Bernardin Frankopan; Horvat, Fortifikacijska djelatnost Bernardina Frankopana; Ivan Jurković i Violeta Moretti, ur, Bernardin Frankopan, *Oratio pro Croatia - Govor za Hrvatsku (1522.)*, (Modruš: Katedra čakavskog sabora Modruše, 2010.).

¹⁷⁶ Bernardin umire 1528. ili 1529. godine čime je nadživio sve svoje sinove što ponovno otvara pitanje nasljedstva i očuvanja njegove baštine. Detaljnije vidi Kruhek, Bernardin Frankopan, 224–30.

¹⁷⁷ Eduard Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, (Zagreb: Matica hrvatska, 1994). Dalje Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura*.

glagoljica bili prihvaćeni.¹⁷⁸ Ispreplitanje romanskog i slavenskog (hrvatskog) stanovništva očituje se, među ostalim, i kroz administrativnu podjelu otoka¹⁷⁹ te njegovu toponomastičku baštinu.¹⁸⁰

No na jezični kontekst Krčkih knezova ne utječe isključivo otok Krk već i povijesni put koji su prošli nakon pojave na povijesnoj sceni. Odnos s Venecijom i pozicija unutar Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, odnosno pitanje dvostrukog vazaliteta vrlo je značajan čimbenik daljnjeg razvoja obitelji. Upravo je uspješno balansiranje između dvije silnice moći i korištenje perioda slabljena centralne vlasti stvorilo preduvjete za uzlet obitelji i zadobivanje gotovo autonomne vlasti nad svojom državinom.¹⁸¹ Time su na prostor pod svojom kontrolom prenijeli i neke vlastite obrasce pismenosti koji su se onda kapilarno širili na ostatak društva, ali su se jednako tako i bili spremni prilagođavati lokalnim zadatostima. Naravno, opseg utjecaja i transfera znanja je varirao zavisno od lokalnih prilika, odnosa moći i sfere srednjovjekovnog društva s kojom su knezovi bili u interakciji. Tako nije čudo da se u npr. administrativnim i pravnim pitanjima više prilagođavaju senjskoj komuni nego što to čine s vinodolskim općinama. Stoga ću se u nastavku rada pozabaviti različitim sferama pismenosti vezanih uz različite dijelove lokalnih zajednica unutar državine Krčkih knezova, počevši s jezikom i pismenošću politike, preko administrativnog i pravnog jezika, do jezika Crkve. Kao što je već objašnjeno u uvodu, svako će od ovih područja biti obrađeno kroz nekoliko primjera na temelju kojih je moguće graditi širu sliku.

2.1. Jezik politike

Biti mletačkim upraviteljima krčkog kneštva značilo je, među ostalim, stabilnu komunikaciju i polaganje računa senioru iz lagune – barem u teoriji. Uzevši u obzir udaljenost

¹⁷⁸ Za političku i crkvenu podlogu opstanka i učvršćivanja glagoljice na hrvatskim povijesnim prostorima vidi Nada Klaić, "Historijska podloga hrvatskoga glagoljaštva u 10. i 11. stoljeću," *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, 15–16 (1965.). Dalje Klaić, "Historijska podloga hrvatskoga glagoljaštva."

¹⁷⁹ Otok Krk toga vremena je moguće ugrubo podijeliti na romanski *civitas* Krk i zajednicu hrvatskih kaštela (*castra*) koju čine Omišalj, Dobrinj, Vrbnik i Baška. Danko Zelić, "Nastanak urbanih naselja na otoku Krku," *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 2 (1993.), 7. Dalje Zelić, "Nastanak urbanih naselja na otoku Krku." Gotovo jednaka podjela vrijedi i tijekom vlasti Krčkih knezova pod mletačkim pokroviteljstvom, kada je krčko kneštvo podijeljeno na tri dijela – već spomenutim gradu Krku s distriktom i zajednici kaštela pridodan je otok Prvić. Klaić, "Knezovi Frankopani kao krčka vlastela," 133.

¹⁸⁰ Toponomastička analiza akademika Petra Skoka pokazuje kako je otok Krk tijekom srednjeg vijeka gajio znatno kompleksniju jezičnu sliku od one o čistoj opreci latinizeta i hrvatskog jezika. Petar Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima: Toponomastička ispitivanja*, (Zagreb: Jadranski Institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1950), 21-34. Dalje Skok, *Toponomastička ispitivanja*.

¹⁸¹ Bertović, "Krčki knezovi – pojava, uspon i stvaranje državine.", 7-15.

te sve što dolazi s njom, ali i nevoljkost¹⁸² Krčkih knezova da se po službenim pitanjima osobno očituju pred mletačkim tijelima, posredništvo i pismena korespondencija su imali vrlo značajnu ulogu. Stoga ne čudi što sačuvana izvorna građa zrcali vrlo šaroliku lepezu političkih, administrativnih, ekonomskih, vojnih i osobnih situacija. Jedna od njih u kojoj Krčki knezovi kontinuirano preferiraju pismenu komunikaciju spram osobnih odlazaka pred dužda ili Veliko vijeće jesu pritužbe njihovih krčkih podanika. U nekoliko se navrata¹⁸³ Krčani žale na štete koje im čine kneževi i kneževske družine.¹⁸⁴ Na praksu žaljenja otočana Venecija je gotovo uvijek i reagirala, čime je mletačka općina potvrđivala svoju seniorsku vlast nad otokom. Iako se svakako može argumentirati kako su troškovi, duljina, neudobnost i opasnosti putovanja¹⁸⁵

¹⁸² Tijekom čitavog perioda formalnih veza s Mletačkom Republikom – od prve pojave u izvorima 1118. godine pa do Zadarskog mira 1358. – Krčki knezovi vrlo često baštine obiteljsku tradiciju ignoriranja dobrog dijela obveza spram svojih seniora. Tako je nakon povratka otoka Krka 1260. godine jedna od najčešće kršenih točaka ugovora bila ona o polaganju prisege vjernosti pred Velikim vijećem. Pojedini knezovi su otezali s njom godinama, a bilo je slučajeva poput onog Dujma III. koji prisegu nikada nije položio (i to u periodu od devetnaest godina – od 1330. do njegove smrti 1349. godine). Slično je bilo i s pozivima na sudske procese, mahom vezane uz sukobe knezova i njihovih krčkih podložnika koji su bili poprilično konstanti tijekom čitavog perioda njihove vladavine, naravno s oscilacijama u intenzitetu i ozbiljnosti pritužbi. Otočani su imali praksu žaljenja Veneciji na što se je ona gotovo uvijek i reagirala. Time je mletačka općina potvrđivala svoju seniorsku vlast nad otokom, ali je to vrlo često ostajalo samo na formalnoj razini. Knezovi se nisu previše obazirali niti na pozive za sudjelovanjem (osim na vrlo deklarativnoj razini) niti na odluke koje je mletačko Veliko vijeće donosilo, poglavito ako im nisu išle u prilog. Nella Lonza, “Novopronađeni izvori o sudskim postupcima protiv krčkih knezova u XIV. stoljeću”, *Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeka* 35-36, 1994, str. 12-13. Dalje Lonza, “Novopronađeni izvori o sudskim postupcima protiv krčkih knezova;” Kosanović, *Državina krčkih knezova*, 103-126; Bertović, “Krčki knezovi – pojava, uspon i stvaranje državine,” 18-23.

¹⁸³ Sukobi i razmirice s lokalnim općinama i podložnicima bili su relativno karakteristični za posjede Krčkih knezova, a krčko kneštvo je u tome posebno prednjačilo. Već sam početak njihove vladavine na Krku nije prolazio bez razmirica. Isprava kojom 1163. Marko I. i Vid I. dobivaju kneštvo na doživotno upravljanje ukazuje na to. U njoj je jasno navedeno kako knezovi ne smiju financijski teretiti brodice stanovništva, oduzimati njihove magarce i ostale tegleće životinje te im ne smiju otimati grožđe (CD II, dokument 92, str. 94-96.). Nezadovoljstvo je znalo biti obostrano pa se 1197. Bartol I. žali mletačkoj općini kako mu otočani nisu isplatili dužna podavanja. Nakon provedene istrage mletačko poslanstvo zaista utvrđuje kako mu stanovništvo duguje zajamčene svote te su ih dužni isplatiti, navodeći pri tome dužnike poimence (CD I, XXV, str. 16-19.). Spor otočana (i to iz svih značajnijih centara – grada Krka te kaštela u Omišlju, Dobrinju, Vrbniku i Baškoj) 1305. godine dobro ilustrira nekoliko razina problema na koje su se kneževski podložnici žalili. Njihove pritužbe variraju od onih vezanih za način upravljanja kneštvom, preko nametanja dodatnih tereta stanovništvu pa do izravnih šteta koje su učinili knezovi i kneževske družine. Kosanović, *Državina krčkih knezova*, 112-117; Bertović, “Krčki knezovi – pojava, uspon i stvaranje državine,” 18-23. Jasno je kako su pritužbe stanovnika krčkog kneštva Veneciji bile česte i brojne. Iako su one obično završavale mletačkom intervencijom i nekim vidom dogovora, njihovo poštivanje je u najvećoj mjeri zavisilo isključivo o kneževskoj dobroj volji.

¹⁸⁴ Za više o ulozi i okolnostima djelovanja kneževskih družina vidi, uz literaturu citiranu u prethodnoj bilješci, Ozren Kosanović, “Družine i potknežini knezova Krčkih na Krku (od 1260. do 1480. godine),” *Povijesni prilozi* 50, (2016.): 233–59. Dalje Kosanović, “Družine i potknežini knezova Krčkih na Krku.”

¹⁸⁵ Literatura o srednjovjekovnim putnicima i putovanju je vrlo brojna i detaljna, poglavito u kontekstu hodočašća i hodočasnika. Stoga je u ovom slučaju izbor moguće suziti na generalne preglede i monografije te na djela koja ocrtavaju karakter putovanja na hrvatskim povijesnim prostorima (Čoralić), odnosno koja pružaju uvid i komparativni materijal za hrvatsko plemstvo (Kekez). Margaret Wade Labarge, *Medieval Travellers: The Rich and Restless*, (London: Hamish Hamilton, 1982.); Norbert Ohler, *The Medieval Traveller*, (Woodbridge: Boydell, 1989.); Jean Verdon, *Travel in the Middle Ages*, (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2003.); Lovorka Čoralić, *Put, putnici, putovanja: ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*, (Zagreb: AGM, 1997.); Hrvoje Kekez, “The Travels of John Babonić: The Mobility of Slavonian Noblemen in the Fourteenth Century,” 143-162. U *Travels and Mobilities in the Middle Ages: From the Atlantic to the Black Sea*, ur. Marianne O’Doherty i Felicitas Schmieder, (Turnhout: Brepols, 2015.).

glavnim razlogom što Krčki knezovi izbjegavaju osobna očitovanja na optužbe ili polaganje zakletve pred duždem,¹⁸⁶ čini se kako to nije bio isključivi razlog. Odbijajući se osobno sučeliti s optužbama, Krčki zadržavaju inicijativu i “prednost domaćeg terena,” znajući pri tome da sve odluke i točke mletačkih ugovora vrijede upravo onoliko koliko ih Venecija može provesti u djelo. Naravno, ovakvu je konstataciju vrlo teško izravno potvrditi u izvorima s obzirom da je koncepte poput namjera ili “iskrenosti” koji stoje iza tih izvora najčešće jako teško (ili pak nemoguće) utvrditi. Ipak, ostaje zanimljivim uočiti preferiranje pismene komunikacije, korištenja poslanika i učestalost opravdavanja za nedolazak u Veneciju¹⁸⁷ kada su u pitanju situacije koje im ne odgovaraju, odnosno osobnu involviranost kada se radim o pitanjima od osobnog interesa.¹⁸⁸ Stoga možemo zaključiti kako si Krčki knezovi, koristeći se perom i posrednom komunikacijom, stvaraju manevarski prostor i distancu u odnosu na potencijalno neugodne, a ponekad i opasne situacije. Ovo samo po sebi nipošto nije iznenađujuće i čini se poprilično svojstvenim ljudima generalno, nevezano za povijesni period.

Sačuvani povijesni izvori svjedoče o kompleksnom odnosu u kojem Krčki knezovi često testiraju granice samovolje do koje ih je mletački senior spreman pustiti, ali su jednako tako i svjesni da *Serenissima* posjeduje mehanizme kojima će kazniti narušavanje njezinih vitalnih interesa - nesmetanu načelnu vlast nad Krkom, neometano korištenje senjske luke i stabilnost pomorskih puteva Jadranom koja proizlazi iz svega toga. No oni također ukazuju i na duboku i neraskidivu povezanost Krčkih knezova i grada u laguni tijekom čitavog srednjeg vijeka, usprkos cikličkim usponima i padovima u međusobnim odnosima te usprkos formalno-pravnom nestanku seniorsko-vazalske veze Zadarskim mirom 1358. godine. S jedne strane Krčki su knezovi ujedno i građani Republike te članovi Velikog vijeća,¹⁸⁹ posjeduju značajne

¹⁸⁶ *Listine 2*, isprave CLXXVI, CLXXVII, CLXXVII, str. 166-168. Ekstreman slučaj je i onaj, iz mletačke i perspektive susjednih otočkih komuna, notornog Bartola VII. Bačina (u izvorima se spominje između 1330. i 1343.). Iako se je kao dio obitelji obvezao boriti protiv gusarstva, on ne samo da ga je ignorirao, već je i sam sudjelovao u njemu, skupa s Krčanima pljačkajući susjedne komune. Mletačka Republika je zahtijevala njegovo osobno prisustvovanje sudu u Veneciji, ali se on nikada nije odazvao. Kosanović, *Državina krčkih knezova*, 167-168.

¹⁸⁷ Jedan od aspekata ovoga je i već spomenuto ignoriranje obveze polaganja prisege vjernosti koju je svaki muški član obitelji tijekom prve godine punoljetnosti morao položiti pred Velikim vijećem. Vidi Kosanović, *Državina krčkih knezova*, 106.

¹⁸⁸ Ovo vrlo zorno ilustriraju dva primjera. Prvi primjer je onaj Dujma II. (prije 1279. – 1317.) koji je kroz trgovinu i “nekretninski biznis” bio vezan uz Veneciju te je ondje igrao zapaženu i aktivnu ulogu, često osobno boraveći u Mlecima. U drugom je slučaju u pitanju Nikola IV. Frankapan (1352.-1432.) koji se tijekom borbi za ugarsko prijestolje između Ladislava Napuljskog i Žigmunda ne libi osobno otići u Veneciju “po savjet,” a ujedno se i skloniti od oluje sukoba u koju je i sam bio umiješan. Za Duma II. vidi Lujo Margetić, “Neiskorištene vijesti o krčkom knezu Dujmu II,“ *Starine* 60 (1987.): 45–51. Dalje, Margetić “Neiskorištene vijesti o Dujmu II”; Bertović, “Krčki knezovi – pojava, uspon i stvaranje državine”, 22. Za slučaj Nikole IV. Frankapana vidi Klaić, “Knezovi Frankopani kao krčka vlastela“, 142.

¹⁸⁹ Klaić, “Knezovi Frankopani kao krčka vlastela“, 137.

nekretnine u Veneciji,¹⁹⁰ pomorski su u potpunosti zavisni o Veneciji¹⁹¹, te s njom gaje duboke trgovačke, obiteljske i kulturne veze. S druge pak strane, uza svu samovolju i probleme koje im stvaraju, Krčki knezovi su iz mletačke perspektive i dalje znatno poželjniji politički faktor na istočnoj jadranskoj obali od ugarsko-hrvatskog kralja ili pak Osmanlija. Stoga ne čudi što su, uz papinstvo, upravo Mlečani bili ti koji su nastojali pružiti kakvu-takvu pomoć Frankapanima u trenucima rasapa.¹⁹²

Ova trajna povezanost s Venecijom se odražava i na jezičnu zadatost Krčkih knezova. Iako ih (s punim pravom, kao što ćemo kasnije vidjeti) vežemo uz promociju glagoljice i hrvatskog jezika, nikako ne valja smetnuti s uma kako oni na povijesnu scenu stupaju kroz latinitet.

O tome ne svjedoče samo najraniji ugovori s Venecijom već i sačuvana spomenička baština grada Krka. Najraniji takav spomenik je natpis na luneti iznad ulaznih vrata na četverokutnoj kuli “frankopanskog kaštela“ u Krku. Natpis u prijevodu kaže: “*Ovo je djelo čitave ove općine. † Godine Gospodnje tisuću sto devedeset i prve, u vrijeme Ivana, biskupa krčkoga i Bartola i Vida, knezova Krčkih ovo djelo je započeto.*“¹⁹³ Drugi sačuvani natpis, također iz grada Krka, potječe iz vremena jednog od najsnažnijih pojedinaca u povijesti obitelji – Nikole IV. Frankapana. Uklesan u rimski nadgrobni spomenik iz prvog stoljeća poslije Krista koji je kao spolij ugrađen u šesterostranu kulu, njegov tekst se u prijevodu čita: “*Godine gospodnje 1407., dana 15. rujna, u vrijeme gospodina kneza Nikole.*“¹⁹⁴ Ova dva natpisa

¹⁹⁰ Kao jedna od točaka ugovora pod kojima je Krčkim knezovima 1260. godine ponovno vraćeno krčko kneštvo je i ona o obvezi posjedovanja nekretnina u Veneciji u vrijednosti 10000 libri. Učinivši Krčke knezove mletačkim građanima i članovima Velikog vijeća te uvođenjem klauzule o kupnji nekretnina, Venecija osigurava njihovu osobnu involviranost u život Republike te samim time i bližu povezanost sa *Serenissimom*. Kosanović, Državina krčkih knezova, 103-111.

¹⁹¹ Kosanović, Državina krčkih knezova, 86-88, 117-121; Petar Strčić, “Krčki knezovi i otok od kraja XII. do kraja XIV. stoljeća“, *Krčki zbornik* 10 (1988.): 28. Dalje Strčić, “Krčki knezovi i otok.”

¹⁹² Kasnosrednjovjekovnim odnosima Frankapana i Mletačke Republike se je bavio profesor Borislav Grgin. Borislav Grgin, “Senj i Vinodol između kralja Matijaša Korvina, Frankapana i Venecije (1465-1471)“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 28, (1996.): 61–70.; Borislav Grgin, *Počeci rasapa - Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*, (Zagreb: Ibis, 2002.), 127-150.

¹⁹³ (H)OC OPVS E(ST) TO(T)I(V)S

H(VIVS) COMVNIS.

+ A(NNO) D(OMI)NI M(ILLESIMO)

C(ENTESIMO) NO(N)A(GESI)MO

I(= PRIMO) T(EM)PO(R)E I(OHANNIS)

VEGL(ENSI)S E(PISCO)PI ET

B(ARTHOLOMEI) AC W(IDONIS)

CO(MIT)V(M) V(EGLE)

(H)OC OPVS E(ST) I(N)CEPTV(M).

Latinski izvornik, kao i prijevod, je preuzet iz Tomislav Galović, “Srednjovjekovna pisana baština državine Frankapana (s posebnim obzirom na prostor Krčkih i Vinodolskih knezova)“, u *Putevima Frankopana*, 8. Dalje, Galović, “Srednjovjekovna pisana baština državine Frankapana.“ Zahvaljujem profesoru na ustupanju manuskripta poglavlja prije tiska. Navedena paginacija također prati manuskript.

¹⁹⁴ AN(NO) D(OMI)NI MILLESIMO QUADRINGENTESIMO SEPTIMO, SEPTEMBRIS

svjedoče kako Krčki knezovi, kasnije Frankapani, tijekom svoje čitave vladavine nad krčkom komunom prihvaćaju i poštuju načelno romansko porijeklo i jezičnu posebnost grada Krka, poglavito kada su u pitanju spomenici javne namjene. Ne ulazeći ovoga časa u diskusiju koja je bila svrha ovakvog pristupa u široj slici odnosa između Krčkih knezova i krčke komune (o čemu će biti riječi u daljnjim poglavljima), ova dva primjera nam pružaju uvid u uzorak frankapanskog odnosa spram jezika i komunikacije. Oni spremno prihvaćaju lokalne jezične zadatosti te im se, već po potrebi, prilagođavaju. Kako krčka komuna ili latinski jezik nisu izolirani slučaj, svjedoče i isprave na ćirilici koje Nikolin sin, Ivan (Anž) VI. (†1436.)¹⁹⁵ izdaje Omišanima.¹⁹⁶ Čini se poprilično izvjesnim kako glavni razlog tome jednostavno leži u praktičnosti. Naime, njegovi omiški podanici¹⁹⁷ naprosto nemaju nikakve koristi od latinskih ili glagoljskih isprava kad im je primarno, a lako moguće i jedino, pismo ćirilica.¹⁹⁸ Stoga knez Ivan ponovno prilagođava svoj administrativni aparat lokalnim uvjetima i ćirilici.

Mletačka Republika nije jedini senior pa samim time niti jedini agent utjecaja na Krčke knezove. Prelazak na susjedno kopno i stvaranje čvrstih i trajnih veza s ugarsko-hrvatskim kraljevima značajno je i dugoročno utjecalo na razvoj obitelji. No jednoznačan odgovor na pitanje kada, na koji način i u kojem svojstvu Krčki knezovi zaista prelaze na hrvatsko kopno i stječu Modruš i Vinodol nije moguće dati. Mišljenja među povjesničarima variraju,¹⁹⁹ a razlike

DIE QUINTA DECIMA, T(EM)P(O)RE D(OMI)NI CO(M)IT(IS) NICHOL(AI)

Latinski izvornik, kao i prijevod, je preuzet iz Galović, "Srednjovjekovna pisana baština državine Frankapana", 9.

¹⁹⁵ O osebnom životu i puteševstvima Ivana VI. do Skandinavije i natrag vidi Mladen Ibler i Petar Strčić, "Danski, norveški i švedski kralj Erik VII. Pomeranski u Hrvatskoj i hrvatski potkralj (ban) Ivan VI. (Anž) Frankopan u Švedskoj", u *Međunarodni simpozij Diplomacija Dubrovačke Republike*, uredio Svjetlan Berković, 303–316, (Zagreb: Ministarstvo vanjskih poslova Republike Hrvatske, Diplomatska akademija, 1998.). Dalje Ibler i Strčić, "Hrvatski potkralj (ban) Ivan VI. (Anž) Frankopan u Švedskoj."; Mladen Ibler i Petar Strčić, "Hrvatsko-skandinavske veze u prvoj polovici XV. stoljeća (Ivan VI. Frankopan i Erik VII. Pomeranski)", *Starine* 61 (2000.): 123–145.; Mladen Ibler, *Ivan VI. Anž Frankopan u službi nordijskoga kralja: prilozi za životopis*, (Samobor: Meridijani, 2014.).

¹⁹⁶ Neven Isailović, "Dve ћirilске исправе Ивана VI (Анжа) Франкопана Омишанима", *Мешовита грађа – Miscellanea* 23 (2011.), 101–124.

¹⁹⁷ Do Omiša i Omiške krajine Ivan VI. Frankopan dolazi brakom s Katarinom, kćeri Ivaniša Nelipića, kneza Cetinskog. Izuzev Omiša i Krajine, Ivaniš preuzima i Sinj i Travnik na Cetini, Knin, Čačvinu, Visuč, Kamićac, Ključ i župu Petrovo Polje, Zvonigrad sa župom Odorjanskom te sve Hrvate i Vlahe. Ibler i Strčić, "Hrvatski potkralj (ban) Ivan VI. (Anž) Frankopan u Švedskoj", 305.

¹⁹⁸ Zanimljivo, Poljičani su svoje ćirilično pismo nazivali glagoljicom što može ukazivati na potencijalnu dvopismenost, kao i na činjenicu da je taj prostor bio zonom ispreplitanja dvaju pisama. Stjepan Damjanović, "Hrvatska ćirilična baština u povijesti hrvatske kulture i njezino mjesto u hrvatskoj filologiji", *Filologija*, 62 (2015.): 2–3.; Josip Bratulić, "Hrvatska ćirilica kao poslovno pismo", *Filologija*, 63 (2015.): 29–31. Kontinuitet korištenja hrvatske ćirilice i nakon srednjeg vijeka u omiškom i poljičkom kraju dobro oslikava rad Ivana Botice i Ružice Brčić, "Hrvatskoćirilični zapisi s poljičkoga i omiškoga prostora (iz fundusa Zbirke isprava i rukopisa pisanih bosančicom)", *Fontes: izvori za hrvatsku povijest* 23, (2017.): 29–161.

¹⁹⁹ Vjekoslav Klaić, "Darovnica kralja Bele III. (IV.) krčkim knezovima za Senj jest patvorina", *Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 1 (1899.): 262–274. Dalje Klaić, "Darovnica kralja Bele III. (IV.).", Klaić, "Krčki knezovi Frankapani", 43, 86–94, 107.; Klaić, "Knezovi Frankapani kao krčka vlastela", 132–135.; Nada Klaić, "Kako i kada su knezovi krčki stekli Modruš i Vinodol?" *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 16 (1971.): 129–168. Dalje Klaić, "Kako i kada."; Lujo Margetić, *Iz vinodolske prošlosti:*

proizlaze iz analize, (ne)prihvatanja autentičnosti i interpretacije niza kraljevskih darovnica i potvrdnica, u rasponu od 1193. do 1323. godine.²⁰⁰ Stoga se ponovno valja vratiti na Bartola II. kao prvog znanog člana obitelji koji stupa u službu ugarsko – hrvatskog kralja.²⁰¹ Je li se taj kontakt pretvorio u trajne posjede na susjednom kopnu, nije moguće reći. Iako postoji darovnica Bele III. iz 1193. godine za Modruš, već je nekoliko njezinih analiza na paleografskoj i sadržajnoj razini pokazalo kako ona u najmanju ruku sadrži određene interpolacije i vrlo je problematična.²⁰² Prvi nedvosmisleni dokazi o obiteljskoj vlasti na kopnu potječu iz sredine trinaestog stoljeća, za vrijeme i neposredno nakon mongolske provale. Tada se knez Ivan II, a za njim i sinovi Vida III. – Fridrik, Bartol i Vid – tituliraju kao knezovi Vinodola i Modruša.²⁰³

Isprava iz 1193. tek je jedna u nizu kraljevskih darovnica za županije Vinodol i Modruš, a njihova autentičnost varira od isprave do isprave. Poput autentičnosti, variraju i njihove interpretacije. Moguće ih je svesti na dvije glavne ideje. Prema jednoj od njih Vidova loza obitelji stvara niz falsifikata kako bi za sebe prisvojila isključivo nasljedno pravo na Vinodol i Modruš, kroz povezivanje s Bartolom II.²⁰⁴ Ovom prijedlogu ide u prilog kasnija povijesna situacija u kojoj su članovi Vidove loze zaista jedini baštinici Vinodola, Modruša i Senja.²⁰⁵ Kao njenu kritiku valja istaknuti rizik koji bi Vidova loza preuzela na sebe ovakvim krivotvorinama, poglavito uzevši u obzir lakoću kojom bi Škinelina loza mogla opovrgnuti

Pravni izvori i rasprave, (Rijeka: Liburnija, 1980.), 19-36. Dalje Margetić, *Iz vinodolske prošlosti*; Kosanović, *Državina krčkih knezova*, 8-10.

²⁰⁰ U pitanju su isprave Bele III. iz 1193. (CD II, 247, str. 262-263.), Andrije II. iz 1209. (CD III, 77, str. 95-96), Andrije II. iz 1223. (CD III, 219, str. 244-245.), Bele IV. iz 1242. (CD IV, 132, str. 144-145.), Bele IV. iz 1251. (CD IV, 383, str. 442-444.), Stjepana V. iz 1270. (CD V, 30, str. 580.), Ladislava IV. iz 1279. (CD VI, 274, str. 327-328.), Karla I. iz 1322. (CD IX, 67, str. 80-81.) i Karla I. iz 1323. (CD IX, 124, str. 144-146.)

²⁰¹ Dodatan problem predstavlja i pitanje vrhovne vlasti nad modruškom i vinodolskom županijom tijekom dvanaestog stoljeća. Kao i u slučaju Krka, prostor između Rječine, Gvozda i Like je bio jednom od zona ispreplitanja interesa Bizanta, ugarsko-hrvatskih kraljeva i Venecije kao sile u nastanku. Situaciju dodatno komplicira upletenost Bizanta kroz Belu III. u unutarnje borbe za ugarsko – hrvatsku krunu. No ovaj je prostor bio dovoljno periferan u odnosu na sve aktere pa izuzev nominalne vlasti Bele III i njegovih bizantskih pokrovitelja, stvarnu vlast nije imao nitko. Autori su tijekom godina pokušavali ispuniti ovaj zrakoprazan prostor s više ili manje vjerojatnim pretpostavkama. One poprilično variraju i često su neuvjerljive, poput ideje o postojanju samostalnog saveza vinodolskih općina, ili one o vlasti u rukama nepoznate velikaše obitelji koja nestaje tijekom dvanaestog stoljeća, kako s lica Zemlje, tako i iz izvora. Među inima Lujo Margetić iznosi i jednu nama zanimljivu. Prema njoj Krčki knezovi već u dvanaestom stoljeću kontroliraju prostor Modruša, Vinodola i otoka Krka. Upravo zato se nalaze u poziciji nametnuti Mletačkoj Republici kao jedino kneževsko rješenje u trenutku kada ona preuzima Krk. Iako načelno zanimljiva te logički zaokružuje neka od otvorenih pitanja, ovu teoriju naprosto nije moguće potvrditi izvorima, a samim time niti prihvatiti. Za detalje vidi Klaić, “Kako i kada,” 144-153.; Margetić, *Iz vinodolske prošlosti*, 15-51.

²⁰² Još ju je Vjekoslav Klaić proglasio krivotvorinom, a s time se je nakon ponovne analize i komparacija dijelova isprave složila i Nada Klaić. Klaić, “Darovnica kralja Bele III. (IV.), 262–274.; Klaić, “Kako i kada“, 131-151. Većim dijelom se s time slaže i Lujo Margetić, ali uz ponešto drugačiju kontekstualizaciju i interpretaciju razloga interpoliranja i krivotvorenja. Margetić, *Iz vinodolske prošlosti*, 15-26.

²⁰³ Klaić, “Kako i kada,” 164-166.

²⁰⁴ Već otprilike od trećeg desetljeća trinaestog stoljeća obitelj se dijeli na dvije grane. Obitelj Vida III. postaje znana kao Vidova loza, a obitelj Bartola Škinele (grbavca) kao Škinelina loza. Za detalje vidi Bertović, “Krčki knezovi – pojava, uspon i stvaranje državnine”, 7-12.; Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 100.

²⁰⁵ Klaić, “Kako i kada,” 166-167.

njihove falsifikate.²⁰⁶ Stoga druga, Margetićeva, ideja kao glavni argument nudi razmišljanje da je ovaj niz isprava - što autentičnih, što falsifikata – za svoj cilj imao legaliziranje već postojećeg stanja na terenu.²⁰⁷ Na njih se može gledati kao na jedan vrlo pragmatičan vid diplomacije između Krčkih knezova i ugarsko – hrvatskih kraljeva. Knezovi “žive na rubu“ koristeći falsificirane dokumente u komunikaciji s krunom, svjesni rizika, ali i koristi koje je ugarski dvor imao i ima od knezova. S druge strane, ugarsko – hrvatski kraljevi prihvaćaju ovu igru te, iako vjerojatno svjesni upitne autentičnosti nekih od predloženih isprava, vrlo pragmatično pristaju na njihovo potvrđivanje, uz određene uvjete. Time oni prepuštaju i legaliziraju vlast Krčkih knezova nad Vinodolom i Modrušem - prostorom nad kojim je kraljevska vlast ionako bila samo načelna, bez ikakve stvarne kontrole. Zauzvrat dodatno vežu uza sebe Krčke knezove, i to u trenucima kada im je financijska, politička i vojna pomoć velikaša i više nego dobrodošla. Ovaj način pristupa problemu ne daje odgovor na pitanje zašto je Škinelina loza isključena iz podjele vlasti na obiteljskim kopnenim posjedima. Moguće je samo generalno spekulirati kako su učinili nešto što ih je diskreditiralo kod kralja, poput vrlo prisnih odnosa s mletačkim seniorom, no ne nudi se jasan odgovor.

Svrha ove digresije o naravi najranijih odnosa između Krčkih knezova i ugarske krune nije dublje oslikavanje političke povijesti obitelji već skretanje pozornosti na način na koji knezovi prihvaćaju i koriste isprave. Kao što vidimo, većina najranijih obiteljskih isprava je u većoj ili manjoj mjeri upitne autentičnosti. Njihov cilj je popunjavanje postojećih praznina u obiteljskim arhivima u nastajanju te osnaživanje i ozakonjivanje vlasti nad posjedima koje najčešće već imaju pod svojom kontrolom. Svjesni uloge i moći koju kraljevske potvrđnice jamče, oni (bilo kao cjelokupna obitelj, bilo kao zasebne loze ili pojedinci) spremno koriste pisanu riječ kao oruđe za legalizaciju ili osnaživanje postojećih prava ili posjeda ili pak sredstvo pritiska i iskazivanja pretenzija. Posebno pogodne situacije za ozakonjivanje ili ojačavanje prava ili posjeda kraljevskim potvrđnicama bile su promjene na prijestolju, a poglavito u slučaju promjene dinastije i dolaska Anžuvincina na vlast,²⁰⁸ što je i vidljivo iz broja isprava.²⁰⁹

Još jedan dobar primjer spomenute svijesti o svrsi i načinu korištenja isprava je sukob oko Jablanca između Rabljana i Krčkih knezova. U pozadini sukoba nalazilo se zapravo

²⁰⁶ Margetić, *Iz vinodolske prošlosti*, 24.

²⁰⁷ Isto, 24-26.

²⁰⁸ Krčki knezovi, za razliku od dobrog dijela hrvatskog i slavonskog plemstva, dobro čitaju novonastalu političku situaciju te postaju gorljivim i trajnim saveznicima novopečene vladarske dinastije. Tako tijekom čitavog četrnaestog stoljeća umjesto da se iscrpljuju konstantnim sukobima s Anžuvincima, poput Šubića ili Nelipića, oni čvrsto stoje uz kraljevsku politiku. Ovime im je pružena prilika da u trenutku Karlovog slamanja dotadašnjih velikaških elita kraljevstva oni budu jedna od onih obitelji koja će zauzeti njihovo mjesto, čime su višestruko profitirali. Bertović, “Krčki knezovi – pojava, uspon i stvaranje državnine”, 21.

²⁰⁹ Vidi bilješku 200.

trvljenje između bana Pavla I. i njegovog sina Mladina II. te Krčkih knezova oko priznavanja banske vlasti.²¹⁰ Jednom od točaka prijepora i pokazivanja snage postalo je pitanje kontrole nad Jablancom, u koje je naknadno upetljana i Venecija kao medijator. Ono nama zanimljivo je da su, čini se, obje strane u svoju korist “mahale” u najmanju ruku sumnjivim ispravama. Tako Rabljani prilažu, prema Nadi Klaić, falsificiranu ispravu iz 1179. godine.²¹¹ Po donošenju mletačkog pravorijeka, Krčki knezovi jasno daju do znanja svome senioru kako se neće držati njihove odluke te neće prepustiti Rabljanima Jablanac, poprilično ležerno dodajući kako je ta zemlja i tako oduvijek bila dio Ugarskog kraljevstva te da posjeduju brojne isprave koje dokazuju kako ona ne pripada Rabljanima.²¹² O kakvim se točno ispravama radi i jesu li uopće postojale, teško je reći jer im danas nema traga.²¹³ Bilo kako bilo, ovaj slučaj ocrta narav odnosa Krčkih knezova spram isprava – oni su u isto vrijeme svjesni uloge i snage pisane riječi u kontekstu prostora i vremena u kojem žive, ali su jednako tako svjesni i nesavršenosti sustava unutar kojeg funkcioniraju, vezanog uz stvaranje, autentikaciju i čuvanje dokumenata. Stoga ga se ne libe izigrati kada god im je to od koristi, bilo kroz izradu falsifikata, bilo kao u slučaju Jablanca kroz jednostavno generalno pozivanje na isprave koje navodno posjeduju. Kao što je već spomenuto, ugarskim je kraljevima najčešće bilo znatno važnije zadržati Krčke knezove (i njihove financijske i vojne potencijale) na svojoj strani, makar to značilo i povremeno progledavanje kroz prste i potvrđivanje sumnjivih isprava za prostor koji je i tako bio dovoljno periferan da bi ga bilo moguće uspješno kontrolirati na ikoji način osim nominalnog.

Emulaciju ove prakse možemo pronaći i među njihovim podložnicima, odnosno institucijama pod patronatskom Krčkih knezova. Pavlinski samostan blažene djevice Marije u Crikvenici dobar je primjer toga. Originalna fundacijska listina, pisana hrvatskim jezikom i glagoljicom, nije preživjela te je do nas došla kao osamnaestostoljetni latinski prijepis.²¹⁴ Iako je neki autori prihvaćaju i koriste,²¹⁵ već se na prijelazu 19. stoljeća sumnja u njezinu autentičnost pa stoga niti nije objavljena unutar opsežnih edicija izvora koje tada nastaju.

²¹⁰ Prema Klaiću, Krčki knezovi su jedini od hrvatskih velikaša koji odbijaju prihvatiti bansku vlast. Klaić, Krčki knezovi Frankapani, 126-127.

²¹¹ Nada Klaić, “Rapski falsifikati”, u *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, ur. Duje Rendić-Miočević, 37–57., (Zadar: Institut za historijske nauke, 1955.), 55-57.

²¹² “...*et quod dicta terra illorum de Arbe non sit, multis documentis et rationibus probare volumus...*” Listine I, CCCCXXXIV, 281-282.

²¹³ Ozren Kosanović smatra kako nikada nisi niti postojale te da su se knezovi naprosto nastojali proširiti na područje koje nikada nije bilo u njihovoj kontroli. Kosanović, Državina krčkih knezova, 27.

²¹⁴ Jedan od prijepisa čuva se u Mađarskom državnom arhivu (MODL 37312) dok se u Hrvatskom državnom arhivu nalazi pod signaturom HR-HDA-644-2. Faksimil, kao i konačnu transkripciju i prijevod donose profesorica Mirjana Matijević-Sokol, Tomislav Galović i Ivan Botica u već spomenutom radu Matijević-Sokol, Galović, Botica – *Fundacijske isprave*.

²¹⁵ Klaić, Krčki knezovi Frankapani, 205.

Posljednja analiza isprave nedvosmisleno utvrđuje kako je riječ o “diplomatičkom falsifikatu, ali s čvrstom povijesnom jezgrom.”²¹⁶ Uzmemo li u obzir kontekst situacije u kojoj se pavlini blažene djevice Marije u tom periodu nalaze, ovakva karakterizacija fundacijske listine se sasvim dobro uklapa o ideju kako su upravo pavlini bili ti koji su krivotvorili izvornu ispravu. U prvim desetljećima petnaestog stoljeća pavlini vode spor s okolnim zajednicama, a poglavito Bribircimak oko prava pavlina na ubiranje daća od pomorske trgovine između Jesenove i Črnina.²¹⁷ Lako je moguće zamisliti situaciju u kojoj pavlini, kako bi osnažili svoju poziciju i pravo na ubiranje daća, krivotvore fundacijsku ispravu. Tako dovode u izravnu vezu osnutak samostana i pravo na ubiranje daća s Nikolom IV. Frankapanom kao njegovim osnivačem, nositeljem patronatskog prava i gospodarom cjelokupnog prostora, uključujući Bribir. U ovom se je kontekstu zanimljivo vratiti na krivotvorenu ispravu te pogledati što je navedeno kao razlog osnutka samostana – “Neka bude znano i povjereno, da smo mi vidjevši u lošem stanju našu staru zavjetnu crkvu Uznesenja blažene djevice Marije uz more u Vinodolu, u Crikvenici, i to zbog nemarnosti njezinih službenika te svjesni kratkoće našeg života i zbog ispraznosti ovoga varljivoga svijeta, kao i zbog posebne odanosti koju mi imamo prema prečasnim pobožnim redovnicima reda svetog Pavla, prvog pustinjaka, zavjetom vezanima za Pravilo Augustina, blaženog biskupa i ispovjednika...”²¹⁸ Uz relativno standardne (ali time ne i manje bitne) duhovne aspekte patronata te lošeg stanja crkve, veza Frankapana, odnosno kneza Nikole i pavlina posebno se ističe. Nije teško zamisliti kako crikvenički pavlini, koristeći patronatski odnos Frankapna spram njihovog reda,²¹⁹ grade svoj slučaj i trajno vežu crikvenički samostan i pitanje pomorskih daća uz kneza Nikolu,²²⁰ što im daje nedostižnu prednost u sporu s Bribircima. U konačnici knez Nikola i presuđuje u njihovu korist te obvezuje i Bribirce i strance na plaćanje daće. Iznimku čini jedino za bibrirske plemiće koji su bili izuzeti kada se je radilo

²¹⁶ Matijević-Sokol, Galović, Botica, *Fundacijske isprave*, 4.

²¹⁷ “...kako zvelična naši prvi esu odlučili i dotali crikav svete Marie v Crikvenici u vinodol’skom kotari, za volu reda fratrov svetoga Pavla prvoga remete, trgovinu od Esenove tr do Črn’nina, od toga ča se krca na morju.” AC, XXVIII, 55. Iako točna današnja lokacija ovih toponima nije poznata, s obzirom da se najviše bune Bribirani, moguće je pretpostaviti kako se radi o pojasu obale oko današnje Crikvenice.

²¹⁸ “*Ut sit notum et creditum, qualiter nos videntes nostram devotam antiquam ecclesiam sanctae Mariae Assumptionis penes mare in Vinodol, Czriqueniczae, in malo ordine et hoc per negligentiam officiantium eam, ideo considerando nos brevitatem vitae nostrae et vanitatem huius fallacis mundi atque ob specialem devotionem quam nos habemus erga venerabiles religiosos viros ordinis eremitarum sancti Pauli, primi eremite professos Regulae beati Augustini episcopi et confessoris...*” Matijević-Sokol, Galović, Botica – *Fundacijske isprave*, 12-19.

²¹⁹ Frankapani zaista gaje poseban odnos prema pavlinima te ih, uz franjevece, možemo smatrati obiteljskim redom. Iako svakako utemeljen na duhovnosti, ovaj odnos ima i puno dublje političke i ekonomske uzroke. Bertović, *Between the Cross and the Sword*, 82-89.

²²⁰ Ovo ne rješava pitanje tko je zaista bio osnivačem samostana. Nije moguće sa sigurnošću ustvrditi radi li se zaista o knezu Nikoli IV. ili nekome od njegovih rođaka, odnosno neposrednih predaka. Ipak, analizirajući cjelokupni “životni vijek“ ove samostanske zajednice, ustvrdio sam kako se njegov osnutak svakako treba vezati uz obitelj Frankapana. Bertović, *Between the Cross and the Sword*, 52-64.

o njihovim vlastitim proizvodima, dok se za sve ostalo na njih odnose jednaka pravila kao i za druge. Neplatišama su dobra trebala biti oduzeta i predana pavlinima, a povrh svega bili su dužni i kneževima platiti kaznu.²²¹ Tako, najvjerojatnije koristeći inicijalni falsifikat, pavlini dobivaju toliko bitnu kneževsku potvrdu svojih prava²²² te kneževsku zaštitu u sukobu s Bribircima. Kao i u slučaju Krčkih knezova, ovaj primjer ukazuje na vrlo razvijenu svijest o prednosti koju posjedovanje i čuvanje ključnih isprava čini za zajednicu u svakodnevnom životu (ne valja smetnuti s uma kako je ova taksa donosila samostanu poprilične prihode), kao i na sposobnost manipuliranja pisanom riječi, ukoliko je to bilo potrebno.

2.2. Administrativni i pravni jezik

Iako se iz čestih pritužbi njihovih podložnika može steći drugačiji dojam, Krčki knezovi nisu samo i isključivo maltretirali svoje podložnike već su ih bili spremni i saslušati te surađivati s njima. Na to ukazuje ne samo prikazani primjer pavlina već i bogata administrativno-pravna ostavština, kao i uloga koju su kneževi imali u kodifikaciji običajnih prava, općinskih statuta i prava i obveza podložnika spram obitelji. Tri temeljna spisa svjedoče o tome – Vinodolski zakon te Senjski i Krčki (Vrbanski) statut.

Najstariji među njima – Vinodolski zakon (1288.)²²³ – imao je za svrhu “da se njime urede odnošaji između kmetova i gospode”²²⁴ unutar Vinodola. Pisan hrvatskim jezikom i glagoljicom, Vinodolski zakon predstavlja najstariji i najznačajniji takav hrvatski pravni spomenik, dok se njegovo izravno nazivanje jezika *hervatskim* smatra jednom od najranijih potvrda hrvatskog jezičnog etnika.²²⁵ Današnji tekst zakona dolazi kao prijepis iz druge polovice 16. stoljeća, a također postoji i latinički prijepis zakona iz 17. stoljeća,²²⁶ što ukazuje

²²¹ “A zda se zgoda parna pred nami mei fratri s Crikvenice s ed’ne, a s druge strane mei Brebirami; na ime ere hotihu Brebirane prosti biti trgovine ondi. A fratri dobiše tu pravdu tim zakonom, kako se zdola udži...pl’čane brebir’ski esu dlžni ondi trgovinu davati od svakoga trštva, kako ini gosti ludi; a vlastele brebirski, ki bi od nih ondi ča kral svoga doma rodnoga blaga, od toga e prost trgovine, da ča bi kupili ali v zajam vzel na prekup tr ondi kral, od toga e dlžan’ trgovinu dati ondi kako ini gost človik. Ki bi to prestupil, zgub’la ono blago za kuntrabant, i imii dopasti fratrom, a nam’ ostae penu 50 libar.” AC, XXVIII, 55.

²²² Kako su točno inicijalno dobili to pravo nije jasno, ali se može pretpostaviti da im je zaista dano prilikom osnutka samostana ili neposredno nakon.

²²³ Kako je pred nekoliko godina objavljena vrlo detaljna bibliografija radova o Vinodolskom zakonu, meni ne preostaje drugo nego štioća uputiti na nju. Tomislav Galović, “Vinodolski zakon - 725 godina poslije“, u *725 godina Vinodolskog zakonika - 725 godina suzbijanja korupcije u Hrvatskoj*, uredio Zorislav Antun Petrović, 7–19. (Zagreb: udruga Kultura i etika, 2013.), 16-9. Dalje Galović, *Vinodolski zakon*. Ovoj bibliografiji valja pridodati i već citiranu doktorsku disertaciju Ozrena Kosanovića - Kosanović, *Državina krčkih knezova*.

²²⁴ Marko Kostrenčić, *Vinodolski zakon*, (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti I umjetnosti, 1923.), 125. Dalje Kostrenčić, *Vinodolski zakon*.

²²⁵ Galović, *Vinodolski zakon*, 7, 11.

²²⁶ Isto, 11.

(kao i u slučajevima Senjskom i Krčkog statuta sto godina kasnije) aktivan jezični pluralizam vinodolskog prostora.

Iako se Kostrenčićeva “definicija” na prvu ruku čini poprilično jasnom; kontekst, akteri, pa i sam termin “zakon” znatno su zamršeniji od toga. Vinodolski zakon nije zakon u modernom značenju te riječi već popis običajnog prava vinodolskih općina.²²⁷ Piše ga povjerenstvo devet vinodolskih općina²²⁸ te predstavnika Krčkih knezova kao feudalnih gospodara Vinodola. Sam tekst zakona odražava vlastitu dualnost – s jedne strane jasno izražavanje sloboda općina, a s druge još jasniji odraz jake feudalne prisutnosti i kontrole nad Vinodolom.²²⁹ Konačno, i samo pitanje te definiranja vinodolskih kmetova čije je “odnošaje valjalo urediti” izazvalo je mnoge nedoumice među autorima, što zbog nedefiniranosti samog pojma, što zbog pretjeranog shematiziranja i pokušaja ukalupljivanja starije historiografije.²³⁰ No i povrh navedenih nedoumica i nejasnoća Vinodolski zakon pruža uvid ne samo u stupanj i smjer pravnog razvoja vinodolskog društva već i značajke, razmjer i posebnosti njihovog komunalnog razvoja i društvene stratifikacije, s knezovima Krčkim kao ključnim utjecajnim i razlikovnim faktorom spram dalmatinskih komuna.²³¹ Iako se ne može govoriti o izravnim utjecajima, teško je ne pomisliti kako i Senjski i Krčki (Vrbanski) statut nisu na neki način proizašli “ispod kabanice” okružja i utjecaja Vinodolskog zakona, dok je Trsatskom zakonu poslužio kao izravna podloga.²³²

Kao što je već spomenuto, Vinodolski zakon je sukus običajnog prava Vinodola stavljen na pergamentu. Proemij zakona ukazuje na razloge njegovog stvaranja.²³³ Stavivši ga u kontekst prostora i vremena, moguće je ustvrditi kako su razlozi za njegov nastanak bili znatno dublji od “pukog” uređivanja odnosa između “kmetova i gospode.” Činjenica kako “dobri stari

²²⁷ Lujo Margetić, *Vinodolski zakon*, 2. izdanje, (Zagreb: Adamić - Nakladni zavod Globus, 2008.), 63. Dalje Margetić, *Vinodolski zakon*.

²²⁸ Novi Grad (Novi Vinodolski), Ledenice, Bribir, Grižane, Drivenik, Hreljin, Bakar, Trsat i Grobnik. Margetić, *Vinodolski zakon*, 11-3.

²²⁹ Isto, 78.

²³⁰ Za kritički osvrt na temeljena razmišljanja i prijedloge o razrješavanju ključnih spornih točaka i pitanja Vinodolskog zakona vidi Tomislav Raukar, “Vinodolski zakon i hrvatsko srednjovjekovno društvo“, *Historijski zbornik XLV*, izd. 1 (1992.): 155–168. Dalje, Raukar, *Vinodolski zakon*.

²³¹ Isto, 165-6.

²³² Galović, *Vinodolski zakon*, 8. Za Trsatski zakon vidi Margetić, *Vinodolski zakon*, 106-11; Lujo Margetić i Milan Moguš, eds., *Zakon trsatski*, (Rijeka: Trgovački centar Rijeka, 1991.).

²³³ *Zač dole kr[at] videći ludi ki bludeći svojih stariih [i is]kušanih zakon zato ubo edin po edinom i [vsi] ludi vinodolski želeći one stare d[obre z]akone shraniti e na puni ke nih prvi v[sag]da su [shra]neni neurēeni. Skupiše se vs[i] na kup [tako] crikveni tako pripročēi ludi svršenēm [imēju]č zdrave svet u Novom gradu pred obrazom [t]oga istoga kneza Leonarda zgora imenovana i sbraše se od vsakoga grada vinodolskoga ne vse st[a]rriši na vkup, na ke viahu da se bole spominahu v zakonih svojih otac i od svojih ded ča bihu slišali i nim narediše i ukazaše tesnim zakonom da bi vse dobre stare iskušane zakone u Vinodol činiti položiti v pisma od kih bi se mogli spomenuti ili slišati od svojih otac i ded zgora rečeni tako od sada naprid mogu se uleći bluenja te riči i nih dēte vrime ko pride da nimaju primisalē v tih zakonih.* Transliteracija prema Margetić, *Vinodolski zakon*, 10.

iskušani zakoni”, koji su se generacijama prenosili s oca na sina, više nisu dovoljni sami po sebi te moraju biti kodificirani ukazuje na postepene, ali duboke i strukture promjene unutar vinodolskog društva. Dominantna i prirodna usmena tradicija dostiže svoje limite te postaje nedostatnom u daljnjem razvoju vinodolskih općina. Problem dodatno potencira ovladavanje Krčkih knezova Vinodolom te neusklađenost tumačenja običajnog prava koja proizlazi iz toga te potreba za što jasnijim definiranjem novonastalih odnosa. Iako je i ovako kodificiran podložan promjenama, sam čin zapisivanja simbolizira njegovo generalno prihvaćanje kao obvezujućeg unutar šire zajednice.²³⁴ Njegovo usmeno podrijetlo, ali i starost²³⁵, dobro se očituju kroz zastupljenost kako praslavenskih pravnih termina,²³⁶ tako i starih njemačkih pravnih običaja poput *likufa*.²³⁷ Povrh svega, sam tekst zakona nastaje pod utjecajem latinske diplomatske građe.²³⁸

Osim što pokazuje mnogostrukost društvenih i pravnih (a time i jezičnih) utjecaja, način na koji nastaje zakon, ali i način na koji tekst zakona “teče,” pomaže u rasvjetljavanju dinamike odnosa između vinodolskih općina i Krčkih knezova. Vinodolske općine su inicijatori kodifikacije zakona no predstavnici Krčkih knezova su ti koji nadziru proces nastanka te u konačnici imaju zadnju riječ oko prijepornih pitanja. Prepuštanje dijela inicijative vinodolskim općinama, kao i otvorenost prema prihvaćanju raznorodnih pravnih i jezičnih utjecaja na “zakon” indikator su pragmatičnosti Krčkih knezova. Njihov cilj je stabilna i efikasna kontrola nad svojim vinodolskim posjedima. Način ostvarivanja toga cilja bio je fluidan te je uključivao prilagodbu (naravno, ako je za nju uopće bilo potrebe) lokalnim društvenim, pravnim i jezičnim specifičnostima i tradicijama. Naravno, u isto vrijeme su i vrlo dobro pazili da ustupci koje daju vinodolskim komunama ne mogu ni u kojem trenutku dovesti u pitanje njihovu apsolutnu vlast nad Vinodolom.²³⁹ Iako za ovo, osim vrlo generalne komparacije, nema konkretnih dokaza, čini

²³⁴ Margetić, *Vinodolski zakon*, 64.

²³⁵ Vinodolski zakon je svojom starošću i terminologijom usporediv s najstarijim poznatim slavenskim zapisom običajnog prava – Ruskom pravdom. Galović, “Vinodolski zakon“, 8.

²³⁶ Uz Rusku pravdu, paralele mu valja tražiti u njemačkim zakonima, tzv. *Sachsenspiegel* (*Sassenspiegel/Sassen Speyghel*, 13. st.), odnosno u ugovoru između švicarskih kantona Uri, Schwyz i Unterwalden iz 1291. godine. Galović, “Vinodolski zakon“, 8; Margetić, *Vinodolski zakon*, 63.

²³⁷ Termin “likuf” dolazi iz njemačkog pravnog govora – *Leitkauf*. Prema Margetiću, on označava vrlo staru pravnu tradiciju svečanog konzumiranja jela i pića prilikom sklapanja dogovora kojem uz ugovorne stranke prisustvuju i svjedoci. Kao što je to često slučaj s ne-pismenim oblicima pamćenja, cilj ovakve gozbe je isticanje događaja prisutnima u odnosu na svakodnevicu, kako bi im se što bolje urezao u sjećanje. Samim time će bolje upamtiti i pravni čin i njegove elemente, npr. “kunfine“ - granice posjeda. Pozitivno pamćenje događaja, kao što je slučaj s likufom/*Leitkaufom*, nije bilo jedina metoda. Stvaranje negativnih iskustava, često i trauma koje dugotrajno i živo ostaju u sjećanju bila je također prokušana metoda. U slučaju Vinodolskog zakona, čin obavljanja likufa je bio vezan uz pravne poslove oko zemlje i vinograda. Margetić, *Vinodolski zakon*, 68.

²³⁸ Galović, “Vinodolski zakon“, 11.

²³⁹ Margetić ovo naziva “dvosjeklim tekstem Vinodolskog zakona” – početni dio teksta obiluje naglašavanjem i potvrđivanjem općinske samouprave, a s njegov kraj potvrđuje čvrstu feudalnu vlast Krčkih knezova. Nadalje,

mi se kako se u odnosu Krčkih knezova spram vinodolskih općina može prepoznati uzorak odnosa Venecije spram Krčkih knezova. Ovakvo preslikavanje obrazaca ponašanja i upravljanja ne bi bilo posebno neobično, poglavito jer je već zabilježeno i u nekim drugim aspektima života Krčkih knezova.²⁴⁰

Kontrolu zadobivenu nad vinodolskim općinama Krčki su knezovi pokušali replicirati i na senjsku komunu te krčko kneštvo, no u konačnici uz ponešto, uvjetno rečeno, slabije rezultate. Tako stotinu godina kasnije – 1388. – nastaju i preostala dva spomenika - Senjski i Krčki (Vrbanski) statut.

Iako izvorno nastao 1388. godine, vrijeme donošenja Senjskog statua se može podijeliti u tri faze.²⁴¹ Najranija, ona iz 1388. (dio do § 68), vezana je uz braću Stjepana (Stjepan I.) i Ivana (Ivan-Anž V.) koji su u vrijeme donošenja statuta vladali Krkom, Senjem i Vinodolom, a koji su i sami spomenuti u uvodu statuta.²⁴² Prema Margetićevoj analizi §§ 69-134 su dodane statutu nakon Stjepanove smrti 1390. godine kada Ivan samostalno preuzima vlast nad državinom Krčkih knezova, a prije njegova smrti 1393. godine.²⁴³ Konačno, §§ 131-168 donosi i potvrđuje Ivanov sin Nikola (Nikola IV.) oko 1402. godine, nakon smrti svoje majke Ane Goričke.²⁴⁴

Statut se dotiče nekoliko ključnih aspekata života i organizacije senjske komune – prava plemića i građana, općinskih upravnih tijela, pitanja nekretnina, generalnog pravnog sustava, kaznenog sustava te nekih drugih, manjih aspekata.²⁴⁵ Sadržaj i različite faze nastanka statuta reflektiraju odnose između Krčkih knezova te građana i plemstva Senja – pokušaj knezova da čvršće ovladaju gradom, odnosno nastojanja senjske komune da zadrže, zadobiju ili povrate određene aspekte komunalne autonomije.²⁴⁶ Iako je “Mažuranićev” original pisan latinskim jezikom, Senjski je statut jedan od primjera jezične kompleksnosti i međuprožetosti na području državnine Krčkih knezova. Naime, čini se kako je izuzev statuta na latinskom jeziku postojao i onaj na hrvatskom, na temelju kojega je senjski sudac Ručić napravio svoj prijepis 1701.

Margetić iz ovoga naslućuje mogućnost postojanja nekog starijeg teksta iz kojeg su vinodolski predstavnici preuzeli dio odredaba. Margetić, *Vinodolski zakon*, 78.

²⁴⁰ Npr. već spomenuta potraga i stvaranje obiteljskih antičkih korijena kao emulacija trendova europskog plemstva, odnosno patronat nad pavlinima kao emulacija kraljevske politike.

²⁴¹ Svakako valja napomenuti kako je originalni primjerak statuta izgubljen tijekom Drugog svjetskog te se sva njegova analiza temelji na Mažuranićevom izdanju iz 1854. godine. Lujo Margetić, “Nekoliko riječi o Senjskom statutu iz 1388.,” *Senjski zbornik* 15 (1988.): 2. Dalje Margetić, “Nekoliko riječi o Senjskom statutu.” Za Mažuranićevo izdanje vidi Ivan Mažuranić, “Statut grada Senja“, ur. Ivan Kukuljević Sakcinski, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* Knjiga III. (1854.): 141-170. Dalje, Mažuranić, “Statut grada Senja”.

²⁴² Margetić, “Senjski statut”, 8, 49, 64.

²⁴³ Isto, 9.

²⁴⁴ Isto, 9-10.

²⁴⁵ Isto, 8, 26-48.

²⁴⁶ Isto, 19

godine.²⁴⁷ Već ovaj podatak ukazuje kako je hrvatski prijevod bio korišten u praksi, barem početkom osamnaestog stoljeća, a vjerojatno i znatno ranije. Nakon suvise analize Margetić zaključuje kako je hrvatski prijevod nastao ubrzo nakon prihvaćanja posljednjih izmjena i dodataka statutu oko 1402. godine. Kao jedan od razloga navodi i mogućnost kako kneževski službenici – podknežin, vikar i suci – nisu dovoljno ili uopće poznavali latinski jezik te se shodno tome nisu u praksi niti mogli služiti originalnim statutom. Margetić ide i korak dalje te iznosi pretpostavku kako je sačuvani latinski izvornik “nedovršeni čistopis nacrt statuta”²⁴⁸, dočim je hrvatski prijevod korišten u praksi.²⁴⁹ Iako je Margetićevu analizu teško u potpunosti dokazati, ona svakako ukazuje na postojanje svakodnevnog i praktičnog jezičnog suživota u Senju gdje, s jedne strane, senjska komuna vjerojatno inzistira na stvaranju i čuvanju latinskog originala gradskog statuta, dok s druge strane svakodnevna praksa zahtijeva postojanje i korištenje hrvatskog prijevoda, čini se barem od početka petnaestog stoljeća pa sve do u osamnaesto stoljeće, na što ukazuje Ručićev prijepis.²⁵⁰

Ono gdje je donekle moguće osporiti Margetićevu argumentaciju je ideja kako se hrvatski prijevod statuta koristi zbog nepoznavanja latinskog jezika među gradskim službenicima. Pogledamo li Kosanovićevu analizu senjskih gradskih službenika,²⁵¹ postaje jasno kako tome nije tako. Potknežin (*vicecomes*) je, nakraće rečeno, bio predstavnik feudalnog gospodara – Krčkog kneza. U trenutku nastanka Senjskog zakona na ovoj su funkciji bila dva potknežina – svaki kao predstavnik jednog kneza.²⁵² Prema Kosanoviću oni nisu nužno morali dolaziti iz redova senjskog plemstva, ali često jesu.²⁵³ Pregledom diplomatske građe vezane uz aktivnosti potknežina jasno se uočava kako je dobar dio nje latinske provenijencije.²⁵⁴ Istina,

²⁴⁷ Margetić, “Nekoliko riječi o Senjskom statutu”, 4.

²⁴⁸ Margetić, “Senjski statut”, 79.

²⁴⁹ Margetić, “Nekoliko riječi o Senjskom statutu”, 4-5; Margetić, “Senjski statut”, 78-79.

²⁵⁰ Kao što je već spomenuto, prvi prijepis i analizu Senjskog statuta donosi Ivan Mažuranić 1854. godine. Podrobnije se statutom ne bavi nitko sve do 1934. godine i Ferde Čulinovića. Ferdo Čulinović, *Statut grada Senja*, (Beograd: Štamparija „Globus“, 1934.). Nakon njega tek Nada Klaić ponovno svraća detaljniju pozornost na statut. Nada Klaić, “Društvena struktura kvarnerske općine u razvijenom srednjem vijeku”, *Krčki zbornik 2* (1971.): 111–144. Sljedeći bitan trenutak “historiografskog” života statuta jest njegova ponovna objava i kritička analiza proizašla iz pera Mirka Zjačića 1975. godine. Uz objavu latinskog teksta Zjačić donosi i već spomenuti hrvatski, “Ručićev” prijepis, a oba su popraćena detaljnim kritičkim aparatom. Povrh toga, autor iznosi i utemeljene kritike spram određenih tvrdnji Nade Klaić. Mirko Zjačić, “Statut grada Senja iz 1388. godine”, *Rad JAZU 369* (1975.): 39–115.; Dotičući se hrvatskih pravno-povijesnih vrela nemoguće je zaobići silan opus i doprinos Luje Margetića – Senjski statut svakako nije iznimka. Profesor Margetić ga se prihvaća u nekoliko navrata te uz kritičku analizu prethodne historiografije donosi i vlastita podrobna čitanja i tumačenja, što njegove radove čini prvom, ključnom i neizostavnom točkom korištenja Senjskog statuta. Margetić, “Nekoliko riječi o Senjskom statutu”; Margetić, “Senjski statut.”

²⁵¹ Kosanović, *Državina krčkih knezova*, 28-71.

²⁵² Isto, 32.

²⁵³ Isto, 32-3, 46. Confer Nada Klaić, “Društvena struktura kvarnerske općine u razvijenom srednjem vijeku,” *Krčki zbornik 2* (1971.): 123.

²⁵⁴ Kosanović, *Državina krčkih knezova*, 32-37.

ovo vrlo lako može biti refleksija djelovanja senjske notarske kancelarije te ne može govoriti o osobnoj pismenosti pojedinih potknežina. No u najmanju ruku ono ukazuje na svakodnevno jezično okružje funkcije potknežina i nužnost poznavanja oba jezika. U slučaju vikara, ovo se čini još jasnijim. Vikar je također bio službenik Krčkih knezova, ali u hijerarhiji ispod potknežina.²⁵⁵ Ovu su funkciju najčešće vršili stranci, poput prvog poznatog senjskog vikara s početka četrnaestog stoljeća, Marka Michaelija iz Venecije²⁵⁶ ili Tome iz Tridentske dijeceze.²⁵⁷ U praksi dovođenja stranaca može se nazrijeti još jedan element politike Krčkih knezova kojom nastoje zaobići ustaljene obrasce izbora određenih senjskih plemićkih obitelji na gradske funkcije te time smanjiti njihov utjecaj, a samim time i utjecaj senjske komune.²⁵⁸ Stoga je teško zamisliti kako strani službenici koje dovode Krčki knezovi ne znaju latinski, a još i teže kako bi im glagoljica i hrvatski jezik bili zamjena u slučaju da je zaista tako. U konačnici, i za pozicije sudaca vrijedi isto što i za onu potknežina. Čak i ako pojedinci nisu osobno poznavali latinski jezik, izloženost pozicije dvojezičnosti je bila tolika da su u svakodnevnom radu morali biti okruženi ljudima koji ga znali.

Stoga bih predložio donekle drugačije tumačenje razloga postojanja dvaju redakcija ili varijanti Senjskog statuta. Pogledamo li okolnosti njegovog stvaranja navedene u uvodu statuta,²⁵⁹ vidljivo je kako su Krčki knezovi inicirali njegov nastanak. Moguće je zamisliti kako su knezovi, nakon što su konačno ovladali Senjom²⁶⁰, željeli replicirati uspjeh koji je obitelj

²⁵⁵ Isto, 37. Valja napomenuti kako oko ovog pitanja ne postoji historiografski konsenzus. Kako ono izmiče opsegu ovog rada, čitatelja upućujem na već citirani rad Ozrena Kosanovića u kojem donosi osnovne stavove i historiografiju. Kosanović, Državina krčkih knezova, 37-39, bilješka 203.

²⁵⁶ *Iohannes filius condam domini Marci Michaelis*, Listine I, CCCI, str. 199.

²⁵⁷ *Thomas vicarius Segnie, condam ser Beneueniti (!) de Ripa diocesis Tridentine*. Kosanović, Državina krčkih knezova, 42.

²⁵⁸ Isto, 46.

²⁵⁹ *In nomine individue trinitatis, patris et filii et spiritus sancti, amen. Curentibus annis domini MCCC octuagesimo octavo, die quinto mensis Maii. Cum dominorum proprium est semper invigilare et totis viribus attendere, vt ciues et subditi eorum cum firmo auxilio iuste reguntur, et sub equitatis regula gubernentur, sic quod boni in tranquillitate permaneant, et mali eorum demeritis hisce legibus debitam penam paciantur et luant, huc accidit quod Magnifici et potentes ac strenui d(omi)ni. Stephanus et Iohannes fratres et filii condam felicis recordacionis domini comitis Bartholomei, comites Vegle, Modruscie, Gezchae ac Vinodoli, nec non Segnie domini naturales, predictis solcite intendentes, et ciuitati eorum Segnie modum et ordinem per formam statutorum et bonarum consuetudinum dare cupientes, mediantibus generosis viris: domino Thoma de Ripa vicario Segnie, domino Laurentio de Corbauia, domino Iohanne de Vegla, domino Paulo etiam de Vegla militibus, et Duymo condam domini Stephani militis videlicet Vegle, fidelibus seruatoribus dictorum dominorum ad infrascripta specialiter deputatis et destinatis, conuocatis et ad sonum campane more solito congregatis rectoribus, consiliariis et viris fide dignis ciuitatis Segnie, habita dilligenti et sollicita deliberatione, circa bonam constitutionem, modum et ordinem dicte ciuitatis Segnie perpetuo obseruandam, iussu et mandato dictorum dominorum pro bono statu ciuium et forensium et quorumcumque aliorum Segnie residentium, et declinantium quoquomodo, statuerunt et ordinaruerunt: (...). Transkripcija preuzeta iz Galović, "Srednjovjekovna pisana baština državine Frankapana", 17-18.*

²⁶⁰ Sredinom trinaestog stoljeća Senj se zatiče u centru interesa i političkih borbi između ugarsko – hrvatskog kralja, templara, Krčkih knezova i same senjske komune. Oslabljenu templarsku poziciju u gradu pokušale su iskoristiti sve uključene strane. U konačnici prevladava kraljevska odluka o micanju templara u stranu i guranju Krčkih knezova u prvi plan. Ubrzo im templari nevoljko u potpunosti prepuštaju grad. Priča o inicijalnom

postigla u ograničavanju općinske vlasti u Vinodolu. Tada su, sudjelovavši i nadziravši kodificiranje običajnog prava Vinodola stvorili pravni okvir za učvršćivanje svoje vlasti. Iako su im pravne i jezične osnove različite, u pozadini nastanka i motivaciji za njihovo stvaranje možemo tražiti međusobne paralele između Vinodolskog zakona i Senjskog statuta. Ideju o latinskoj inačici statua kao simboličnom spomeniku komunalnoj samoupravi svakako ne treba odbaciti. Kao što je već pokazano na primjeru Krka i Vinodola, Krčki su knezovi bili vrlo pragmatični i skloni kompromisu, kada je jezik u pitanju. No intrigantniji i bitniji razlozi za jezičnu dvostrukost statua su oni praktične naravi. Senj kao vrlo bitno prometno čvorište, luka i trgovačko žarište²⁶¹ u svojoj je naravi i svakodnevnicima zasigurno bio dvojezičan. Senjsko lokalno stanovništvo svakodnevno barata materinim, hrvatskim jezikom u svim sferama života. Pavlinski samostani Sv. Spasa u Ljubotini i Sv. Jelene u Vlaškoj drazi dobar su primjer nekoliko razina interakcije i kulturne razmjene između Krčkih knezova i Senja, no o tome će bit riječi nešto kasnije. U konkretnom slučaju oni su također jedan od primjera hrvatsko-glagoljske pismenosti senjskih građana. Oba samostana su osnovali senjski građani te s njima i održavaju veze tijekom cijelog “životnog vijeka” ovih zajednica. Gotovo čitav pisani odnos između njih se odvija na glagoljici i hrvatskom jeziku i ukazuje na vrlo aktivnu ulogu pavlina u životu Senja, svakako značajno aktivniju od one koja bi se očekivala od jednog nominalno pustinjačkog reda.²⁶² No u Senju je također živjela i relativno brojna strana populacija trgovaca i obrtnika, što je sasvim razumljivo s obzirom na prometni i trgovački značaj grada.²⁶³ S

ovladavanju Krčkih knezova gradom završava 1271. kada senjski suci, vijećnici i građani izabiru Vida IV., kneza Krka, Modruša i Vinodola, kao i njegove nasljednike, za nasljedne načelnike Senja. Strčić, “Prilog o Senju u 13. i 14. st, 161-195.”

²⁶¹ Tijekom srednjeg vijeka Senj je jedina sigurna morska luka Ugarsko – Hrvatskog Kraljevstva te ujedno i sjecište kopnenih puteva. Blizina prijevoja Vratnik (698mnnv) preko velebitskog masiva ga ujedno čini najbližom i najdostupnijom točkom na obali u odnosu na panonski prostor. Jednako tako, on predstavlja jednu od ključnih “ulaznih” točaka Mletačke Republike u Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo. Ne čudi stoga što je tijekom čitavog vremenskog perioda kojim se bavi ovaj rad Senj bio jedna od fokalnih točaka kako Krčkih knezova, tako i njihovih seniora. No prometni značaj Senja je mnogo širi od toga – on traje od predrimskog vremena i nastavlja se sve do modernih dana. Čoralić, *Put, putnici, putovanja*, 114.

²⁶² Bertović, *Between the Cross and the Sword*, 33-52, 93-97; Kristian Bertović, “The Pauline Pattern of Monastery Site Selection in Medieval Croatia under Frankapan Patronage“, *Annual of Medieval Studies at CEU* 21 (2015.): 265–75. Dalje, Bertović, “The Pauline Pattern of Monastery Site Selection“; Kristian Bertović, “Economic Development and Transformation of the Pauline Monasteries near Senj under the Frankapan Patronage,” u *Secular Power and Sacral Authority in Medieval East-Central Europe*, Suzana Miljan and Jovana Kosanović, ur., 85-95., (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018.). Dalje, Bertović, “Economic Development and Transformation of the Pauline Monasteries.”

²⁶³ Tako je Mlečanima senjska luka bila važnom lokacijom za nabavku sirovina poput mesa ili drveta. Ujedno je predstavljala i tranzitni prostor za artikle poput začina, vina, hrane ili metalurških proizvoda iz unutrašnjosti kraljevstva. Zbog svoje brojnosti, ali i veza Krčkih knezova s Venecijom, mletački su trgovci vrlo često bili u povlaštenom položaju kada su u pitanju uvozne i izvozne kvote i davanja. Venecija je bila vrlo agilna u zaštiti svojih interesa u Senju. Dobar primjer toga je zahtjev Nikole IV., početkom petnaestog stoljeća, svim stanovnicima, uključujući Mlečane, za sudjelovanjem u financiranju izgradnje gradskih zidina. Nakon pritiska iz Venecije te opoziva svih mletačkih trgovaca iz grada, Nikola nije imao izbora nego popustiti i izuzeti Mlečane ne

obzirom na njihovu profesiju i svakodnevnu involviranost u trgovačko-pravne poslove grada, za uspješno i efikasno poslovanje bio je potreban pristupačan pravni okvir. Glagoljica i hrvatski jezik mletačkom trgovcu to svakako nisu bili. Stoga se čini prirodnim da dvojezična narav Senjskog statuta proizlazi prije svega iz svakodnevnih praktičnih potreba gradskog stanovništva i trgovačkih predstavništava koja djeluju u gradu. Na ovaj osnovni sloj je zatim moguće nadograditi pitanje simbolike statuta i naravi odnosa između senjske komune i Krčkih knezova koju on reflektira.

Iako nominalno nastao 1388. godine, situacija s Krčkim (Vrbanskim) statutom je zamršenija nego što se na prvu čini. Umjesto cjelovitog i homogenog spisa, na Krčki statut valja gledati kao na zbirku statutarnih odredaba nastalu tijekom vremena i već prema potrebi.²⁶⁴ Sukladno tome, uočljivo je kako nije kodificiran istovremeno, čak niti pod istom upravom – dobar dio statuta potječe iz vremena Krčkih knezova dok ostatak datira iz perioda mletačke vladavine.²⁶⁵ Razlozi njegovog nastanka ponovno prate obrazac već viđen u slučajevima Vinodolskog zakona i Senjskog statuta. Oralna tradicija više naprosto nije bila dovoljna te su iz nepostojanja jasnih pravila otočanima brojne štete pravili “*hudi ljudi*.”²⁶⁶ Iz uvoda statuta je također vidljivo kako, iako nastao u Vrbniku, on vrijedi za cijeli otok, uz uvođenje nekih specifičnosti za pojedine kaštele. Lako je moguće kako su ti zli ljudi koji su uznemiravali otočane dijelom bili i sami kneževski službenici, odnosno dio kneževske družine. Zbog čestog i dugotrajnog izbivanja Krčkih knezova s otoka, svakodnevna vlast je bila u rukama njihovih službenika što su pak oni često zloupotrebljavali.²⁶⁷

Sam statut mahom pokriva domenu kaznenog prava – stvarno i obvezno pravo te kazneni postupak. Pisana čakavštinom na glagoljici, ova se zbirka statutarnih odredbi može podijeliti u dvije glavne kategorije – prvih sedamnaest stranica se odnosi na cijeli otok Krk dok

samo od davanja za gradske zidine već i nekih drugih nameta. Strčić, “Prilog o Senju u 13. i 14. st, 9; Bertović, “Krčki knezovi – pojava, uspon i stvaranje državnine”, 17.

²⁶⁴ Tomislav Galović, “Hrvatskoglagoljski Krčki ili Vrbanski/Vrbnički statut,” u *Suzbijanje korupcije u Hrvatskoj u srednjem vijeku II* (Zagreb: Institut za kulturu i etiku - Fakultet političkih znanosti, 2016.). Dalje Galović, “Krčki ili Vrbanski/Vrbnički statut”, 4. Kratka napomena vezana uz citiranje posljednje bibliografske jedinice. Iako je ovaj rad objavljen prema navedenoj bibliografskoj jedinici, nažalost nisam bio u prilici imati u rukama njegovo tiskano izdanje već sam koristio manuskript rada kojeg mi je profesor Galović vrlo ljubazno ustupio (kao i brojne druge radove, na čemu sam mu neizmjereno zahvalan). Stoga sam i navođenje vršio prema paginaciji manuskripta, a ne konačnog izdanja.

²⁶⁵ Isto, 4.

²⁶⁶ *To e š'tatutъ. [M]i gosp(od)i(n)ъ k'nezъ Štefanъ i mi g(ospodi)nъ knezъ An'žъ s'lišeći mi velike tuž'be ot našihъ ver'nihъ s'luž'b'nikovъ kr'čkoga oтока ke imъ čin'hu hudi ljudi pos'lali es'mo našihъ ver'nihъ v otokъ da oni s'z'vav'se dob'rihъ muži za v'sega oтока i tako esu načinih da b(u)du pravi v' pr(a)vdê s'tati a k'rivi da b(u)du kaš'tigani. Mi g(ospodi)nъ Lov'renac i g(ospodi)nъ Ivanъ i gos(po)d(i)nъ Pavlъ i pod'knežinъ Dok'sha budući mi pos'łani od' g(ospodi)na k'neza Štefana i od' g(ospodi)na kn(e)za Anža v otok' kr'čki priz'vali es'mo k'n(a)mъ pod'knežina otoč'kihъ i dobrihъ muži s Kr'ka i za v'sega oтока hotečъ učiniti to ča bi pravo i dob'ro za vašъ otokъ.* Preuzeto prema Galović, “Krčki ili Vrbanski/Vrbnički statut”, 2.

²⁶⁷ Kosanović, “Družine i potknežini knezova Krčkih na Krku.”

je ostatak mahom fokusiran na Vrbnik.²⁶⁸ Ipak, statut uzet u svojoj cjelovitosti reflektira ruralnost područja koje pokriva te u koje postepeno ulaze urbani elementi.²⁶⁹ Kao i u slučaju Senjskog statuta, moguće je pratiti suživot nekoliko različitih prijepisa nastalih tijekom stoljeća starohrvatskom čakavštinom, latinskim i talijanskim jezikom, što ponovno upućuje na jezični pluralitet otoka i potrebu za višestrukim izdanjima, ali i kontinuitet korištenja i dorađivanja samoga statuta.²⁷⁰

U sva tri slučaja moguće je uočiti istovjetne obrasce nastanka zakona, odnosno statuta. Općinska, odnosno komunalna društva se postepeno transformiraju prema društvima u kojima oralna tradicija više naprosto ne zadovoljava svakodnevne osobne i administrativno-pravne potrebe stanovništva. Krčki knezovi i njihovo nastojanje za što čvršćim ovladavanjem i ograničavanjem općinskih, odnosno komunalnih prava služe kao svojevrsni katalizator ovih promjena. Oni su sami izravno uključeni u proces kodifikacije ili stvaranja navedenih statuta i zakona, bilo kao inicijatori, bilo kao oni koji daju društveni, politički i intelektualni okvir za njihovo stvaranje. Također, kroz sva tri spomenika je moguće pratiti i transformaciju odnosa između Krčkih knezova i njihovih podložnika te postepeno sužavanje njihovih komunalnih prava, odnosno jačanje feudalne vlasti knezova nad svojom državinom. U cijelom procesu Krčki knezovi pokazuju prije svega pragmatičnost kada su u pitanju jezični obrasci, otkrivajući pri tome kako su i sami duboko utkani u jezik i jezični pluralitet prostora na kojem žive.

Crkva i jezik

Veze Krčkih knezova i Crkve su duboke, dugotrajne i ispremežene znatno šire od samo duhovne razine.²⁷¹ Ovo dobro oslikava primjer najmoćnijeg od njih – Nikole IV. Frankapana.

Po pitanju crkvene politike, crkvenog razvoja i duhovnosti Nikola nije pasivni promatrač već pokušava biti njihov aktivni sukreator, ali i sudionik. Ovo se najbolje očituje kroz njegov direktan sukob s papom Bonifacijem IX. (1389. – 1404.) oko upražnjene senjske

²⁶⁸ Luj Margetić, *Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru*, (Zagreb - Rijeka: Nakladni zavod globus, 2012.), 251-2. Dalje Margetić, *Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru*.

²⁶⁹ Galović, "Krčki ili Vrbanski/Vrbnički statut", 3-6.

²⁷⁰ Kao i u slučaju Senjskog statuta, recentnu tradiciju teksta i tiskanog izdanja te detaljnu bibliografiju donosi profesor Galović u Galović, "Krčki ili Vrbanski/Vrbnički statut". Za tekst i analizu statuta vidi Margetić, *Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru*, 395-514.

²⁷¹ Ovo je unutar historiografije vrlo rano prepoznato i prihvaćeno kao sastavni dio obitelji. Tako još 1884. Milčetić u svojim crticama o Krčkim knezovima, objavljenim u Viencu, piše kako su na otoku Krku "Oni [Krčki knezovi] imali jus patronatus nad mnogimi crkvami i samostani, a često imadjahu i pravo namještanja biskupa." Ivan Milčetić, "Krčki knezovi i predaje o njima", *Vienac* 20-22 (1884.): 350.; Klaić u svojim Krčkim knezovima Frankapanima o tome obilato piše, a Maslač temi posvećuje članak. Nikola Maslač, "Hrvatski knezovi Frankapani prema Katoličkoj Crkvi", *Obnovljeni život* 11, izd. 4 (1930.): 177-189.

biskupske stolice. Nikola, kao nositelj vrhovnog patronatskog prava u biskupiji²⁷², osporava te izravno ometa uvođenje u čast imolskog biskupa Nikole, na što Bonifacije odgovara prijetnjama ekskomunikacijom te razrješavanjem podanika zakletve vjernosti.²⁷³ Kao i njegovi prethodnici i nasljednici, aktivno je uključen u život lokalnih redovničkih zajednica, poglavito franjevac i pavlina. Zajedno sa ženom Doroteom bio je članom bratovštine Sv. Duha u Baškoj na Krku, a hodočastio je i u Jeruzalem.²⁷⁴ 1430. godine posjetio je i Rim gdje, kao što je već objašnjeno, dobiva potvrdu pape Martina V. o srodstvu s rimskom obitelji Frangepan.

U svom odnosu s Crkvom i poglavito crkvenim redovima, Nikola IV. je “samo” pratio dugogodišnju praksu svojih predaka. Njihov patronat na Crkvom plod je kompleksnog prožimanja duhovnih, političkih, ekonomskih i administrativnih čimbenika. Svakako najbitnijim faktorom bio je onaj duhovni – spasenje vlastite duše, ali i duša svoje obitelji i predaka nije uzimano olako, o čemu svjedoči sadržaj velikog broja sačuvanih darovnica crkvenim redovima. Ipak, u obzir valja uzeti i ostale faktore poput dobivanja političkih bodova podupiranjem određenih crkvenih institucija ili redova, ekonomskim koristima koje su pojedini redovi donosili kroz vlastiti “know-how” i efikasnije korištenje danih resursa, te administrativnog učvršćivanja vlasti kroz kontrolu crkvenih institucija i hijerarhije. Pravna osnovica za patronat, barem kada su u pitanju senjska i krbavska biskupija, proizlazila je iz patronatskog prava koje je Krčkim knezovima potvrdio kralj Ladislav IV.²⁷⁵ Oko pitanja jesu li imali pravo postavljati ili barem utjecati na izbor biskupa u navedenim biskupijama također nema konsenzusa.²⁷⁶ No to nipošto ne znači kako toj opciji nisu težili ili je povremeno ostvarivali, poglavito tijekom sredine i druge polovice petnaestog stoljeća.²⁷⁷ Iako su za to dobili službenu potvrdu tek početkom petnaestog stoljeća,²⁷⁸ čini se kako su u stvarnosti patronatsko pravo polagali i provodili nad otokom Krkom i Krčkom biskupijom znatno ranije.

²⁷² Mihovil Bolonić, “Crkveni patronat na području senjsko-modruške biskupije“, *Senjski zbornik* 5 (1973.): 219–318. Dalje Bolonić, “Crkveni patronat.“

²⁷³ Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 192-193.

²⁷⁴ Isto, 200-201.

²⁷⁵ Ladislav IV. Kumanac (1262. – 1290.) 1289. godine potvrđuje Krčkim knezovima “*iura patronatus ecclesiarum de Corbouia et de Scenya*”. CD VI, 549, str. 653-655. Valja naglasiti kako im Ladislav potvrđuje patronatsko pravo pa pitanje kada su ga prvotno dobili ostaje otvorenim. Bolonić, “Crkveni patronat“, 234.

²⁷⁶ Kosanović, *Državina krčkih knezova*, 20, 94.; Mile Bogović, “Pomicanje sjedišta Krbavske biskupije od Mateja Marute do Šimuna Kožičića Benje“, u *Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, uredio Mile Bogović, 41–82. (Rijeka - Zagreb: Visoka bogoslovna škola u Rijeci, Kršćanska sadašnjost, 1988.), 54-55.

²⁷⁷ Mile Bogović, “Crkvene prilike u vrijeme Bernardina Frankopana (1453.–1529.)“, *Modruški zbornik* 3, (2009.): 30-32.

²⁷⁸ Ispravom iz 1412. kralj Žigmund potvrđuje knezu Nikoli otok Krk sa svim posjedima, otočiće Prvić, Plavnik i Sv. Marko te patronatsko pravo na biskupiju. “...insulam suam Veglen, civitatem, castra, villas, nemora, portus maritimos, salinas, scopulos vocatos videlicet Pervich, Plavfnik, et Almiscum, illorum pertinentiam, iuraque patronatus ecclesiarum . . . approbamus . . . “ Listine VII, str. 21-22. Također vidi Bolonić, “Crkveni patronat“, 235.

Također postoji i krivotvorina Ladislavove isprave u kojoj je uz Krbavsku i Senjsku biskupiju interpolirana i Krčka - *de Wegla*. Smičiklas je po “karakteru pisma” smješta u polovicu petnaestog stoljeća.²⁷⁹ Svrha ove krivotvorine nije u potpunosti jasna, s obzirom da im je početkom stoljeća potvrđeno patronatsko pravo na Krčku biskupiju, ali se kao eventualno rješenje nudi ideja da je cilj krivotvorine bio objediniti potvrdu patronatskog prava za sve tri biskupije – Krbavsku, Senjsku i Krčku – u istoj ispravi.²⁸⁰

Iako je na području državine Krčkih knezova živjelo i djelovalo više crkvenih redova²⁸¹, dva su imala posebnu ulogu u kneževskom patronatu - franjevci i pavlini. Franjevci ubrzo nakon svoje pojave na istočnoj jadranskoj obali postaju obiteljskim redom Krčkih knezova. U obiteljskoj je tradiciji bilo imati franjevačke osobne ispovjednike,²⁸² a zajednički mauzolej čitave obitelji bio je upravo u franjevačkoj crkvi u Senju.²⁸³ Značaj franjevaca u duhovnom i socijalnom životu obitelji dobro se zrcali u događajima nakon smrti Nikole IV. Frankapana i podjele državine između njegovih sinova 1449. godine. Svaka buduća grana obitelji u godinama nakon očeve smrti osigurava sebi franjevački samostan koji zatim postaje njihovom novom obiteljskom grobnicom. Tako se uz Senj, Frankapani počinju pokapati u franjevačkim samostanima u Modrušu, Slunju, Košljunu i Trsatu.²⁸⁴ Kao mendikantski red koji djeluje u urbanom kontekstu, Franjevci nisu bili pogodni samo za duhovne benefite. Investiranje u njihove samostane, obično smještene u samim naseljima i gradovima, bio je jedan od srednjovjekovnih načina iskazivanja prestiža, socijalnog statusa i bogatstva.²⁸⁵ U ovom

²⁷⁹ CD VI, str. 655.

²⁸⁰ Bolonić, “Crkveni patronat“, 235.

²⁸¹ Tako je samo u Senju i okolici u periodu između četnaestog i šesnaestog stoljeća djelovalo šest samostana – pavlinski samostani Sv. Spasa i Sv. Jelene, benediktinski samostani Sv. Jurja i Sv. Križa, franjevački samostan Sv. Franje i dominikanski samostan Sv. Nikole (kojeg u sedamnaestom stoljeću preuzimaju pavlini). Mile Bogović, “Crkvene prilike u Senju u 14. stoljeću i status senjskog kaptola”, *Senjski zbornik* 13 (1988): 15-28.

²⁸² Klaić, Krčki knezovi Frankapani, 193.

²⁸³ Zorislav Horvat, “Pregled sačuvanih nadgrobnih ploča krčkih knezova Frankopana“. *Senjski zbornik* 32, (2005.): 25. Dalje Horvat, “Pregled sačuvanih nadgrobnih ploča.”

²⁸⁴ Isto, 26.

²⁸⁵ Tema iskazivanja prestiža i socijalnog statusa kroz patronat dobro je dokumentirana u međunarodnoj historiografiji te postoje brojne komparativne studije, od kojih ovdje donosim dio. O utjecaju koji je mendikantski pokret imao na europsko društvo piše Clifford Hugh Lawrence, *The Friars: The Impact of the Early Mendicant Movement on Western Society*, (London: Longman, 1994.). Pregledni i metodološki okvir o socijalnom statusu, prestižu i patronatu pokrivaju Martin Hannson, “The Medieval Aristocracy and the Social Use of Space,” 435-52., u Roberta Gilchrist i Andrew Reynolds, ur., (*Reflections: 50 Years of Medieval Archaeology*. Oxford: Society for Medieval Archaeology, 2009.); Joel Thomas Rosenthal, *The Purchase of Paradise – Gift Giving and the Aristocracy, 1307–1485*, (London: Routledge & K. Paul, 1972.); Ramond Van Uytven, “Showing off One’s Rank in the Middle Ages,” u *Showing status: Representations of Social Positions in the Late Middle Ages*, 19-34., Wim Blockmans i Antheun Janse, ur., (Turnhout: Brepols, 1999.); Jennifer C. Ward, “Nobelwomen, Family, and Identity in Later Medieval Europe,” u Anne Duggan, ur., *Nobles and Nobility in Medieval Europe: Concepts, Origins, Transformations*, 246-262., (Woodbridge: The Boydell Press, 2002.). Neki od komparativnih radova – Zsombor Jekely, “Painted Chancels in Parish Churches – Aristocratic Patronage in Hungary during the Reign of King Sigismund (1387–1437),” u *Hungary in Context. Studies on Art and Architecture*, 41–58., (Budapest: CentrArt, 2013.); N. Saul, *Death, Art, and Memory in Medieval England: The Cobham Family and their*

kontekstu moguće je sagledati sačuvane nadgrobne ploče Frankapana.²⁸⁶ Ipak, čak i ovako limitiran materijal pruža uvid u neke zanimljive jezične uzorke, kao i potencijalne utjecaje na pogrebne prakse svojih podložnika. Uzmimo za primjer nadgrobne ploče Ivana VI. Frankapana²⁸⁷, Martina i Bartola X. Frankapana²⁸⁸, Nikole VI. Tržačkog²⁸⁹ i njegove supruge Elizabete Petuhi²⁹⁰ te ploču Ivana, sina Ivana VII. Frankapana.²⁹¹ I na relativnoj generalnoj razini razmatranja, neki su uzorci jasno uočljivi. Četiri od ovih grobnica su bile smještene u franjevačkoj crkvi sv. Marije na Trsatu, dok su preostala dva slučaja diskutabilna. Tako je ploča Ivana VI. pronađena u dva dijela u Mađarskoj (jedan u Budimpešti, drugi u Sárospataku), gdje

Mounuments, 1300- 1500, (Oxford, Oxford University Press, 2001.); Dieter Stievermann, "Southern German Courts around 1500," u Ronald G. Asch i Adolf Birke, ur., *Princes, Patronage, and the Nobility: The Court at the Beginning of the Modern Age, C. 1450-1650*, 157-172., (Oxford: German Historical Institute, Oxford University Press, 1991.); Karen Stöber, *Late Medieval Monasteries and their Patrons – England and Wales, c.1300-1540.*, (Woodbridge: The Boydell Press, 2007.); Béla Zsolt Szakács, "Saints of the Knights – Knights of the Saints: Patterns of Patronage at the Court of Sigismund," u *Sigismund von Luxemburg, Ein Kaiser in Europa*, Michel Pauly i François Reinert, ur., 319-330., (Mainz: Phillip von Zabern, 2006.).

²⁸⁶ Zorislav Horvat bilježi dvanaest sačuvanih nadgrobnih ploča ili njihovih ostataka. Ovaj broj je poprilično mali te je ograničen na članove obitelji nakon Nikole IV., odnosno nakon diobe državine. Razlog tome leži u šesnaestom stoljeću i kompletnom rušenju izvornog franjevačkog samostana i samostanske crkve Krčkih knezova u Senju koji su se nalazili neposredno izvan gradskih zidina. Istu sudbinu su doživjeli svi sakralni objekti izvan gradskih zidina (pa tako i dva spomenuta pavlinska samostana), kako bi se Osmanlijama oduzela ikakva mogućnost njihove fortifikacije prenamjene. Materijal dobiven njihovim rušenjem je korišten u izgradnji nehajске utvrde. No sličnu sudbinu su doživjele i njihove modruške, slunjske i brinjske grobnice. Konačno, i drugi senjski franjevački samostan i crkva, u koje su vjerojatno premještene neke od ploča, su znatno oštećeni u bombardiranjima tijekom Drugog svjetskog rata. Za pregled sakralne baštine Senja, Vinodola, Modruša i Krbavske biskupije vidi Ante Glavičić, "Pregled starokršćanske i srednjovjekovne baštine Like, Podgorja i grada Senja", *Senjski zbornik* 30, (2003.): 21–80.; Zorislav Horvat, "Srednjovjekovna pavlinska arhitektura na području senjske i modruško-krbavske biskupije", *Senjski zbornik* 26 (1999.): 123–178.; Zorislav Horvat, "Srednjovjekovna sakralna arhitektura u Brinju i okolici", *Senjski zbornik* 27, (2000.): 97–143.; Milan Kruhek, *Srednjovjekovni Modruš*, (Ogulin: Ogranak Matice hrvatske, 2008.); Blaženka Ljubović, "Inventarizacija i zaštita građe iz razrušene crkve Sv. Franje u Senju i njezina buduća namjena", *Senjski zbornik* 42–43, (2016.): 341–441. Dalje, Ljubović, "Inventarizacija i zaštita građe iz razrušene crkve Sv. Franje"; Starac, Ranko, "Sakralna arhitektura srednjovjekovnog Vinodola", *Senjski zbornik* 27, (2000.): 45–95. Melita Viličić, "Arhitektonska struktura Senja u vrijeme tiskare XV/XVI. stoljeća", *Senjski zbornik* 6, (1975.): 9–14.

²⁸⁷ Tekst ploče, ispisan gotičkom minuskulom – "*Hic est sepult(us) magnific(us) d(omi)n(u)s iohan(n)es groph de f / rangepanibus segnie veglie / modrusseq(ue) comes qui obiit XX die mensis novembris ann / o domini MCCCCXXXVI/ requiescat in pace*" – preuzeto prema Horvat, "Pregled sačuvanih nadgrobnih ploča," 30–32.

²⁸⁸ Ova ploča je imala tri niza teksta. Prva dva su se nalazila nad glavama dviju prikazanih osoba, a pisana su gotičkom minuskulom na omanjem rotulu - *Obitu(us) Martini MCCCCLXIX octobris III*, odnosno *Obit(us) Barthole(me) MCCCCLXXIII marcii die XXII*. Treći tekst, smješten na sredni ploče na razmotanom većem rotulu davao kontekst ploče - *Hoc tumulo jacent ossa, Comitesque Illustres Segnae, Modrussiae, totiusque Croatiae dominarunt Martinus et Bartholomaeus, Per orbem nomina eius illustrant, Conventus Mariae fautores Seraphicique fuere*. Horvat, "Pregled sačuvanih nadgrobnih ploča," 35–38.

²⁸⁹ Tekst je također naveden u razmotanom rotulusu, a pisan je humanistikom - *HIC IACET DNS NICOLAVS DE FRANGHAPANIBVS VEGLE SEGNE MODRVSI E COMES*. Horvat, "Pregled sačuvanih nadgrobnih ploča," 42–44.

²⁹⁰ Tekst je isklesan humanistikom i u potpunosti uokviruje ploču - *HIC IACET HELISABET PETVHI CONSORS SPECTABILIS ET MAGNIFICI DNI NIKOLAI COMITIS DE FRANGEPANIBVS VEGLIE SEGNE MODRVSI E COMITIS Z (?.) ..QVE OBIIT DIE XVIII DCMBI ANO MDXIII*. Horvat, "Pregled sačuvanih nadgrobnih ploča," 44–45.

²⁹¹ Tekst je pisan kurzivnom glagoljicom – *KNEZ IV AN FRA(N)K /A/PAN ' KRČ K(I) I MO(DRUŠ)K(I) I S(ENSKI) /Č/UMZ*. Horvat, "Pregled sačuvanih nadgrobnih ploča," 33–35.; Branko Fučić, *Glagoljski natpisi*, (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1982.), 66. Dalje, Fučić, *Glagoljski natpisi*.

je vjerojatno bila radionica u kojoj je izrađena, ali iz nepoznatog razloga nikad nije dostavljena na željenu lokaciju (vjerojatno jedan od franjevačkih samostana).²⁹² Druga, ona sina Ivana VII. koji je vjerojatno umro kao dijete, se je nalazila u benediktinskoj crkvi Sv. Lucije u Jurandvoru kraj Baške na otoku Krku. No čini se kako razlog ovom odstupanju od obiteljske tradicije leži u tome što je što je franjevačka crkva na Košljunu bila pregrađivana i obnavljana u vrijeme smrti pa je pogreb obavljen silom prilika u crkvi Sv. Lucije.²⁹³ Teza Zorislava Horvata kako se je zapravo radilo o privremenom ukopu čini se vrlo realnom, poglavito uzevši u obzir i ostale argumente u njenu korist. No njeno prihvaćanje također bi pomoglo razjasniti jedinu znanu anomaliju u drugom uzorku vidljivom iz navedenih primjera – onom jezika nadgrobnih ploča. Naime upravo je ova ploča jedina koja nije pisana latinicom i latinskim jezikom, već glagoljicom i hrvatskim jezikom. Uzevši u obzir da je sama ploča “vrlo neugledna,”²⁹⁴ da joj Fučić ne zna izvorne funkcije,²⁹⁵ da je bila manjih dimenzija te debljine samo 7.5cm,²⁹⁶ te u konačnici da je na glagoljici,²⁹⁷ ideja o privremenom ukopu do završetka obnove košljunske crkve doima se sasvim prihvatljivom. Tim više što su kasnije u njoj pokopani i Ivan VII. Frankapan i njegova kći Katarina Marija.²⁹⁸ Ova kratka digresija i objašnjavanje jedine anomalije u uzorku nas vraća na izvorno pitanje – zašto Frankapani preferiraju latinski jezik kao jezik koji će bdjeti nad njihovim zemnim ostacima? Iako jasnog odgovora nema, moguće je ponuditi nekoliko argumenata u njegovu korist. Prvi je onaj praktične naravi. Dio njih se može povezati sa stranim radionicama – bilo mletačkim, bilo austrijskim, bilo ugarskim.²⁹⁹ Iako nije isključivo, čini se vjerojatnijim da su strani majstori baratali isključivo ili barem preferirali klesanje na latinici i latinskom jeziku. Naravno, postojala je i mogućnost izrade nadgrobnih ploča bez uklesavanja teksta, što je naručiteljima ostavljalo prostora da se pozabave time na mjestu ukopa,³⁰⁰ no to svakako nije bilo pravilo.³⁰¹

Drugi argument je onaj prestiža. Frankapani su bili mletački građani i članovi Velikog vijeća te magnati Ugarsko-Hrvatskog kraljevstva. Kretali su se, živjeli i djelovali u krugovima

²⁹² Isto, 32.

²⁹³ Isto, 34-35.

²⁹⁴ Horvat, “Pregled sačuvanih nadgrobnih ploča,” 34.

²⁹⁵ Fučić, *Glagoljski natpisi*, 66.

²⁹⁶ Što ukazuje na manji grob. Horvat, “Pregled sačuvanih nadgrobnih ploča,” 35.

²⁹⁷ Prema Horvatu je ovo znak privremenosti i praktičnosti. Horvat, “Pregled sačuvanih nadgrobnih ploča,” 35. Nadgrobna ploča, a s njom i natpis napravljeni su bez ikakve umjetničke ili simboličke vrijednosti, tek da se obilježi mjesto ukopa do prenošenja pokojnika ostataka do konačnog vječnog počivališta.

²⁹⁸ Isto, 35.

²⁹⁹ Isto, 53-54.

³⁰⁰ Kao u slučaju nadgrobne ploče iskopane u Modrušu koju, iako neoznačenu, Marija Šercer uspijeva poprilično jasno vezati uz lik Stjepana II. Frankapana. Marija Šercer, “Nadgrobna ploča Stjepana II. Frankapana“, *Modruški zbornik* 2, (2008.): 37–52.

³⁰¹ Kao što pokazuje već spomenuti slučaj ploče Ivana VI. Frankapana, pronađene u Mađarskoj.

znatno širim od vlastite državine. U interakciji sa sebi jednakima prilikom školovanja i boravka na budimskom dvoru, venecijanskoj laguni ili nekom od drugih europskih dvorova,³⁰² susreću se s obrascima ponašanja, razmišljanja i djelovanja koje zatim emuliraju u vlastitom okruženju. Već spomenuti primjer ovoga je patronat nad pavlinima, ili pak utjecaji vidljivi u Bernardinovoj fortifikacijskoj djelatnosti na uspostavljanju nove (i zadnje) linije obrane svojih posjeda.³⁰³ Stoga nije nemoguće kako su i u smrti željeli biti dijelom šire europske kulture kojoj su organski pripadali. Grobnice, kao i samostanske crkve u kojima su pokapani su i dalje bili javnim prostorima na kojima je korištenje latinskog jezika moglo odražavati prestiž i pripadnost eliti srednjovjekovnog društva. S druge strane, čini mi se kako su hrvatski jezik i glagoljicu znatnije koristili u osobnom i prisnijem kontekstu.

Treći argument se vraća na mjesto njihova ukopa – franjevačke crkve. Baštinici glagoljice na hrvatskim povijesnim prostorima bili su benediktinci, pavlini i franjevci trećoredci glagoljaši. Pogledamo li rasprostiranje trećoredaca od njihove pojave do u šesnaesto stoljeće,³⁰⁴ jasno je kako je kako su jedino samostani na otoku Krku – Glavotok i Porat – bili glagoljaške provenijencije unutar Frankapanske državine, a i oni relativno kratko s obzirom na gubitak otoka 1480. godine.³⁰⁵ Stoga zaključujemo kako se je većina znanih obiteljskih grobnica, a samim time i sačuvanih nadgrobnih ploča,³⁰⁶ nalazila u franjevačkim samostanima koji nisu koristili staroslavensku liturgiju niti glagoljicu već su bili striktno latinaški samostani. Stoga se i po tom pitanju grobnica obilježena hrvatskim jezikom i glagoljicom čini pomalo neprirodnom i izvan konteksta prostora u kojem je smještena.

Iako to ne možemo sa sigurnošću potvrditi, svaki od navedenih argumenata na svoj način i u svome opsegu ocrta isprepletenost različitih elemenata koji su u konačnici tvorili jezični mozaik frankapanskih nadgrobnih ploča, odnosno frankapanske pogrebne tradicije i prakse. A ona sama pak pokazuje kako interakcija i utjecaji između patrona i njihovih subjekata, odnosno u ovom slučaju Frankapana i franjevaca, nije isključivo jednosmjerni.

³⁰² Npr., Bernardin Frankapan se je školovao na habsburškom dvoru. Petar Stričić, "Bernardin Frankopan i njegovo doba. Prilog za sintezu povijesti o vrhuncu srednjovjekovnoga razvoja i početka borbe za opstanak Frankopana i hrvatskoga naroda", *Modruški zbornik* 3, (2009.): 11.; Milan Kruhek, "Bernardin Frankopan krčki, senjski i modruški knez — posljednji modruški Europejac hrvatskoga srednjovjekovlja, 1453.–1529.", *Modruški zbornik* 3, (2009.): 192.

³⁰³ Zorislav Horvat, "Fortifikacijska djelatnost Bernardina Frankopana", *Modruški zbornik* 3, (2009.): 237–286.

³⁰⁴ Hrvoje Kekez, "Prilog izradi povijesnoga atlasa samostanskoga III. reda svetoga oca Franje na hrvatskim povijesnim prostorima", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 47, (2016.): 545–556.

³⁰⁵ Grgin, *Počeci rasapa*, 143-151.

³⁰⁶ Kao što smo vidjeli, knez Ivan VII. Frankapan i njegova obitelj se pokapaju u samostanu na Košljunu koji nije pripadao trećoredcima, a njih slučaj je i dodatno kompliciran s obzirom da se zbog sukoba s Venecijom ne pokapaju pod svojim imenima. Također, neke iznimke pokapanju u franjevačkim crkvama se javljaju tijekom ranog novog vijeka. Horvat, "Pregled sačuvanih nadgrobnih ploča," 33-35, 38-39, 45-47, 51-54.

Na pitanje do koje mjere kneževski podložnici emuliraju simboliku i tradiciju pokopa svojih gospodara nije moguće dati sveobuhvatan odgovor zbog nedostatka sačuvane građe. No senjski primjer ipak može poslužiti kao indikator šireg trenda. Čini se kako mauzolej Krčkih knezova u staroj franjevačkoj crkvi nije bio u potpunosti zatvoren i za ostale članove senjske komune. Kao najvjerojatnije spolij u grobu novce crkve pronađena je nadgrobna ploča senjske patricijke Spiriuse. Prema epigrafskoj analizi teksta ploča se datira u četrnaesto stoljeće.³⁰⁷ Iako je ovo jedini sačuvani primjer u Senju, on ipak čini presedan te je moguće zamisliti kako su Krčki knezovi dopustili dijelu senjskog patricijata, vjerojatno sebi odanim i zaslužnim pojedincima ili obiteljima, pokapanje u njihovom mauzoleju kao posebni iskaz časti. Kako je tradicija pokapanja u franjevačkoj crkvi imala vrlo veliku simboliku i značaj za Senjane pokazuje njezin kontinuitet i nakon što je sagrađena nova franjevačka crkva, a Frankapani već dugo ne stoluju u Senju. Tako frankapansko mjesto zauzimaju drugi senjski odličnici – patricijat, senjski kapetani i uskočki knezovi.³⁰⁸

Nakon franjevacu pavlini predstavljaju drugi obiteljski red Krčkih knezova, kasnije Frankapana. Odnos obitelji i pavlina vrlo je dobar primjer kompleksnosti patronata. Uz neupitne duhovne pogodnosti, patronat Krčkih knezova nad pavlinima ima i duboku političku i simboličku pozadinu. Ovaj ugarski red doživljava značajan procvat dolaskom Anžuvina na vlast. Pavlini su im poslužili kao jedan od brojnih simboličkih elemenata kojima su željeli javno iskazati svoju izravnu vezu s Arpadovićima te time ojačati svoje pravo na ugarsko - hrvatsku krunu. Krčki knezovi - blisko povezani s Anžuvincima - emuliraju kraljevsku politiku te počinju i sami podupirati Pavline koji su, modernim rječnikom, bili “u modi.” Pojednostavljeno rečeno, podupirati Pavline je simboliziralo podupirati kraljevsku dinastiju.³⁰⁹ Povrh svega ovoga, Pavlini su kao inicijalno pustinjački red zahtijevali relativno skromne početne investicije. Ubrzo su se pokazali i kao vrlo vješti u iskorištavanju poklonjenih posjeda i prava pa počinju doprinositi lokalnim sredinama svojim posjedima, najviše vinogradima i mlinovima.³¹⁰ Od samog početka se iznimno dobro uklapaju u kulturni i jezični duh prostora te prihvaćaju hrvatski jezik i glagoljicu kao primarno pismo, odnosno jezik. Tako su knezovi kroz umjerene investicije u Pavline ostvarivali duhovne, političke, socijalne i ekonomske benefite.

Činjenica kako su pavlini red koji nominalno dolazi iz Ugarske dodatno potencira

³⁰⁷ † *S DNE SIPURISE UXSOR QDA DNI VERCII ET HEDUM EIUS* – preuzeto prema Zorislav Horvat, “Sačuvani nadgrobni spomenici nekih Senjana i osoba značajnih za povijest Senja - u Senju i drugdje”. *Senjski zbornik* 29, (2002.), 49-50.

³⁰⁸ Ljubović, “Inventarizacija i zaštita građe iz razrušene crkve Sv. Franje, 341.

³⁰⁹ Bertović, *Between the Cross and the Sword*, 82-83.

³¹⁰ Isto, 86-89.

pitanje posebnosti jezika, a time i porijekla redovnika. Točno vrijeme osnutka gvozdanske pavlinske vikarije³¹¹ nije poznato, kao ni porijeklo redovnika. No uzevši u obzir da od prvog poznatog izvora³¹² rabe gotovo isključivo hrvatski jezik i glagoljicu, nećemo biti daleko od istine ako pretpostavimo da se radi o domaćim ljudima. Možemo li možda u njima gledati slijednike benediktinskih glagoljaša? Unutar pavlinskog reda ovo je jedinstven slučaj. No stavimo li ovo u kontekst prostora, prihvaćanje hrvatskog jezika i glagoljice se čini sasvim prirodnim. Ne samo da su im glagoljica i hrvatski jezik bili primarnim načinom komunikacije i života, već se čini kako su se povremeno i mučili s latinskim.³¹³ Ovu specifičnost prepoznaje i papinska kurija pa ih u svojoj papinskoj buli (*bullā apostolica*) papa Julije II. (1443. – 1513.) naziva *fratres sub lingua sclava*.³¹⁴

Kao red koji je svoju tradiciju i korijene imao u pustinjaštvu³¹⁵ te koji se je odlično prilagodio lokalnim prilikama, pavlini postaju bitni Frankapanima po onoj osnovnoj svrsi svakog samostana ili crkvene institucije generalno – duhovnosti. Izvori jasno pokazuju kako tijekom više generacija i nevezano za podjele ili grane obitelji, Frankapani aktivno podupiru pavline, tražeći zauzvrat duhovne benefite, najčešće molitve za zdravlje te za spas vlastitih duša, duša najbližih članova obitelji i predaka, molitve u čast svecima te otpuštenje grijeha.³¹⁶ Ovakvi zahtjevi su varirali od relativno jednostavnih želja za molitvom, kao u prikazanom slučaju Nikole IV., pa do kompleksnijih i znatno jasnije artikuliranih zahtjeva, poput onog kneza Martina IV. iz 1460. godine.³¹⁷ Moguće je kako prednost pavlina nad ostalim redovima

³¹¹ U gvozdansku, odnosno hrvatsku ili vinodolsko-istarsku vikariju, kako se još nazivala, ulaze svi pavlinski samostani južno od Petrove gore, uključujući Istru. Iako joj, kako reko, vrijeme osnutka nije poznato, moguće ju je vezati uz osnutak i postojanje samostana Sv. Nikole na Gvozdu, koji je ujedno bio i glavnim samostanom vikarije, a osnovan je oko sredine četrnaestog stoljeća. Petar Runje, *Tragom stare ličke povijesti*, (Ogulin: Ogranak Matice hrvatske, 2001), 74.; Bertović, *Between the Cross and the Sword*, 19.

³¹² Ipak, valja imati na umu kako je dobar dio tih isprava došao do nas u kasnijim, najčešće latinskim prijepisima. Za popis znanih isprava samostana Sv. Nikole, kao i nekolicine ostalih pavlinskih samostana unutar države Krčkih knezova vidi Bertović, *Between the Cross and the Sword*, 90-101.

³¹³ Marinko Ivanković, "Pavlini u Krbavskoj biskupiji", u *Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, ur. Mile Bogović, 95-102. (Rijeka – Zagreb: Visoka bogoslovna škola u Rijeci i Kršćanska sadašnjost, 1988), 101.

³¹⁴ Maniolo Sladović, *Povjesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, (Trieste: Tiskom Austrijskoga Lloydja, 1856), 217.

³¹⁵ S vremenom se pavlini udaljavaju od ovog načela te postaju redom kojem samostan nije njihov svijet već postaju aktivnim članovima lokalnih zajednica. Ova se transformacija događa i unutar frankapanske države, a vjerojatno je dijelom i bila potaknuta obilatim donacijama Frankapna. Ipak, prvotni aspekt pustinjaštva se održava u lokacijama i prostornom kontekstu samih samostana. Za detalje vidi Bertović, "The Pauline Pattern of Monastery Site Selection"; Bertović, "Economic Development and Transformation of the Pauline Monasteries."

³¹⁶ Npr. knez Nikola IV. Frankapan daje dopuštenje crkveničkim pavlinima da pokraj svojih mlinova sagrade i pilanu, a zauzvrat očekuje da se za njegovo zdravlje i spasenje njegove duše mole Bogorodici djevic Mariji - "...kako da mi na čast svetoj Bogorodici Devi Marie za zdrave našega tela i za spasen' e naše duše učinismo milost fratrom crkveničkim u Vinodoli, da oni mozite učiniti jednu pilju u crkveničkoj Drazi, ondi kdi su nih malini..." AC, XXVII, 54-55.

³¹⁷ "...kako mi daruemo crekve svete Marie v Crikvenici edan' vinograd', ki e n Sel' cih'...I ošte jim' daruemo drugi vinograd', ki e v Jesenovi...da imaju služiti za naše grih' i ednu misu vsaku sobotu od' nina naprid' vikuvičnim' zakono'm na čast blaženoj Divi Marii misu svete Mariem prikladajuć' drugu ograciju svetago Križa, a tretu

leži upravo u poznavanju hrvatskog jezika. Kako su latinsku duhovnost imali “pokrivenu” franjevcima, ne bi bilo čudno da su htjeli red koji im može pružiti isto na njihovom materinjem, hrvatskom jeziku te ujedno nastaviti tradiciju glagoljske pismenosti.

Da je glagoljica imala posebno mjesto među Frankapanima svjedoči i štovanje Kločevog glagoljaša (*Glagolita Clozianus*). Ovaj najstariji glagoljski rukopis pisan oblom glagoljicom³¹⁸ je tijekom petnaestog stoljeća u vlasništvu obitelji kao relikvija te ga se štuje kao autograf Sv. Jeronima. O njegovoj vrijednosti svjedoči i podatak da ga Ivan VII., prisiljen napustiti Krk, nosi sa sobom u Mletke.³¹⁹ Vjerovanje u Jeronimovo slavensko podrijetlo, kao i autorstvo nad glagoljicom bilo je prihvaćeno i relativno rašireno tadašnjom Europom.³²⁰ Tijekom četrnaestog i posebice petnaestog stoljeća “...glagoljaštvo, s takvom osebujnom književnojezičnom koncepcijom, sa svojim bogatim liturgijskim knjiškim korpusom te sa svojom jednostavnom neliturgijskom pučkom književnošću, tiskom i likovnim stvaralaštvom, dostiže punu zrelost i vrhunac svoga razvoja.”³²¹ U ovakvom ambijentu dolazi do jednog susreta koji će glagoljici i glagoljašima otvoriti nova vrata. 1337., putujući kroz Dalmaciju i srednjovjekovnu Hrvatsku, budući car Svetog Rimskog Carstva Karlo IV., tada markgorf Moravske zastaje u Senju gdje se, posredstvom Krčkih knezova, upoznaje s glagoljicom.³²² Iskustvo ovog susreta je postalo idejom, a ideja stvarnošću osnutkom samostana Sv. Jeronima u Pragu (poznatiji i kao samostan Emmaus), sredinom četrnaestog stoljeća. Nakon papinskog odobrenja, prvi hrvatski glagoljaši stižu u samostan 1348. godine.³²³ Do sada nije ustanovljeno odakle točno dolaze redovnici, ali se je baratalo pretpostavkom kako se radi o benediktincima.³²⁴ Ipak, iz fragmentarno sačuvane korespondencije s papinskom kurijom u

ograciju za naše grihe. I tu misu i s timi ogracijami da imite služiti, dok' im' smo mi živi, a konac' naših' dni' da imite služiti misu za mrtvih' za našu dušu sa ogracijami onimi, ke pristoe.” AC, LXVIII, 88-89.

³¹⁸ Prepisan je prema starijem makedonskom predlošku, a zamjena nekih staroslavenskih samoglasnika hrvatskim upućuje kako je prepisan na hrvatskom tlu. Anica Nazor, *Knjiga o hrvatskoj glagoljici: “Ja slovo znajući govorim...”*, (Zagreb: Erasmus, 2008.), 22. Dalje, Nazor “*Ja slovo znajući govorim...”*“.

³¹⁹ Dio ovoga je svakako u duhovnoj vrijednosti relikvije, ali dio je zasigurno i kao materijalno jamstvo – ne samo da se je radilo o, po tadašnjem vjerovanju, Jeronimovoj autografu, već je i sam kodeks bio uvezen u skupocjene korice od srebra i zlata. Nazor “*Ja slovo znajući govorim...”*“, 22.

³²⁰ Za pozadinu ovog vjerovanja, utjecaj koji je ona imala na razvoj glagoljaštva i odjeke u Europi vidi Julia Verkholtantsev, *The Slavic Letters of St. Jerome: The History of the Legend and Its Legacy, Or, How the Translator of the Vulgate Became an Apostle of the Slavs*, (DeKalb: Northern Illinois University Press, 2014.). Dalje Verkholtantsev, *The Slavic Letters of St. Jerome*; Julia Verkholtantsev, “Croatian Monasticism and Glagolitic Tradition: Glagolitic Letters at Home and Abroad“, u *Monasticism in Eastern Europe and the Former Soviet Republics*, Ines Angeli Murzaku ur., 42–61., (London & New York: Routledge, 2016.). Dalje, Verkholtantsev, “Croatian Monasticism and Glagolitic Tradition.“ Za hrvatsku književnu tradiciju vidi Vesna Badurina Stipčević, “Legenda o Jeronimu u starijoj hrvatskoj književnoj tradiciji“, u *Hagiographia Slavica. Wiener slawistischer Almanach, sonderband 82.*, ur. Johannes Reinhart, 17–26., (München: Kubon&Sagner, 2013.).

³²¹ Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura*, 188.

³²² Verkholtantsev, *The Slavic Letters of St. Jerome*, 63.

³²³ Isto, 63-69.

³²⁴ Isto, 69.

Avignonu, nazire kako se ne mora raditi nužno ili isključivo samo o benediktincima, već da i drugi glagoljaši dolaze u obzir.³²⁵ Nedugo zatim samostan Sv. Jeronima stvara i dva sestrinska samostana – *Corpus Christi* u Olešnici (Donja Šleska) 1380. i samostan Svetog Križa u Kleparzu, predgrađu Krakova 1390.³²⁶

Hrvatski redovnici ne dolaze u Prag, a zatim i u ostale samostane praznih ruku – sa sobom nose brevijare, misale i ostale liturgijske knjige potrebne u obavljanju svakodnevnih dužnosti. Iako samostanska knjižnica praškog samostana nije sačuvana, preživjeli fragmenti svjedoče dovoljno o njenom bogatstvu. Jedan od njenih najpoznatijih primjera je Reimsko evanđelje čiji je glagoljski dio transkribiran u praškom samostanu prema jednom od hrvatskim misala, uz manje češke promjene.³²⁷ Nesumnjivo je kako su hrvatski redovnici značajno utjecali na jezični i duhovni razvoj Praga. No utjecaji, ideje i tekstovi su išli i u drugom smjeru. Nakon što se u konačnici glagoljaška ideja Karla IV. ugasila, glagoljaši su se vratili natrag. Sa sobom donose niz čeških tekstova, većinom hagiografske i filozofske naravi, uključujući tekstove poput *Lucidara*, *Speculuma*, *Pasionala* ili *Raja duše*.³²⁸ Fragmente ove fascinantne intelektualne razmjene je moguće pronaći i u različitim kodeksima, poput *Čtenie svetago Eronima Hrvatina* u Petrisovom zborniku.³²⁹ Odjeke ovoga pronalazimo i u kasnijoj produkciji pavlinskog skriptorija u Novome. U njemu nastaje *Blagdanar*, hrvatski prijevod *Sermones de tempore et de sanctis*, djelo šleskog dominikanca Peregrinus od Opole.³³⁰ Isti skriptorij je zaslužan i za slavni II. novljanski brevijar, poznat po opisu krbavske bitke koji piše njen suvremenik, pop Martinac.³³¹ Promjene i utjecaje zamjećujemo i u kalendaru svetaca s uvođenjem blagdana i štovanja Sv. Florijana i Sv. Stanislava.³³² No u domišljanju o intelektualnim, idejnim i tekstualnim razmjenama ne smijemo smetnuti s uma kako iza njih stoje ljudi. Jedan od njih je bio i brat Stanislav iz Poljske (Stanislaus Polonus, Stanislav z Lenije),³³³ vikar pavlinskog samostana Sv. Nikole i gvozdanske vikarije. U više od trideset godina na čelu vikarije (1440-

³²⁵ "...eisdem monachis seu fratribus dicti sancti Benedicti uel alterius ordinis per sedem eandem approbati..." . Verkholtantsev, *The Slavic Letters of St. Jerome*, 192.

³²⁶ Isto, 117, 124.

³²⁷ Za njega je također vezana i legenda kako su francuski kraljevi na tom kodeksu polagali prisegu. Čini se ipak kako za to nema potvrde u izvorima. Nazor "Ja slovo znajući govorim..." , 52-53.

³²⁸ Stjepan Ivšić, "Dosad nepoznati hrvatski glagoljski prijevodi iz staročeškoga jezika", *Slavia*, 1922-1923., 38-56, 285-301.

³²⁹ Katičić, *Litterarum Studia*, 102-103.

³³⁰ Verkholtantsev, "Croatian Monasticism and Glagolitic Tradition," 53.

³³¹ Nazor "Ja slovo znajući govorim..." , 46-47.

³³² Verkholtantsev, "Croatian Monasticism and Glagolitic Tradition," 53.; Verkholtantsev, *The Slavic Letters of St. Jerome*, 164.

³³³ Vjekoslav Štefanić, "Dvije frankopanske glagoljske darovnice Pavlinima", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 1 (1954.): 143-146. Dalje, Štefanić, "Dvije frankopanske glagoljske darovnice Pavlinima."

te – 1470-te), on je bio jedan od nositelja spomenute transformacije pavlinskih samostana, a posebice samostana Sv. Nikole.³³⁴ Također, sedamnaestostoljetni pavlinski redovnici i povjesničari Andrija Eggerer³³⁵ i Nikola Benger³³⁶ navode kako je upravo Stanislav preveo pravilo, konstitucije i diskusije Sv. Augustina na hrvatski i glagoljicu.³³⁷ Iako je glagoljski izlet u Prag i sestrinske samostane bio samo kratka epizoda u povijesti češkog i poljskog duhovnog života, njezini ishodi su bili trajni, poglavito kada su u pitanju utjecaji na hrvatsku pismenost i duhovnost. Izvori šute o tome jesu li Krčki knezovi bili na ikoji način direktno uključeni u ovaj proces. No njihov patronat nad glagoljicom i glagoljašima i uzlet koji hrvatski jezik i glagoljica doživljavaju tijekom četrnaestog i petnaestog stoljeća stvaraju pogodno tlo za nicanje ovakvih kulturnih mostova koji su u kratkom vremenu značajno utjecali na kulturnu i duhovnu klimu dotičnih regija i redova.

3. Zaključak

Upotrijebimo li analogiju arheološke sonde, cilj ovog rada je bio “zabosti lopatu“ u različite aspekte jezične svakodnevnice – one političke, administrativno-pravne i duhovne – kako bismo povezivanjem fragmenata jezične uporabe stvorili širu sliku jezičnog podneblja državine Krčkih knezova. Zbog tehničkih imitacija diplomskog rada, umjesto pokušaja stvaranja sveobuhvatnog pregleda pismenosti, odlučio sam se fokusirati na pojedinačne primjere iz svake od navedenih kategorija. Sami za sebe, oni predstavljaju nezavisne komadiće posebnosti, uzoraka i lokalnih tradicija. No stavljeni jedini pokraj drugih, oni omogućavaju uočavanje osnovnih korelacija i obrazaca razvoja, uporabe i uloge pismenosti unutar kneževske državine.

Jedan od tih elemenata je svakako svakodnevni jezični pluralitet Krčkih knezova. On je posljedica ispreplitanja zadatosti prostora kao graničnog područja koje tijekom dobrog dijela povijesti predstavlja mjesto susreta, interakcije i sukoba širih europskih, mediteranskih i

³³⁴ Bertović, *Between the Cross and the Sword*, 32.

³³⁵ Andrija Eggerer (oko 1600-1672), pavlinski redovnik i povjesničar reda. Živio je i djelovao u samostanima u Remetama i Lepoglavi kao profesor filozofije. Autor je nekoliko djela, među ostalim *Pharmacopaea coelestis seu Maria Remetensis* (1672), *Anathema Marianum* (1673) i *Fragmen panis corvi protoeremitici seu reliquiae annalium eremi-coenobiticorum* (1663) – Anali pavlinskog reda od njihovih početaka pa do 1663. godine. *Hrvatska enciklopedija* 3, s.v. “Eggerer, Andrija” (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2001.), 357.

³³⁶ Nikola Benger (1695-1766), pavlinski redovnik i profesor filozofije i teologije u Lepoglavi. Nastavio je gdje je Eggerer stao pa piše anale pavlinskog reda od 1663. do 1739. (*Annalium eremi-coenobiticorum ordinis Fratrum eremitarum s. Pauli Primi eremitae*), većinom objavljene u Bartislavi 1727. Također je radio i na povijest pavlinskih samostana u provinciji Istra-Hrvatska (*Chronotaxis monasterium ordinis fratrum eremitarum s. Pauli primi eremitaie in provinciis Istriae et Croatiae*). *Hrvatska enciklopedija* 2, s.v. “Benger, Nikola” (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2000.), 50.

³³⁷ Štefanić, “Dvije frankopanske glagoljske darovnice Pavlinima,” 145-146.

orijentalnih kultura, politika, ideologija, religija i jezika. No njihova pismenost kao produkt podneblja u kojem su nastali je nadograđena onime što su Frankapani postali – mletačkim patricijima, ugarskim magnatima te europskim građanima i elitom. Stoga karakteristike njihove pismenosti prije svega odražavaju sposobnost prilagodbe lokalnim uvjetima i trenucima u kojima se nalaze te pragmatičnost pristupa. Ova pragmatičnost se vrlo dobro odražava u njihovom odnosu spram svojih seniora. Svjesni su udaljenosti od mletačkog dužda te činjenice kako svaki dogovor na papiru vrijedni točno onoliko koliko ga Venecija može sprovesti u djelo na terenu. Tako u situacijama nepovoljnim po njih Krčki knezovi generalno preferiraju posredničku i pismenu komunikaciju, osiguravajući si pri tome potreban manevarski prostor. No kada su u pitanju bili njihovi vlastiti politički ili ekonomski dobici, nisu se libili opetovano putovati u Veneciju te tamo provoditi i duže vremenske periode. Ova trajna veza s gradom u laguni preslikala se je i na njihov odnos sa svojim podložnicima, napose gradom Krkom. Također, ona se očituje i činjenicom da Krčki knezovi na povijesnu scenu stupaju kroz latinitet. Odnosi s drugim seniorom – ugarsko-hrvatskim kraljem – pokazuju puno shvaćanje naravi pisane riječi svoga vremena te njezinih prednosti i nedostataka. Stvaranjem brojnih falsifikata vezanih uz njihove ključne posjede na hrvatskom tlu, oni popunjavaju praznine u svojim arhivima u nastajanju te koriste moć pisane riječi kao sredstvo legalizacije posjedovanja ili kao sredstvo pritiska i iskazivanja pretenzija. Ovakvo beskrupulozno korištenje krivotvorina moguće je uočiti i kod nekih od njihovih subjekata, kao što je prikazano u slučaju crkveničkih pavlina i njihovih sukoba s Bribircima.

Krčki su knezovi imali znatnu ulogu u kodifikaciji običajnih prava i stvaranju općinskih statuta svojih podložnika. Iako se svaki od tri navedena primjera – Vindodolski zakon, Senjski statut i Krčki (Vrbanski) statut – zasniva na vlastitim pravnim i jezičnim posebnostima, osnovne sličnosti u razlozima, načinu i procesu njihova stvaranja su jasno vidljive. Proces njihove kodifikacije i zapisivanja odražava postepenu transformaciju općinskih i komunalnih društava u kojima dotadašnji ne-pismeni oblici čuvanja, korištenja i prenošenja administrativno-pravne tradicije više ne zadovoljavaju svakodnevne potrebe stanovništva. U isto vrijeme, želja Krčkih knezova za što što jasnijim načinom upravljanja nad svojim podložnicima, kao i za ograničavanjem njihove autonomije, služi kao dodatni katalizator te transformacije. Tako su knezovi vrlo aktivno uključeni u proces njihove kodifikacije i donošenja te imaju velik utjecaj na njihov završni izgled. Također, sva tri primjera ocrtavaju višejezični profil svojih sredina, kao i svakodnevnu praktičnu potrebu za višejezičnim administrativnim i pravnim rješenjima.

U konačnici, pokazano je kako su odnosi između Frankapana i katoličke crkve kompleksni, dugotrajni i znatno širi od samo duhovne razine. Ova kompleksnost je najbolje

prikazana kroz prizmu patronata. Analiza određenih elemenata patronata nad franjevcima i pavlinima pokazuje kako utjecaji između njih nisu uvijek bili jednostrani niti isključivo vezani za frankapansko utjecanje na svoje subjekte. Usporedba patronata između franjevac i pavlina također pokazuje kako postoji razlika u pristupu i potrebama kad je u pitanju jezik duhovnosti. Tako latinski jezik dominira javnom sferom i socijalnom prezentacijom, a hrvatski jezik i glagoljica ostaju više u sferi osobnog štovanja i duhovnosti te osobne uporabe. Konačno, primjer glagoljaškog izleta u Češku i Poljsku ocrta kontekst političkog, ekonomskog, duhovnog i jezičnog okvira državine Frankapana, unutar kojeg svoj prostor za rast i razvoj pronalaze i latinisti i glagoljaši, i redovnici i trgovci, i domaći i stranci.

4. Sažetak

Pismenost u okrilju velikaškog roda: primjer Frankapana u srednjem vijeku

Cilj ovog rada je sagledati različite aspekte pismenosti - političke, administrativno-pravne i crkvene pod okriljem Krčkim knezova, kasnije Frankapana. Nakon uvodnih razmatranja o naravi i razvitku pismenosti u srednjem vijeku te pregled povijesti obitelji, prelazi se na analizu navedenih kategorija pismenosti kroz prizmu reprezentativnih primjera unutar svakog od aspekata. Tako jezik politike obuhvaća analizu njihovog odnosa sa seniorima – Mletačkom republikom kroz primjer korištenja pisane riječi i posredništva kao načina izbjegavanja direktne konfrontacije, odnosno s ugarsko – hrvatskim kraljevima kroz prizmu brojnih krivotvorina vezanih uz ranu povijest obitelji. U fokusu administrativnog i pravnog jezika je analiza uzroka, nastanka, proces stvaranja i uloge Krčkih knezova u kodifikaciji i stvaranju Vinodolskog zakona, Senjskog statuta i Krčkog (Vrbanskog) statuta. Također se daje osvrt i na potrebu za višejezičnošću u sva tri slučaja. Odnos jezika i Crkve se promatra kroz patronat. Na primjerima franjevac i pavlina se pokazuje kako postoji razlika u pristupu i potrebama kad je u pitanju jezik duhovnosti. Tako latinski jezik dominira javnom sferom i socijalnom prezentacijom, a hrvatski jezik i glagoljica ostaju više u sferi osobnog štovanja i duhovnosti te osobne uporabe. Konačno, primjer glagoljaškog izleta u Češku i Poljsku ocrta kontekst političkog, ekonomskog, duhovnog i jezičnog okvira državine Frankapana.

Ključne riječi: Krčki knezovi, Frankapani, patronat, Venecija, Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo, franjevci, pavlini, Vinodolski zakon, Senjski statut, Krčki (Vrbanski) statut

5. Summary

Medieval Literacy in the Aristocratic Context - A Case Study of the Frankapan Family

The main goal of this paper is to highlight various aspect – political, administrative, legal, and religious - of the aristocratic literacy of the Counts of Krk/Frankapan family. The paper opens with a theoretical overview of the meaning and development of literacy through the Middle Ages, followed by the political history of the family.

All three mentioned aspects are looked upon through a set of semi-independent case studies. The political literacy is focused on the analysis of the communication and forgeries between the Counts of Krk and their seniors – Doges of Venice and Hungarian kings. Administrative and legal aspect has been built around three legal monuments, created by or in the presence of the family for the communes under their rule. It searches for the common patterns behind them and looks deeper into the issue of multilingualism. Religious aspects of the Frankapan literacy have been displayed through the notion of religious patronage. By comparing the Franciscans and the Paulines under the family patronage, one can notice the difference in the usage of language regarding the public/private space. It seems that the Latin has a dominant role in the public spaces and could be connected to the prestige representation, while the Glagolitic script and Croatian language had more personal and private use. Finally, connections between the Croatian and Czech and Polish Glagolites are used to highlight the overall political, economic, religious, and linguistic framework in which both Latin and Croatian literacy could thrive.

Keywords: Counts of Krk, Frankapan family, patronage, Fransiscans, Paulines, Venice, Kingdom of Hungary-Croatia, Law Codex of Vinodol, Senj Statute, Krk (Vrbnik) Statute

6. Bibliografija

Izvori

Dočkal, Kamilo. Građa za povijest pavlinskih samostana u Hrvatskoj. Neobjavljeni manuskript u arhivu Hrvatska akademije znanosti i umjetnosti, pod signaturom Dočkal XVI 29.

Fučić, Branko. *Glagoljski natpisi*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1982.

- Kukuljević Sakcinski, Ivan, ur. *Acta Croatica. Listine Hrvatske*. Zagreb: Brzotiskom Narodne tiskarnice dra. Ljudevita Gaja, 1863.
- Jurković, Ivan i Violeta Moretti, ur. *Bernardin Frankapan, Oratio pro Croatia - Govor za Hrvatsku (1522.)*. Modruš: Katedra čakavskog sabora Modruše, 2010.
- Lopašić, Radoslav. ur. *Urbar modruški od godine 1486*. Ogulin: Ogranak Matice hrvatske Ogulin, 1997.
- Ljubić, Sime, ur. *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike: Od godine 1336. do 1347*. Sv. II. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1870.
- Margetić, Lujo. *Vinodolski zakon*. 2. izdanje. Zagreb: Adamić - Nakladni zavod Globus, 2008.
- Margetić, Lujo i Milan Moguš, ed. *Zakon trsatski*. Rijeka: Trgovački centar Rijeka, 1991.
- Matijević-Sokol, Mirjana, Tomislav Galović, i Ivan Botica. *Privilegia foundationis monasterii sanctae Mariae Czriqueniczae*. Crikvenica: Grad Crikvenica, 2008.
- Mažuranić, Ivan. "Statut grada Senja." Uredio Ivan Kukuljević Sakcinski. *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku Knjiga III. (1854.)*: 141–70.
- Smičiklas Tadija, ur. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. sv. II. (listine XII. vijeka, 1101. – 1200.). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1904.
- _____, ur. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. sv. III. (listine godina 1201. – 1235.). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1905.
- _____, ur. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. sv. IV. (listine godina 1236. – 1255.). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1906.
- _____, ur. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. sv. V. (listine godina 1256. – 1272.). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1907.
- _____, ur. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. sv. VI. (listine godina 1272. – 1290.). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1908.
- _____, ur. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. sv. IX. (listine godina 1321. – 1331.). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1911.
- Zjačić, Mirko. "Statut grada Senja iz 1388. godine." *Rad JAZU* 369 (1975.): 39–115.

Sekundarna literatura

- Adamska, Anna. "From Memory to Written Record" in the Periphery of Medieval Latinitas: The Case of Poland in the Eleventh and Twelfth Centuries", 95-96, u: Karl Heidecker, ur. *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society – Utrecht Studies in Medieval Literacy* 5, Turnhout: Brepols, 2000.
- Ančić, Mladen. "Splitski i zadarski kaptol kao 'vjerodostojna mjesta'". *Fontes: Izvori za hrvatsku povijest* No. 11 (2005.), 11-77.

- Aurell, Martin. "The Western Nobility in the Late Middle Ages: A Survey of the Historiography and Some Prospects for New Research." U *Nobles and Nobility in Medieval Europe: Concepts, Origins, Transformations*, ur. Anne Duggan, 263–73. Woodbridge: The Boydell Press, 2000.
- Badurina Stipčević, Vesna. "Legenda o Jeronimu u starijoj hrvatskoj književnoj tradiciji". U *Hagiographia Slavica. Wiener slawistischer Almanach, sonderband 82.*, ur. Johannes Reinhart, 17–26. München: Kubon&Sagner, 2013.
- Bäuml, Franz H. "Varieties and Consequences of Medieval Literacy and Illiteracy". *Speculum* 55, 2 (1980.): 237–65.
- Bekavac-Lokmer, Fila, i Juraj Lokmer. "Tri inkunabule iz Senja u knjižnici franjevačkog samostana Trsat (prilog povijesti franjevaca u Senju)". *Senjski zbornik* 40, (2013.): 363–96.
- Bertović, Kristian. *Between the Cross and the Sword: Frankapan Patronage over the Order of St. Paul the First Hermit*. MA, Central European University, 2014.
- _____. "The Pauline Pattern of Monastery Site Selection in Medieval Croatia under Frankapan Patronage". *Annual of Medieval Studies at CEU* 21 (2015.): 265–275.
- _____. "Economic Development and Transformation of the Pauline Monasteries near Senj under the Frankapan Patronage." U *Secular Power and Sacral Authority in Medieval East-Central Europe*, ur. Suzana Miljan i Jovana Kosanović, 85-95. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018.
- _____. "Krčki knezovi – pojava, uspon i stvaranje državine." U *Putevima Frankopana* – u tisku.
- Bogović, Mile. "Pomicanje sjedišta Krbavske biskupije od Mateja Marute do Šimuna Kožičića Benje". U *Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, uredio Mile Bogović, 41–82. Rijeka - Zagreb: Visoka bogoslovna škola u Rijeci, Kršćanska sadašnjost, 1988.
- _____. "Crkvene prilike u Senju u 14. stoljeću i statut senjskog kaptola". *Senjski zbornik* 15, (1988.): 15–27.
- _____. "Crkvene prilike u vrijeme Bernardina Frankopana (1453.–1529.)". *Modruški zbornik* 3, (2009.): 29–40.
- _____. *Modruška ili Krbavska biskupija*. Gospić: Gospićko-senjska biskupija, 2010.
- _____. "Crkveni patronat na području senjsko-modruške biskupije". *Senjski zbornik* 5 (1973.): 219–318.
- Botica, Ivan, i Ružica Brčić. "Hrvatskoćirilčni zapisi s poljičkoga i omiškoga prostora (iz fundusa Zbirke isprava i rukopisa pisanih bosančicom)". *Fontes: izvori za hrvatsku povijest* 23, (2017.): 29–161.
- Bratulić, Josip. "Hrvatska ćirilica kao poslovno pismo". *Filologija*, 63 (2015.): 17–32.
- Brković, Milko. "Odnosi između krčkih knezova Frankopana i franjevaca na otoku Krku u 14. i 15. stoljeću". *Croatia Christiana Periodica* 6, izd. 10 (1982.): 27–36.
- Budak, Neven i Tomislav Raukar. *Hrvatska Povijest Srednjeg Vijeka*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Clanchy, M. T. *From Memory to Written Record: England 1066 - 1307*. Oxford; Cambridge: Blackwell, 1993.
- Čoralić, Lovorka. *Put, putnici, putovanja: ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*. Zagreb: AGM, 1997.
- Črnčić, Ivan. *Najstarija poviest Krčkoj, Osorskoj, Rabskoj, Senjskoj, i Krbavskoj biskupiji*. Rim: A slova vjeroplođničina u ruku viteza Petra Marietta, 1867.

- Čulinović, Ferdo. *Statut grada Senja*. Beograd: Štamparija „Globus“, 1934.
- Damjanović, Stjepan. “Hrvatska ćirilčna baština u povijesti hrvatske kulture i njezino mjesto u hrvatskoj filologiji“. *Filologija*, 62 (2015.): 1–16.
- Fügedi, Erik “Verba volant: Oral culture and literacy among the medieval Hungarian nobility“, Preveo na eng. János Bak. U: János Bak, ur, *Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary*. London: Variorum Reprints, 1986.
- Galović, Tomislav. “Vinodolski zakon - 725 godina poslije“. U *725 godina Vinodolskog zakonika - 725 godina suzbijanja korupcije u Hrvatskoj*, uredio Zorislav Antun Petrović, 7–19. Zagreb: udruga Kultura i etika, 2013.
- _____. “Hrvatskoglagoljski Krčki ili Vrbanski/Vrbnički statut.“ U *Suzbijanje korupcije u Hrvatskoj u srednjem vijeku II*. Zagreb: Institut za kulturu i etiku - Fakultet političkih znanosti, 2016.
- _____. “Srednjovjekovna pisana baština državine Frankapana (s posebnim obzirom na prostor Krčkih i Vinodolskih knezova).“ U *Putevima Frankopana* – u tisku.
- _____. “Pregled starokršćanske i srednjovjekovne baštine Like, Podgorja i grada Senja“. *Senjski zbornik* 30, (2003.): 21–80.
- Graff, Harvey J. *The Legacies of Literacy: Continuities and Contradictions in Western Culture and Society*. Bloomington: Indiana University Press, 1987.
- Grgin, Borislav. “Senj i Vinodol između kralja Matijaša Korvina, Frankapana i Venecije (1465-1471)“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 28, (1996.): 61–70.
- _____. “Hrvatski velikaši u desetljećima pred krbavsku bitku.“ U *Krbavska bitka i njezine posljedice*, ur. Dragutin Pavličević, 36-47, Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 1997.
- _____. *Počeci rasapa - Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*. Zagreb: Ibis, 2002.
- _____. “The Croatian Nobility and King Matthias Corvinus - Between Cooperation and Confrontation.“ *Transylvanian Review*, Vol. XVIII, No. 3 (2009), 52-61.
- _____. “Modruš između kneževa Frankapana, Osmanlija i kraljevskih vlasti, 1458–1526.“ *Modruški zbornik* 3, (2009.): 41–51
- Hansson, Martin. “The Medieval Aristocracy and the Social Use of Space“. U *Reflections: 50 years of Medieval Archaeology*. Oxford: Society for Medieval Archaeology, 2009.
- Hercigonja, Eduard. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska, 1994.
- Heidecker, Karl. “Introduction“. U *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society – Utrecht Studies in Medieval Literacy* 5, Karl Heidecker, ed. Turnhout: Brepols, 2000.
- Horvat, Zorislav. “Srednjovjekovna pavlinska arhitektura na području senjske i modruško-krbavske biskupije“. *Senjski zbornik* 26 (1999.): 123–178.
- _____. “Srednjovjekovna sakralna arhitektura u Brinju i okolici“. *Senjski zbornik* 27, (2000.): 97–143.
- _____. “Sačuvani nadgrobnici nekih Senjana i osoba značajnih za povijest Senja - u Senju i drugdje“. *Senjski zbornik* 29, (2002.): 47–86.
- _____. “Pregled sačuvanih nadgrobnih ploča krčkih knezova Frankopana“. *Senjski zbornik* 32, (2005.): 25–56.
- _____. “Fortifikacijska djelatnost Bernardina Frankopana“. *Modruški zbornik* 3, (2009.): 237–286.

- Hrvatski bibliografski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1998.
- Hrvatska enciklopedija* 2. s.v. "Benger, Nikola." Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2000., 50.
- Hrvatska enciklopedija* 3. s.v. "Eggerer, Andrija." Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2001., 357
- Ibler, Mladen. *Ivan VI. Anž Frankopan u službi nordijskoga kralja: prilozi za životopis*. Samobor: Meridijani, 2014.
- Ibler, Mladen, i Petar Strčić. "Danski, norveški i švedski kralj Erik VII. Pomeranski u Hrvatskoj i hrvatski potkralj (ban) Ivan VI. (Anž) Frankopan u Švedskoj". U *Međunarodni simpozij Diplomacija Dubrovačke Republike*, uredio Svjetlan Berković, 303–316. Zagreb: Ministarstvo vanjskih poslova Republike Hrvatske, Diplomatska akademija, 1998.
- _____. "Hrvatsko-skandinavske veze u prvoj polovici XV. stoljeća (Ivan VI. Frankopan i Erik VII. Pomeranski)". *Starine* 61 (2000.): 123–145.
- Isailović, Neven. "Две ћирилске исправе Ивана VI (Анжа) Франкопана Омишанима". *Мешовита зпађа – Miscellanea* 23 (2011.): 101–124.
- Ivanković, Marinko. "Pavlini u Krbavskoj biskupiji." U *Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, ur. Mile Bogović, 95-102. Rijeka – Zagreb: Visoka bogoslovna škola u Rijeci i Kršćanska sadašnjost, 1988.
- Ivšić, Stjepan. "Dosad nepoznati hrvatski glagolski prijevodi iz staročeškoga jezika". *Slavia*, 1922-1923., 38-56, 285-301.
- Jekely, Zsombor. "Painted Chancels in Parish Churches – Aristocratic Patronage in Hungary during the Reign of King Sigismund (1387–1437)". U *Hungary in Context. Studies on Art and Architecture*, 41–58. Budapest: CentrArt, 2013.
- Jurković, Ivan. "Turska opasnost i hrvatski velikaši - knez Bernardin Frankopan i njegovo doba". *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 17 (2000.): 61–83.
- _____. "Originalni primjerci i kritička izdanja Govora za Hrvatsku kneza Bernardina Frankopana". *Modruški zbornik* 3 (2009.): 143–163.
- Katičić, Radoslav. *Litterarum studia: Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*. Matica hrvatska, 1998.
- Kekez, Hrvoje. "Bernardin Frankopan i Krbavska bitka: je li spasio sebe i malobrojne ili je pobjegao iz boja?". *Modruški zbornik* 3, (2009.): 65–10.1
- _____. "The Travels of John Babonić: The Mobility of Slavonian Noblemen in the Fourteenth Century". U *Travels and Mobilities in the Middle Ages: From the Atlantic to the Black Sea*, uredili Marianne O'Doherty i Felicitas Schmieder, 143–62. Turnhout: Brepols, 2015.
- _____. "Prilog izradi povijesnoga atlasa samostanskoga III. reda svetoga oca Franje na hrvatskim povijesnim prostorima". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 47, (2016.): 545–556.
- Klaić, Vjekoslav. "Darovnica kralja Bele III. (IV.) krčkim knezovima za Senj jest patvorina". *Vjestnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 1 (1899.): 262–274.
- _____. *Krčki Knezovi Frankapani*. Zagreb: Izdanje Matice hrvatske, 1901.
- Klaić, Nada. "Rapski falsifikati". U *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, uredio Duje Rendić-Miočević, 37–57. Zadar: Institut za historijske nauke, 1955.

- _____. "Historijska podloga hrvatskoga glagoljaštva u 10. i 11. stoljeću." *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, 15–16 (1965.): 225–281.
- _____. "Knezovi Frankapani kao krčka vlastela". *Krčki zbornik* 1 (1970.): 125–180.
- _____. "Društvena struktura kvarnerske općine u razvijenom srednjem vijeku." *Krčki zbornik* 2 (1971.): 111–144.
- _____. "Kako i kada su knezovi krčki stekli Modruš i Vinodol?" *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 16 (1971.): 129–168.
- _____. *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska Knjiga, 1976.
- Kosanović, Ozren. "Državina krčkih knezova - Vinodol, Senj i Krk od početka 14. stoljeća do 1420. godine". Doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2012.
- _____. "Družine i potknežini knezova Krčkih na Krku (od 1260. do 1480. godine)". *Povijesni prilozi* 50, (2016.): 233–59.
- Kostrenčić, Marko. *Vinodolski zakon*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1923.
- Kruhek, Milan. *Srednjovjekovni Modruš*. Ogulin: Ogranak Matice hrvatske, 2008.
- _____. "Bernardin Frankopan krčki, senjski i modruški knez — posljednji modruški Europejac hrvatskoga srednjovjekovlja, 1453.–1529." *Modruški zbornik* 3, (2009.): 187–235.
- Labarge, Margaret Wade. *Medieval Travellers: The Rich and Restless*. London: Hamish Hamilton, 1982.
- Lawrence, Clifford Hugh. *The Friars: The Impact of the Early Mendicant Movement on Western Society*. London: Longman, 1994.
- Lonza, Nella. "Novopronađeni izvori o sudskim postupcima protiv krčkih knezova u XIV. stoljeću." *Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeka* 35-36, 1994, 9-20.
- Ljubović, Blaženka. "Inventarizacija i zaštita građe iz razrušene crkve Sv. Franje u Senju i njezina buduća namjena". *Senjski zbornik* 42–43, (2016.): 341–441.
- Margetić, Lujo. *Iz vinodolske prošlosti: Pravni izvori i rasprave*. Rijeka: Liburnija, 1980.
- _____. "Neiskorištene vijesti o krčkom knezu Dujmu II." *Starine* 60 (1987.): 45–51.
- _____. "Nekoliko riječi o Senjskom statutu iz 1388." *Senjski zbornik* (1988.): 1–14.
- _____. *Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru*. Zagreb - Rijeka: Nakladni zavod globus, 2012.
- Maslač, Nikola. "Hrvatski knezovi Frankapani prema Katoličkoj Crkvi". *Obnovljeni život* 11, izd. 4 (1930.): 177–189.
- McKitterick, Rosamond. *The Carolingians and the Written Word*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- _____. *Books, Scribes and Learning in the Frankish Kingdoms, 6th-9th Centuries*. Aldershot: Variorum Reprints, 1994.
- Milčetić, Ivan. "Krčki knezovi i predaje o njima". *Vienac* 20–22 (1884.): 320–22, 348–50, 369–70.
- Mlinar, Janez. "Tipologija prekograničnih odnosa u kasnom srednjem vijeku. Primjer knezova Frankapana". *Historijski zbornik* 62, (2009.): 29–45.
- Moretti, Violeta. "Oratio pro Croatia Bernardina Frankapana", *Modruški zbornik* 3 (2009.): 165–186.

- Mostert, Marco. "What Happened to Literacy in the Middle Ages - Scriptural Evidence for the History of the Western Literate Mentality". *Tijdschrift Voor Geschiedenis*, 108 (1995.): 323–35.
- _____. "New Approaches to Medieval Communication?" U *New Approaches to Medieval Communication*, 15–37. *Utrecht Studies in Medieval Literacy* 1. Turnhout: Brepols Publishers, 1999.
- _____. "Forgery and Trust". U *Strategies of Writing*, 37–59. *Utrecht Studies in Medieval Literacy* 13. Turnhout: Brepols Publishers, 2008.
- Müller, Heribert ur. *Die Konzilien von Pisa (1409), Konstanz (1414-1418) und Basel (1431-1449): Institution und Personen*, Jan Thorbecke, 2007.
- Nazor, Anica. *Knjiga o hrvatskoj glagoljici: „Ja slovo znajući govorim...“* Zagreb: Erasmus, 2008.
- Ohler, Norbert. *The Medieval Traveller*. Woodbridge: Boydell, 1989.
- Opća i nacionalna enciklopedija u 20 knjiga*. Zagreb: Pro leksis i Večernji list, 2007.
- Raukar, Tomislav. "Vinodolski zakon i hrvatsko srednjovjekovno društvo". *Historijski zbornik XLV*, (1992.): 155–168.
- Rosenthal, Joel Thomas. *The Purchase of Paradise – Gift Giving and the Aristocracy, 1307 – 1485*. London: Routledge & K. Paul, 1972.
- Runje, Petar. *Tragom stare ličke povijesti*. Ogulin: Ogranak Matice hrvatske, 2001.
- Saul, N. *Death, Art, and Memory in Medieval England: The Cobham Family and their Mounuments, 1300- 1500*. Oxford, Oxford University Press, 2001.
- Sladović, Manoilo. *Povesti Biskupijah Senjske i Modruske ili Krbavske*. Trst: Lloyd, 1856.
- Skok, Petar. *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima: Toponomastička ispitivanja*. Zagreb: Jadranski Institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1950.
- Starac, Ranko. "Sakralna arhitektura srednjovjekovnog Vinodola". *Senjski zbornik* 27, (2000.): 45–95.
- Stieber, Joachim W. *Pope Eugenius IV, the Council of Basel and the Secular and Ecclesiastical Authorities in the Empire: The Conflict Over Supreme Authority and Power in the Church*. Leiden: Brill, 1978.
- Stievermann, Dieter. "Southern German Courts around 1500." U Ronald G. Asch i Adolf Birke, ur., *Princes, Patronage, and the Nobility: The Court at the Beginning of the Modern Age, C. 1450-1650*, 157-172. Oxford: German Historical Institute, Oxford University Press, 1991.
- Stipišić, Jakov. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*. Third. Zagreb: Školska knjiga, 1991.
- Stöber, Karen. *Late Medieval Monasteries and their Patrons – England and Wales, c.1300-1540*. Woodbridge: The Boydell Press, 2007.
- Strčić, Petar. "Krčki knezovi i otok od kraja XII. do kraja XIV. stoljeća." *Krčki zbornik* 10 (1988.): 11–54.
- _____. "Prilog o porijeklu Frankapana/Frankopana". *Rijeka* VI, (2001.): 49–104.
- _____. "Prilog o Senju u 13. i 14. st. za uspona knezova Krčkih, načelnika i knezova senjskih." *Senjski zbornik* 34, (2007.): 161–195.

- _____. "Bernardin Frankopan i njegovo doba. Prilog za sintezu povijesti o vrhuncu srednjovjekovnoga razvoja i početka borbe za opstanak Frankopana i hrvatskoga naroda". *Modruški zbornik* 3, (2009.): 3–27.
- Szakács, Béla Zsolt. "Saints of the Knights – Knights of the Saints: Patterns of Patronage at the Court of Sigismund." U *Sigismund von Luxemburg, Ein Kaiser in Europa*, Michel Pauly i François Reinert, ur., 319-330. Mainz: Phillip von Zabern, 2006.
- Šercer, Marija. "Nadgrobna ploča Stjepana II. Frankopana". *Modruški zbornik* 2, (2008.): 37–52.
- Štefanić, Vjekoslav. "Dvije frankopanske glagoljske darovnice Pavlinima". *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 1 (1954.): 137–148.
- Van Uytven, Ramond. "Showing off One's Rank in the Middle Ages." U *Showing status: Representations of Social Positions in the Late Middle Ages*, 19-34. Wim Blockmans i Antheun Janse, ur. Turnhout: Brepols, 1999.
- Verdon, Jean. *Travel in the Middle Ages*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2003.
- Verkholantsev, Julia. *The Slavic Letters of St. Jerome: The History of the Legend and Its Legacy, Or, How the Translator of the Vulgate Became an Apostle of the Slavs*. DeKalb: Northern Illinois University Press, 2014.
- _____. "Croatian Monasticism and Glagolitic Tradition: Glagolitic Letters at Home and Abroad". U *Monasticism in Eastern Europe and the Former Soviet Republics*, ur. Ines Angeli Murzaku, 42–61. London & New York: Routledge, 2016.
- Viličić, Melita. "Arhitektonska struktura Senja u vrijeme tiskare XV/XVI. stoljeća". *Senjski zbornik* 6, (1975.): 9–14.
- Ward, Jennifer C. "Nobelwomen, Family, and Identity in Later Medieval Europe." u Anne Duggan, ur., *Nobles and Nobility in Medieval Europe: Concepts, Origins, Transformations*, 246-262. Woodbridge: The Boydell Press, 2002.
- Weigl, Herwig. "What to write in Court: Literacy and Lawsuits in Late Medieval Austria." U: Karl Heidecker, ur. *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society – Utrecht Studies in Medieval Literacy* 5. Turnhout: Brepols, 2000.
- Zelić, Danko. "Nastanak urbanih naselja na otoku Krku". *Radovi Instituta za povijest umjestnosti* 2 (1993.): 7–17.